

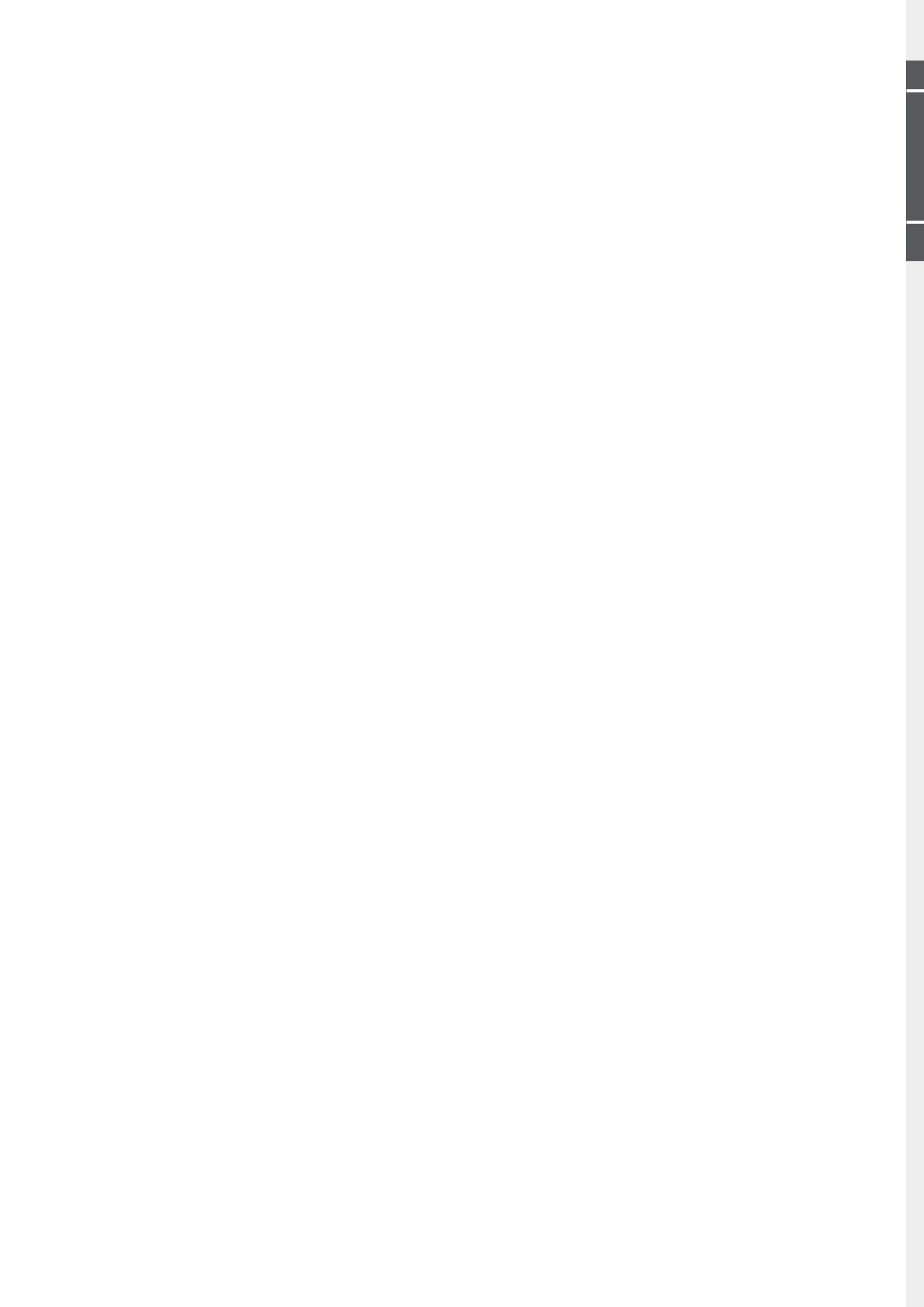

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

HABERLER

2021 / Sayı: 46

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

HABERLER

2021 / Sayı: 46

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler
Sayı: 46 (2021)

ISSN 1308-2078

Editörler
Meltem Doğan-Alparslan
Aşkim Özdizbay
Tolga Pelvanoğlu

Sayfa Düzenlemesi
Zero Prodüksiyon Ltd.

Yazılar kaynak gösterilmek şartıyla kullanılabilir.
1996-2016 Ocak-Mayıs aylarında yılda iki kez yayınlandı.
2018'den itibaren yılda bir kez yayınlanır.

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Uluslararası Akademiler Birliği Muhabir Üyesi
Corresponding Member of the International Union of Academies

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstiklâl Cad. Merkez Han, No: 181 Kat: 2
34435 Beyoğlu-İSTANBUL

E-mail:
haberler@turkinst.org
doganmel@istanbul.edu.tr
ozdizbay@istanbul.edu.tr
tolga.pelvanoglu@istanbul.edu.tr

www.turkinst.org

İÇİNDEKİLER

Editörden	1
Anı Yazısı	
Anadolu Obsidiyen Araştırmalarının Duayen İsmi (1953-2019)	2
Başyazı	
Yesemek Hitit Heykel Atölyesi Araştırmaları ve Yeni Bulgular	4
Kitap Tanıtımları	
Bahrani, Z., <i>Babil'in Kadınları Mezopotamya'da Toplumsal Cinsiyet ve Temsil</i> , çev. Sercan Çalıcı, Kolektif Kitap, İstanbul, Ocak 2018 (Akkaya, E.)	14
Koroğlu, K. – E. Konyar (Haz.), <i>Urartu: Doğu'da Değişim</i> , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020 (Alp, E.)	15
Güldoğan, E., (ed.) <i>İstanbul İli Yüzey Araştırmaları 2016-2017 Büyükçekmece</i> . Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2019 (Başçı, H.)	17
Schachner, A., <i>Hattuša Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde</i> , Homer Kitabevi, İstanbul 2019 (Çilingir Cesur, S.)	18
Soysal, O., <i>Çivi Yazılı Belgelerde ve Hitit Mühürlerindeki ziti- İsimleri Hakkında Bazı Görüşler</i> , Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2019 (Dalkılıç, S.)	21
Burgin, J., <i>Functional Differentiation in Hittite Festival Texts. An Analysis of the Old Manuscripts of the KI.LAM Great Assembly</i> (Studien zu den Boğazköy-Texten 65), Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 2019 (Kaynar Bastıcı, F.)	23
Gübattı, C. – S. Çeçen – L. G. Gökçek – F. Akyüz, <i>Kahramanmaraş'ta bulunmuş Yeni Asurca Tabletler</i> , Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020 (Kerekes, M.)	24
Seçilmiş Kaynakça	26
Doğan-Alparslan, M. – M. Alparslan (Haz.), <i>Hititler - Bir Anadolu İmparatorluğu</i> , Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2020 (Kırçıl, Z. N.)	26
Wilkinson, T., <i>Lives of the Ancient Egyptians</i> , Thames & Hudson, London, 2019 (Nogay, İ. Ş.)	28
Çilingir-Cesur, S., <i>Hititlerde Ritüel ve Büyü</i> , Vakıf Bank Kültür Yayınları, İstanbul, 2020 (Pelvanoğlu, T.)	30
Çifçi, A., <i>The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom</i> , Brill, Leiden-Boston, 2017 (Sezer, V.)	32
Arkeoloji Dünyasından	
Hititlerde Tanrı <i>Pirwa</i> , Tanrı(ça) <i>IŞTAR</i> ve Tanrı(ça) <i>Pirinkir</i> Üzerine Gözlemler (Kırçıl, Z. N.)	37
Late Roman Coarse Ware 7 (Bilgin Kopçuk, S.)	40
TAG – Türkiye 2021: Kimlikler (Lordoğlu, N.)	41
Kazı - Araştırma	
Bingöl, Murat Nehri Kenarında Yeni Kazılmış Bir Yerleşim: "Murat Höyük" (Özdemir, A. – Z. Kılınç – E. Demir)	43
Çorum Tarihöncesi Dönem Yüzey Araştırması (Özbudak, O. – Ö. Birol-Özbudak)	46
Elazığ İli Merkez İlçesi Prehistorik Dönem Arkeolojik Yüzey Araştırması (EPAS) 2020 (Özdemir, A. – A. Özdemir)	51
İnönü Mağarası Kazı Çalışmaları – 2020 (Ekmen, H. – G. Özkalalı Ekmen – A. Güney)	55
İstanbul İli Yüzey Araştırmaları Projesi Beykoz-Riva Paleolitik Çağ Buluntu Alanları (Manap, V.)	57
Labraunda Kazı Çalışmaları – 2019 (Dağlı, İ.)	62
KEAM-2020 Kuzey Ege Arkeoloji Araştırmaları Ve Uygulama Merkezi Adramytteion Egemenlik Alanı Araştırmaları (Öztürk, A. – E. Denктаş – B. B. Aykanat – H. M. Özgen – M. R. Akbulut)	69
Kef Kalesi Kazı Çalışmaları – 2021 (Coşkun, İ. – R. Çavuşoğlu – E. Polat – M. Erçek)	81
2020 Yılı Perge Kazı Çalışmaları (Dönmez, A. – İ. Dağlı)	84
Enstitüden	
Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü 2020 Yılı Ali Dinçol Bursuna Layık Görülen Proje / Ayanis Kalesi Demir Esaslı Arkeolojik Kazı Buluntularında Tanımlamaya ve Korumaya Yönelik Arkeometrik Analizler (Karatak, A.)	90
Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü 2019 Yılı Ali Dinçol Bursuna Layık Görülen Proje / Demir Çağ Oylum Höyük'ün Hayvan Ekonomisinin Anlaşılması (Aslan, B.)	93
Yayın İlkeleri	94
Yeni Yayınlarımız	95

**ARKEOLOJİ CAMİASI
ANADOLU ARKEOLOJİSİNE
BÜYÜK EMEKLER VEREN**

**PROF. DR. NUR BALKAN ATLI'YI
(02.01.1953– 10.04.2019)**

**PROF. DR. MÜKERREM USMAN ANABOLU'YU
(10.05.1924-12.03.2021)**

**PROF. DR. HASAN MALAY'I
(1948-23.02.2022)**

KAYBETMENİN ÜZÜNTÜSÜ İÇERİSİNDEDİR.

Editörden

1991 yılında kurulan Enstitümüz 2021’de 30. Yılını tamamlamıştır. Bu özel yıl sebebiyle, *Haberler* Dergisinin kapsamı siz değerli meslektaşlarımızın katkıları ile daha nitelikli hale gelmiştir. Dergimiz, geniş ve yorucu bir çalışmanın ardından 46. Sayı ile uzun süre sonra tekrar sizlerle buluşmuştur. Dergimizin bu sayısı 2019-2020 45. Sayıda olduğu gibi geniş bir içeriğe sahip olup, günümüzde birçok enstitünün haber dergilerinin tercih ettiği gibi elektronik olarak yayımlanmıştır.

Kurucumuz Merhum Hocamız Prof. Dr. Ali Dinçol anısına verilen burs programı çerçevesinde, 2020 yılında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi’nden, 2021 yılında Kocaeli Üniversitesi’nden genç bilim insanlarının desteklenmesine karar verilmiştir. Konuyla ilgili bilgiler ve duyurular, dergimizin Enstitüden bölümünde yer almaktadır. Bu sayıda bizlerden desteğini eksik etmeyen, çalışmalarını siz okuyucularla paylaşan tüm yazar ve katılımcılara teşekkür ederiz.

Bu sayıda 2019 yılında kaybettiğimiz İstanbul Üniversitesi Tarihöncesi Arkeoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyeleri’nden Prof. Dr. Nur Balkan-Atlı anısına, İstanbul Üniversitesi Tarihöncesi Arkeoloji Anabilim Dalı öğretim Üyeleri olan Doç. Dr. Semra Balcı-Doç. Dr. Nurcan Kayacan-Doç. Dr. Çiler Altınbilek-Algöl tarafından kaleme alınan “Nur Balkan-Atlı: Anadolu Obsidyen Araştırmalarının Duayen İsmi (1953-2019)” adlı anı yazısı yer almaktadır. Oldukça değerli çalışmalar yapmış, iyi niyetli ve nezaket sahibi merhum hocamız, daima hafızamızda yer alacaktır. Dergimizin başyazısı ise, Gaziantep Üniversitesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Atilla Engin tarafından hazırlanan “Yesemek Hitit Heykel Atölyesi Araştırmaları ve Yeni Bulgular” adlı kapsamlı makalesidir.

Dergimizin kitap tanıtımları bölümü ise, son zamanlarda Eskiçağ Bilimleri için faydalı olacak çok sayıda kitap yayımlandığından, bu sayıda geniş yer kaplamaktadır. Kitap Tanıtımları kısmında Hititoloji, Asuroloji, Arkeoloji, Mısır bilimi, Eskiçağ Tarihi alanlarında yazılmış eserler, özellikle genç meslektaşlar tarafından yazılmış olması sevindiricidir.

Arkeoloji Dünyasından kısmında ise, hem Hititoloji alanında teorik bir konu ele alınmıştır hem de “Late Roman Coarse Ware 7” ve ” TAG-Türkiye 2021: Kimlikler” adlı sempozyumları değerlendiren yazılar yine genç meslektaşlarımız tarafından özenle kaleme alınmıştır.

Dergimizin Kazı-Araştırma bölümü ise, diğer sayılarımız da olduğu gibi geniş bir bölümdür ve Türkiye’nin farklı bölgelerinde devam eden ve yeni başlamış olan araştırmalara yer verilmiştir. Dergimizin Enstitüden kısmında ise, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü’nde meydana gelen son gelişmelere ilişkin haberler yer almaktadır. Umut ettiğimiz her şeyi görebileceğimiz bir yılda, yeni sayımızda görüşmek üzere, sağlıklı ve başarılı günler dileriz...

Meltem Doğan-Alparslan – Aşkın Özdzibay – Tolga Pelvanoğlu

Anadolu Obsidiyen Araştırmalarının Duayen İsmi (1953-2019)

Prof. Dr. Nur Balkan-Atlı, Türkiye Tarih Öncesi Arkeoloji'sinin iz bırakan bilim insanlarından biridir. Anadolu Neolitiği, yontmataş uzmanlığı ve özellikle obsidiyen araştırmaları üzerine yaptığı öncü çalışmalar ile bilinmektedir. Nur Balkan-Atlı'yı 10 Nisan 2019 yılında, ani bir şekilde gelişen rahatsızlığı nedeniyle, erken yaşında kaybettik. Kendisi, İstanbul Üniversitesi Tarih Öncesi Arkeolojisi anabilim dalında çok sayıda öğrenci yetiştiren, bilimsel duruşu ve keskin zekası ile dikkati çeken ve çevresi ile kurduğu pozitif ilişkiler ile herkes tarafından sevilen bir bilim insanıydı.

Nur Balkan-Atlı 2 Ocak 1953 yılında Aydın'da doğdu. Robert Koleji'nde lise eğitimini tamamladıktan sonra, pek çok yüksek puanlı bölüme girebilecek derecesi olmasına rağmen, idealindeki meslek olan arkeoloji okumak için İstanbul Üniversitesi'ne kaydını yaptırdı. Ancak üniversitenin ilk yılında sağlık sorunları yaşaması nedeni ile eğitimine ara vermek zorunda kalan Balkan-Atlı, bir sonraki yıl aynı alandaki eğitimine Fransa'da devam etmeye karar verdi. Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora eğitimini Paris I- Pantheon-Sorbonne Üniversitesi Antropoloji-Etnoloji-Prehistorya alanında tamamladı. Bu süreçte danışman hocalığını Prof. Dr. Jean-Louis Huot ile Prof. Dr. Jacques Cauvin gibi alanında isim yapmış akademisyenler yaptı. "Kilikya ve Anadolu Arasındaki İlişki" başlıklı Yüksek Lisans tezini 1980, "Anadolu'nun Neolitikleşmesi" başlıklı doktora tezini ise 1985 yılında başarı ile tamamladı. Öğrencilik yıllarında hocaları Jacques Cauvin, Marie Claire Cauvin ve Olivier Aurenche ile birlikte Cafer Höyük, El Kowm ve Qdeir kazılarına, Işın Yalçınkaya ile birlikte Şehremuz Tepe kazısına katıldı. Bu kazılar sırasında uzun yıllar sürecek dostluklar kurdu.

Balkan-Atlı, Fransada'ki mesleki eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye'ye geri döndü ve dönemin anabilim dalı başkanı Prof. Dr. Ufuk Esin'in isteği ile 1987 yılında İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı'nda uzman kadrosunda göreve başladı. Ardından 1989 yılında Yardımcı Doçent, 1995 yılında Doçent, 2000 yılında Profesörlük ünvanını aldı. 2011-2013 yılları arasında Arkeoloji Bölüm başkanlığını, 2011 yılından kaybettiğimiz yıla kadar kesintisiz olarak Prehistorya Anabilim Dalı Başkanlığını yürüttü. Bununla birlikte İstanbul Üniversitesi'nde çalıştığı yıllar boyunca, Fransa üniversiteleri ve araştırma merkezleri ile ilişkilerine kesintisiz devam etti. Arkeoloji alanındaki çalışmalarında, özellikle hocası Jacques Cauvin ve Marie-Claire Cauvin'in desteği hiç eksilmedi.

Nur Balkan-Atlı bilimsel hayatını geçirdiği Kapadokya'daki ilk çalışmalarına 1989 yılında Prof. Dr. Ufuk Esin başkanlığındaki Aşıklı Höyük kazılarında yontmataş uzmanı olarak başladı. 1993 yılında, M.C. Cauvin aracılığı ile kazıya davet ettiği Didier Binder ve Frédéric Abbès ile birlikte Aşıklı Höyük obsidiyen buluntuları üzerine teknolojik analiz yönteminin uygulandığı ilk çalışmayı gerçekleştirdi. Bu çalışma daha sonraki yıllarda bölgede artan çalışmalarla birlikte yontmataş çalışmalarında teknolojik analizin yaygın kullanımına neden oldu.

Nur Balkan-Atlı yürütücüsü olduğu ilk obsidiyen projesini 1995-1996 yılları arasında M.-C. Cauvin ile birlikte Volkanik Kapadokya'da gerçekleştirdi (Aksaray, Nevşehir, Niğde İleri Obsidiyen Araştırmaları Projesi). Bu araştırma sırasında Kapadokya'nın en büyük obsidiyen rezervlerine sahip Göllüdağ'da birçok arkeolojik buluntu alanı saptandı. 1997-2001 yılları arasında bu buluntu alanlarından biri olan Kaletepe'de D. Binder ile birlikte "Kömürcü-Kaletepe Obsidiyen İşliği" (Neolitik Dönem) kazılarını yürüttü. Türkiye'deki ilk yontmataş işliği kazısı olan bu çalışmaya alanında uzman pek çok bilim insanı katıldı.

Kömürcü-Kaletepe işlik kazıları ile ilgili arazi çalışmaları sırasında, ekipte yer alan Ludovic Slimak tarafından yakın bir konumda yer alan "Kaletepe Deresi 3" (Paleolitik Dönem) saptandı. Buluntu yerinde 2000-2006 ve 2008 yıllarında Nur Balkan-Atlı'nın başkanlığı ve Paleolitik dönem uzmanları olan Ludovic Slimak ve Steve Kuhn'un katılımı ile, iş birliği içerisinde kazılar gerçekleştirildi. Kömürcü'de yürütülen her iki kazı da dönemleri için önemli sonuçlar verdi. Paleolitik dönem kazıları bölgenin en eski arkeolojik verilerini ortaya koyarken, Neolitik dönem işlik kazıları obsidiyenin uzak mesafe transferi ile ilgili yeni ve nitelikli veriler sundu. 1960 ve 70'li yıllardan sonra bu konu ile ilgili en yoğun tartışmaların yaşandığı dönem oldu. Nur Balkan-Atlı'nın son projesi 2007-2011 yılları arasında gerçekleştirilen "Göllüdağ Obsidiyen Araştırmaları" olmuştur.

Balkan-Atlı Kapadokya'da yürütmüş olduğu obsidiyen araştırmalarının dışında, 1998-2003 yılları arasında

Akarçay Tepe yerleşmesinde (Şanlıurfa) meslektaşları Mihriban Özbaşaran, Miquel Molist, Yutaka Miyake ve Aslı Erim Özdoğan ile birlikte bir kurtarma kazısı gerçekleştirdi. Prof. Dr. Ufuk Esin'in emekliye ayrılması nedeniyle ise 2001-2005 yılları arasında Aşıklı Höyük kazılarının başkanlığını üstlendi.

Türk Amerikan İlimi Araştırmalar Derneği (American Research Institute in Turkey), Fransız Araştırma Enstitüsü, ve Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü gibi çeşitli dernek ve enstitülere üyelikleri bulunan Nur Balkan-Atlı, Avrupa Komisyonu INCO-MED'de bölgesel uzman olarak görev aldı. Paléorient ve Anatolia Antiqua dergilerinin yayın kurulu üyesiydi.

Yapmış olduğu tüm projelerde uluslararası bir ekiple, kolektif çalışmanın tüm gereklerinin oluşturduğu, uygun ve huzurlu bir çalışma ortamı sağladı. Kömürcü-Kaletepe kazıları sırasında oluşan bilimsel atmosfer ve özellikle Didier Binder ve Jacques Pelegrin gibi uzmanlar ile teknolojik analiz ve deneysel uygulama ağırlıklı çalışmalar bu konuda yeni

uzmanların yetişmesine ortam hazırladı. Bu anlamda Kömürcü-Kaletepe kazıları uzmanların yetiştiği bir "okul" oldu. Bununla birlikte yabancı meslektaşları ile güçlü ilişkileri sayesinde öğrencilerinin yurtdışında burslu olarak eğitim almasına vesile oldu, özellikle yontmataş konusunda olmak üzere çok sayıda yüksek lisans ve doktora öğrencisi yetiştirdi. Onun ve birlikte çalıştığı uzmanların etkisiyle, Türkiye'deki yontmataş çalışmalarında teknolojik yaklaşım tipolojik çalışmalara nazaran ön plana çıkmaya başladı.

Balkan-Atlı tüm çalışma hayatı boyunca gerek verdiği dersler, gerek projelerde oluşturduğu bilimsel ortam ve gerekse dünyaya ve insana dair farklı bakış açısı ile çevresine kendisinin bile düşünmediği oranda etki etti. Mütevazı kişiliği ile geçtiği bu yolda silinemez bir iz bırakmıştır.

Saygı ve sevgi ile anıyoruz.

*Semra Balcı – Nurcan Kayacan –
Çiler Altınbilek-Algül*

Başyazı

Yesemek Hitit Heykel Atölyesi Araştırmaları ve Yeni Bulgular

Atilla Engin

Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Gaziantep Üniversitesi adına ilki 2019 ve 2020 yıllarında Gaziantep iline bağlı İslahiye ve Nurdağı İlçelerinde yaptığımız yüzey araştırmalarının en önemli amaçlarından biri, İslahiye İlçe merkezinin yaklaşık 20 km güneydoğusunda, Yesemek Mahallesi (eski Yesemek Köyü) sınırları içerisinde yer alan Yesemek Hitit Heykel Atölyesi ile ilgili sorunlara cevaplar bulmaktır. Yesemek'in içinde bulunduğu ve "Kuzey Levant Koridoru"nu oluşturan bölgenin de arkeolojik varlıklar açısından iyi anlaşılması gerektiğinden, yüzey araştırmaları geniş bir alanda sürdürülmüştür.

İslahiye ve Nurdağı havzasını kapsayan bölgede gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarında, Geç Epipaleolitik Çağ'dan, Geç Osmanlı Devri'ne kadar farklı dönemlere tarihlenen höyük, tepe yerleşmesi, yamaç yerleşmesi, düz yerleşme, kale, nekropol, kaya oyuğu mezar ve eski taş ocakları ile Roma Dönemi'ne tarihlenen taşınmış çeşitli mimari öğeler, eski köprü ve yollardan oluşan toplam 77 arkeolojik merkez tespit edilmiş ve incelenmiştir. Yüzey araştırmaları, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve Gaziantep Üniversitesi'nin sağladığı destekle yürütülmüştür.

Çalışmalarımızın önemli bir bölümünü Yesemek Heykel Atölyesi ve yakın çevresinde yaptığımız yüzey araştırmaları oluşturmuştur. Eski Önasya'nın bilinen en büyük ve en eski heykel atölyesi olan Yesemek'te,

yüzlerce heykel taslağı ve mimari bloklar Karatepe ya da Aslanlitepe olarak bilinen yükseltinin kuzey ve batı yamaçlarına yayılmıştır (Res. 1). Yakın zamanda yapılan çalışmalar, bir kısmı kazılarla açığa çıkartılmış, yüzeyde görülen toplam 518 bazalt heykel, heykel taslağı ve mimari bloğun varlığını ortaya koymuştur (Res. 2-3). Hemen yukarıdaki bazalt yataklarının bulunduğu taş ocaklarından kesilerek çıkartılan bazalt bloklar, atölyede heykel taslaklarına ve başta orthostat ve sütun altlığı olmak üzere, çeşitli mimari öğelere dönüştürülüyordu. Taş ocağı ve atölye alanındaki bazalt bloklar ve heykel taslakları, Hitit taş ve heykeltıraşlık sanatına, üretim tekniklerine ve aşamalarına tanıklık eder. Yesemek sahip olduğu bu ünik ve üstün evrensel değeriyle 2012 yılında UNESCO Geçici Dünya Mirası listesine girmiştir.

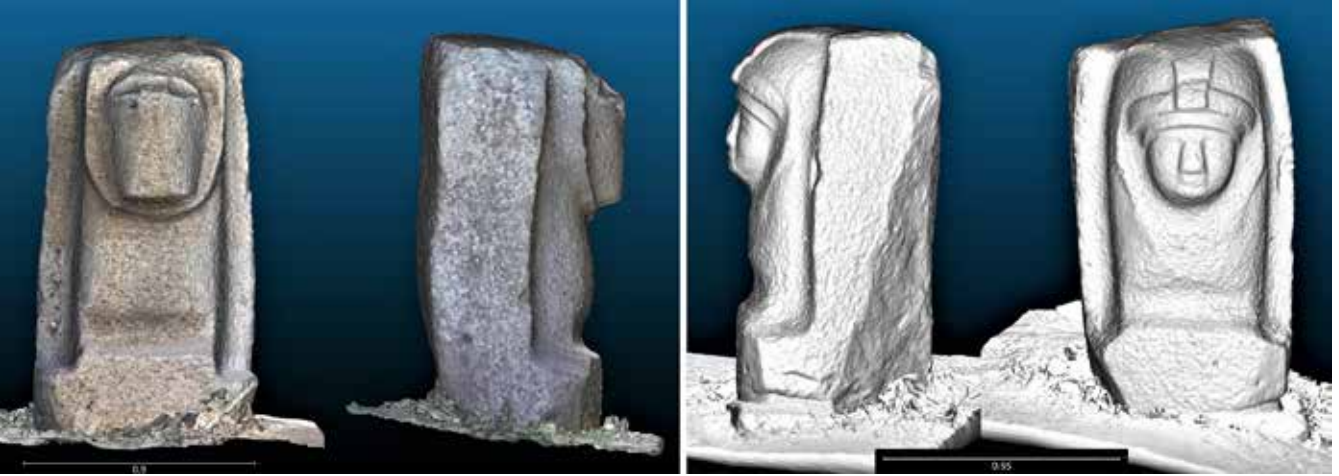
Yesemek Heykel Atölyesi ve Taş Ocağı, 19. yy'ın sonlarından itibaren arkeoloji literatüründe girmiş olmasına rağmen henüz yeterince bilinen bir arkeolojik merkez değildir. Heykel atölyesinde 1957-1961 yılları arasında Prof. Dr. Bahadır Alkım ve ekibi ile 1989-1991 yılları arasında İlhan Temizsoy tarafından yapılan ve daha çok heykellere odaklanan kazılar, şimdiye kadar yapılmış olan en kapsamlı çalışmalar olmuştur. Bu çalışmalarda, kısmen toprak altında bulunan heykeltıraşlık eserleri gün yüzüne çıkartılarak incelenmiş ve belgelenmiştir. Yesemek ile ilgili mevcut bilgilerimiz, Alkım'ın kazı çalışmalarından elde edilen sonuçlara dayanmaktadır. Alkım'ın çalışmalarında, heykellerin üretim aşamaları ve yöntemleri, kullanılan teknikler, heykel grupları ve tipleri incelenmiş ve sonuçlar bilim dünyası ile paylaşılmıştır.

*Res. 1
Yesemek Heykel
Atölyesi ve Karatepe*

Res. 2
Yesemek Heykel
Atölyesi

Res. 3 – Yesemek aslan ve sfenks heykeli

Her ne kadar daha çok Demir Çağı'na, Geç Hitit Beylikler Dönemi'ne ait olduğu genel kabul görse de Yesemek'in tarihlendirilmesi problemlidir. Yapılan kısa süreli kazılarda, heykel taslakları dışında tarihlendirme ölçütü olacak yeterli buluntuya rastlanmamıştır. Bununla birlikte, heykel atölyesinin ne kadar süre kullanıldığı, hangi siyasi otorite ile ilişkili olduğu, hangi kent ya da kentler için üretim yaptığı, ne zaman ve neden terkedildiği gibi birçok önemli soru kesin olarak cevaplandırılmamış, bu konularda farklı görüşler ortaya konmuştur. Heykellerin tamamlanmamış taslaklardan oluşması nedeniyle, stil kritiğine göre kesin olarak bir tarihlendirme de mümkün olmamıştır. Yesemek'in aslan ve sfenksleri (Res. 3), Zincirli Höyük'teki (*Sam'al*) örnekler ile kısmen benzer olması nedeniyle daha çok Geç Hitit Beylikler Dönemi'ne tarihlendirilse de geleneksel Hitit heykelleri ile uyumlu oranlar

ve Hitit İmparatorluk Çağı için karakteristik olan dağ tanrısı tasvirleri bu tarihlendirmeyi şüpheli kılmıştır.

Atölye ve taş ocağının Demir Çağı'na tarihlendirilmesi, alanda herhangi bir Demir Çağı buluntusuna rastlanmaması ile de büyük bir çelişki oluşturmaktadır. Diğer taraftan, atölye alanında Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen, bikonveks, Luvi hiyeroglifli *Tarhunta-muva* Mührü ele geçerken, atölye yakınlığında Anadolu Hiyeroglifli bir insan heykeli gövde parçası üzerindeki “*bu tanrı...*” ifadesinin geçtiği yazıt MÖ 13. yy karakterindedir. Alkım'ın çalışmalarında, alanda Demir Çağı'na ait herhangi bir seramik parçasına rastlanmazken, atölye alanı içindeki bir evin temeli kazılırken çıkan Hitit İmparatorluk Çağı seramiklerinden söz edilmektedir. Ancak maalesef bu seramikler yayınlanmamıştır.

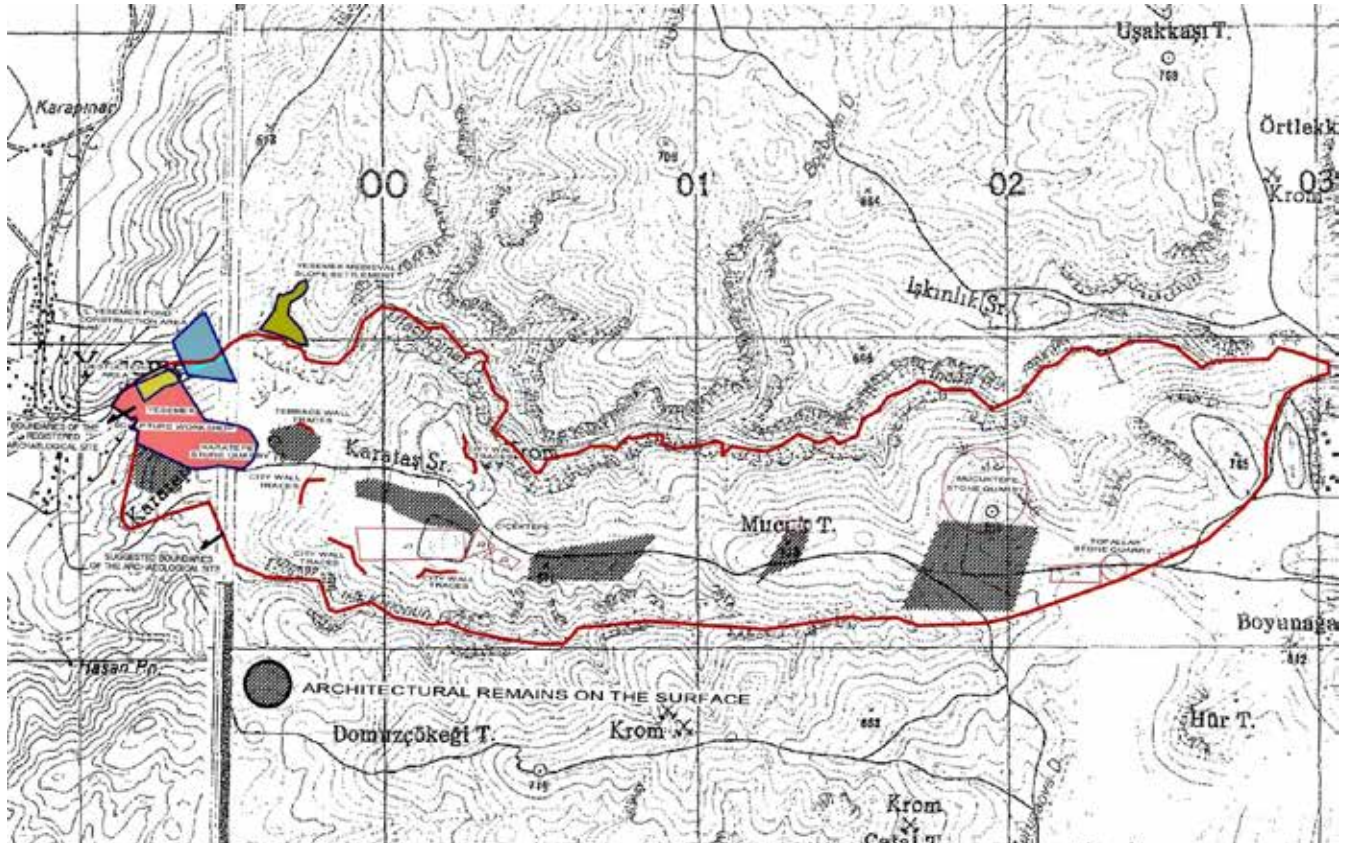
Res. 4 – Yesemek Tepe Yerleşmesi'ne batıdan bakış

Yesemek Atölyesi'nin başta Zincirli Höyük olmak üzere çevredeki kentlerin heykel ihtiyacını karşılamak üzere kurulduğu iddiası ise çok ikna edici değildir. Bölgedeki önemli MÖ 2. binyıl ve 1. binyıl kent merkezlerinin yakınlarda önemli bazalt yatakları ve taş ocakları varken, çok daha uzak bir kaynaktan tonlarca ağırlıktaki heykellerin taşınması çok mantıklı görünmemektedir. Yesemek'e 28 km mesafedeki Zincirli Höyük'ün çok yakınlarda çok sayıda kaliteli bazalt yatakları mevcuttur. Yüzeysel araştırmamızda, bölgede birçok eski bazalt taş ocağı tespit edilmiştir. Yesemek'teki aslan ve sfenkslerinin (Res. 3) Demir Çağı'na tarihlendirilmesine neden olan Zincirli Höyük

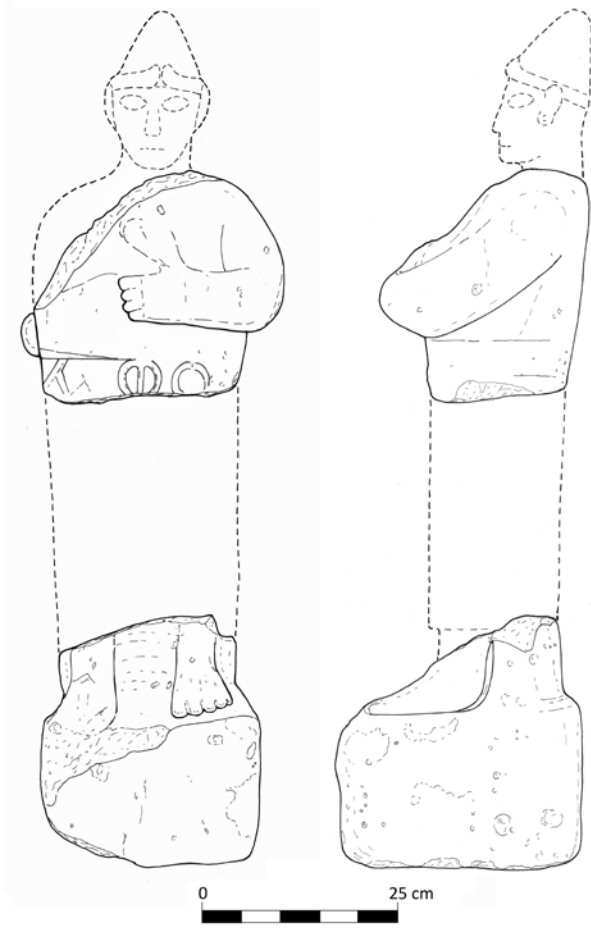
örnekleri Yesemek heykellerine benzemekle birlikte, daha büyük olan Zincirli örnekleri ile oransal açıdan belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Doç. Dr. Ali Özer tarafından yapılan XRF mineral analiz sonuçları da Zincirli örneklerinin Yesemek kökenli olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Hitit İmparatorluk Çağı ve Geç Hitit Dönemi merkezlerine baktığımızda, taş ocaklarının yerleşmelerden çok uzak olmadığı görülmektedir. Yüzeysel araştırmamızda, Yesemek ile ilgili önemli sorulara cevaplar bulmak için heykel atölyesi ve taş ocağının yakın çevresine odaklanma nedenimiz de budur.

Atölye alanında heykellerin büyük çoğunluğunun aslan ve sfenkslerden oluştuğu görülmektedir (Res. 2-3). Hitit sanatında aslan ve sfenks, MÖ 14. yy'dan sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Diğer taraftan, Zincirli'deki benzer sfenkslerin tarihlendirmeleri de sorgulanmalıdır. Zincirli'nin birkaç kapı aslanı ve sfenksi Yesemek örnekleri ile benzerlik gösterirken, Demir Çağı'nın diğer karakteristik heykeltıraşlık eserleri ise üslup olarak tümüyle farklıdır. Heykel üretim yöntemleri açısından bakıldığında ise özellikle MÖ 2. binyılın sonlarındaki teknikler ile Geç Hitit Dönemi teknikleri arasında büyük bir farklılık görülmez.

2019 ve 2020 yıllarında yaptığımız yüzeysel araştırmamızda Yesemek Heykel Atölyesi ve çevresinde yoğunlaşan çalışmalarımız, Yesemek ile ilgili bu sorunlara cevaplar bulmaya yönelik olarak sürdürülmüştür.

Res. 5 – Yesemek Heykel Atölyesi ve Tepe Yerleşmesi

Res. 6 – Tepe yerleşmesinde bulunan yazıtlı tanrı heykeli parçaları

Bu çalışmalarda, Yesemek Heykel Atölyesi ve Taş Ocağı'nın bulunduğu alandan Kilis ili sınırları içerisindeki Topallar Köyü'ne doğru yükselerek uzanan tepe üzerinde, Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen çeşitli mimari kalıntılar, heykeltıraşlık eserleri ve yeni taş ocakları keşfedilmiştir (Res. 4). Yesemek'teki atölye ile bağlantılı ve uyumlu görünen bu kalıntılar, büyük ve korunaklı bir tepe yerleşmesine işaret ederken, atölye ile ilgili önemli sorulara da cevaplar sunmuştur. Tepe, doğu-batı yönünde yaklaşık 3,5 km uzunluğunda ve 0.7-1 km arasında değişen genişlikte, batı bölümü yaklaşık 500 m, doğu bölümü ise 760 m yüksekliktedir (Res. 5). Tepenin kuzey ve güneyini, dere yataklarının oluşturduğu derin birer vadi sınırlandırmaktadır. Amanos ve Kurt Dağları arasındaki Kuzey Levant Koridoru'na hâkim olan tepayı batıdan çevreleyen tepe yükseltileri ile doğudan çevreleyen Kurt Dağları, yerleşmenin doğal bir savunmaya sahip, stratejik bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Tepenin büyük bölümü orman sahası olup, doğu ve batı kesimlerinde bağ ve bahçelerden oluşan geniş tarım alanları bulunmaktadır.

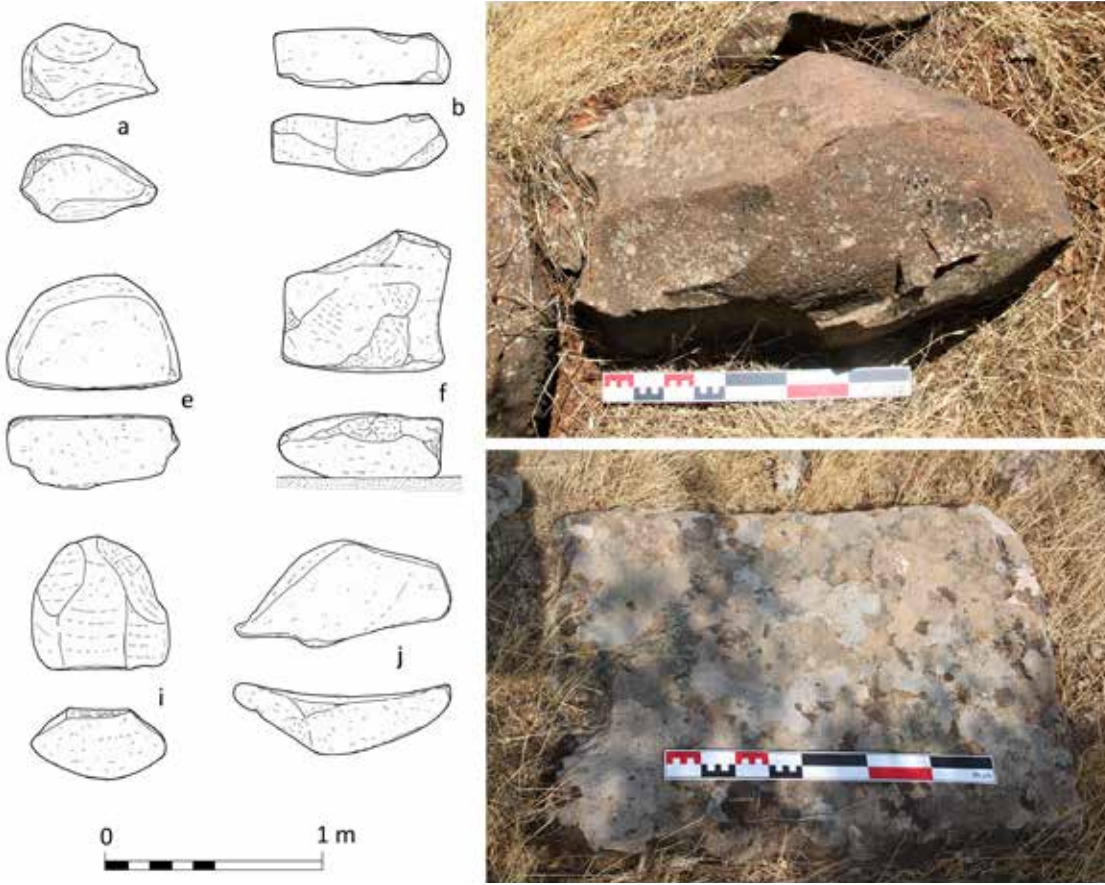
Tepe üzerinde yapılan ilk çalışmalarda, Çiçektepe Mevkii olarak adlandırdığımız ormanlık alan incelenmiştir. Heykel atölyesinin yaklaşık 800 m

güneydoğusunda bulunan bu alan, 1991 yılında Anadolu Hiyeroglifli bazalt heykel gövdesinin ele geçtiği yerdir. Aynı alanda, 2018 yılında Örenyeri Bekçisi Ali Çiçek tarafından ikinci bir heykel ayak parçası bulunmuş ve Gaziantep Müzesi'ne teslim edilmiştir. Ekip üyemiz Özer tarafından yapılan XRF mineral analizinde, her iki parçanın aynı heykelle ait olduğu anlaşılmıştır (Res. 6). Yazı karakteri MÖ 13. yy Hitit İmparatorluk Çağı'na işaret eden yazıtlı *torso* ve ayak parçası, ayakta duran bir erkek figürüne, olasılıkla bir tanrıya aittir.

Çiçektepe çevresinde yaptığımız incelemelerde, 1990'lı yılların başlarında ağaçlandırma çalışmaları için iş makineleri ile açılan yataklar nedeniyle, tahrip edilen duvarlardan sökülen bazalt yapı taşlarının orman sahası içinde geniş bir alana yayıldığı görülmüştür. Tahrip edilen duvarlara ait bazalt yapı taşları, Hitit İmparatorluk Çağı duvar tekniğinden bilinen tarzda birbirine uyumlu biçimde oturtulmak üzere biçimlendirilmiştir (Res. 7). Kaçak kazılar ile tahrip edilmiş bir alanda ise yine Hitit İmparatorluk Çağı duvar tekniğini yansıtan, taş temel duvarları açığa çıkartılmıştır (Res. 8).

Taş temel duvarlarına ait izler ve dağılmış durumdaki biçimlendirilmiş bazalt yapı taşları, Çiçektepe dışında, tescilli taş ocağının hemen doğusundaki Karatepe ve doğuda Topallar Köyü'nde kadar uzanan yükselti üzerinde, özellikle orman sahası içinde tespit edilmiştir. Tepe üzerindeki tarım alanlarında ise yapı taşları temizlendiğinden, yüzeyde mimari kalıntılar görülmemektedir. Köylülerden alınan bilgiye göre, tarım alanlarındaki bazalt taşlar geçmişte çevre köyler tarafından bazalt taş kaynağı olarak kullanılmış ve buralardan taş çekilmiştir. Çiçektepe, Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi'ndeki bazalt mimari öğeler ve heykeltıraşlık örnekleri üzerinde mineral analiz ölçümleri gerçekleştirilmiş ve tepe yerleşmesindeki yapı taşları ile Yesemek Heykel Atölyesi ve Taş Ocağı'ndaki örneklerin uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Tescilli taş ocağının bulunduğu Karatepe üzerinde, geniş taş temel duvarlarına ait izler belirgin olarak görülmektedir. Karatepe'nin hemen kuzey yamacında ise büyük bazalt taşlarla inşa edilmiş, yaklaşık 60 m uzunluğunda olan ve doğu-batı istikametinde uzanan bir duvar bulunmaktadır (Res. 9). Bu duvar, bir teras yapısı ya da Karatepe yükseltisini çevreleyen bir iç kale suruna ait olmalıdır. Yesemek Köyü'nden Topallar Köyü'ne kadar uzanan devasa tepenin kuzeybatı yamaçlarında ise yaklaşık 200 m kadar, yer yer yüzeyde takip edilebilen duvar izleri belirlenmiştir. Benzer duvar izleri, tepenin güneybatı ve güney yamaçları boyunca, orman sahası içinde,

Res. 7 –
Tepe yerleşmesine
dağılmış
biçimlendirilmiş
yapı taşları

yaklaşık 600 m boyunca takip edilebilmektedir (Res. 10). Yamaç erozyonu ve ağaçlandırma çalışmaları nedeniyle büyük ölçüde tahrip olan bu duvarlar, yerleşmeyi çevreleyen bir sur duvarı olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu sur duvarına ait izler, tepe yerleşmesinin doğu bölümünde henüz tespit edilememiştir.

Çiçektepe Mevkii'nde yaptığımız çalışmalarda, dağıtılmış yapı taşları dışında iki bazalt sütun altlığı parçası ile iki bazalt kabartma parçası ele geçmiştir.

Kübik formdaki sütun altlıkları üzerinde dikdörtgen birer oyuk bulunmaktadır (Res. 11). XRF analizine göre aynı tasvire ait olduğu anlaşılan kabartma parçalarından biri üzerinde olasılıkla bir omuz parçası, diğeri üzerinde ise bir bacak betimlemesi bulunmaktadır (Res. 12). Bacağın sağ üst kısmında bulunan kısa etek uzantısı, kabartmanın MÖ 13. yy Hitit İmparatorluk Çağı sanatından iyi bilinen sivri başlıklı, kısa etekli ve sivri çarıklı bir tanrı, kral ya da prens figürüne ait olabileceğini göstermektedir.

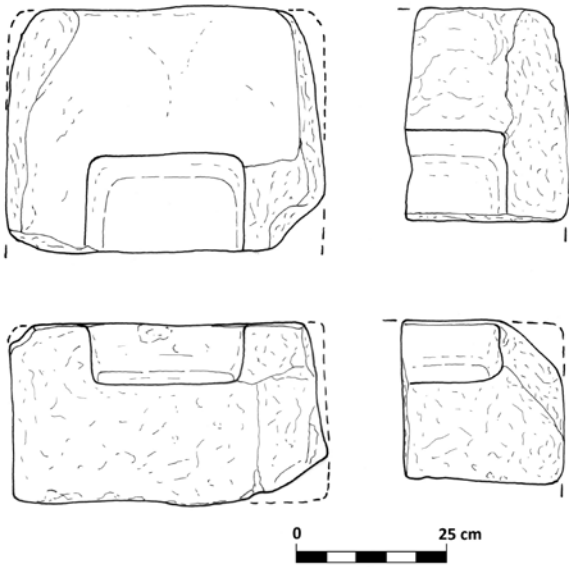
Res. 8 –
Çiçektepe
Mevkii'nde tahrip
edilmiş Hitit duvarı

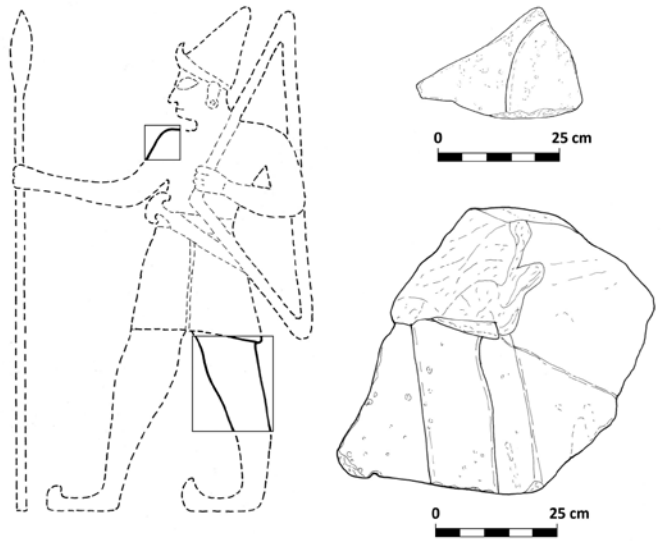
Res. 9 – Karatepe'nin kuzey yamacındaki bazalt duvar

Res. 10 – Güneybatı yamaçtaki sur duvarı kalıntıları

Res. 11 – Kübik bazalt sütun altlıkları (Çiçektepe Mevkii)

Res. 12 – Çiçektepe Mevkii'nde ele geçen kabartma parçaları ve rekonstrüksiyon

İkinci bir kabartma parçası, tepe yerleşmesinin doğu sınırında, Topallar Köyü yakınlarındaki bir tarla sınırında tespit edilmiştir (Res. 13). Bu kabartma, Yesemek Heykel Atölyesi'ndeki heykeltıraşlık eserleri gibi tamamlanmamış bir taslak görünümünde olup, üzerindeki tasvir, Alaca Höyük'teki aslan avı sahneli orhostat ve Yesemek'teki savaş arabası tasvirli kabartmadan iyi bilinen, kuyruğu yukarı doğru kıvrılmış bir köpek figürüne benzemektedir.

Keşfedilen devasa tepe yerleşmesi üzerinde mimari kalıntılar çok geniş bir alanda görülmesine karşın, seramik malzeme sadece Çiçektepe Mevkii'nde ele geçmiştir (Res. 14). Çiçektepe'de tahribat alanı ve çevresinde yoğun olarak bulunan seramik malzeme, açık bir şekilde Hitit İmparatorluk Çağı'ndan iyi bilinen üretim teknikleri ve içe kalınlaştırılmış ağız kenarlı geniş tabaklar-çanaklar, keskin gövdeli çanaklar, dışa kalınlaştırılmış ağızlı büyük şişeler, kısa boyunlu çömlekler ve geniş ağızlı küp formlarını yansıtmaktadır. Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen benzer seramik parçaları Yesemek Heykel Atölyesi

sınırları içerisindeki sürülmüş iki bahçede de tespit edilmiş, böylece tepe yerleşmesinin heykel atölyesi ile olan bağlantısına şüphe kalmamıştır. Diğer taraftan, bu örnekler Alkım'ın bahsettiği, köy içinde Hitit İmparatorluk Çağı seramik parçalarının ele geçtiği bilgisini teyit ederken, heykel atölyesinin tarihlendirilmesi sorununa da açıklık getirmiştir. 1990'lı yıllarda alanda bulunan Anadolu Hiyeroglifli Hitit damga mührü ve Çiçektepe'de ele geçen yine hiyeroglifli heykel gövde parçası (Res. 6) da bu sonucu desteklemektedir.

Tepe yerleşmesi üzerinde, yüzeyde görülen mimari kalıntılar dışında, özellikle geniş tarım alanlarında, toprak altında yapı kalıntılarının olup olmadığını anlamak için jeofizik çalışmalarına ihtiyaç duyulması üzerine, ikisi Çiçektepe Mevkii'ndeki orman sahası içinde, ikisi tarım alanlarında olmak üzere dört farklı alanda jeoradar ve jeomanyetik ölçümler yapılmıştır (Res. 15). Jeofizik çalışmalarının yapıldığı alanlarda, toprak altında anıtsal yapılara ait geniş duvar izlerine ait anomaliler tespit edilmiş ve raporlanmıştır. Bu

Res. 13 – Tepe yerleşmesinin doğu sınırında ele geçen taslak kabartma

çalışmalar, tarım alanlarında toprak altında önemli yapıların olduğunu göstermesi ve tepenin devasa bir kent olarak iskân edildiğini göstermesi açısından önemli olmuştur.

Tepe yerleşmesinin daha yüksek olan doğu bölümünde, orman sahası içinde mimari kalıntılar daha yoğun olarak yüzeyde görülmektedir. Bu alanda, geniş ormanlık ve fundalık yamaçlarda ve düzlüklerde, kalın taş temel duvar uzantıları çoğu yerde yüzeyde izlenebilmektedir. Duvarların büyük bölümü, ağaç dikimi sırasında iş makineleri ile açılan yataklar nedeniyle dağılmıştır. Tepe üzerinde, doğudaki Topallar Köyü'ne doğru uzanan toprak yol da doğu kesimde yapı duvarlarını tahrip etmiştir. Orman sahası içine dağılmış yapı taşları içinde, az sayıda da olsa, üzerinde geleneksel Hitit İmparatorluk Çağı mimarisinden iyi bilinen, düzgün zıvana delikleri ve kazıma taşçı işaretler bulunan yapı taşları tespit edilmiştir (Res. 16). Taşlar üzerindeki basit çizgisel taşçı işaretleri, Kuzey Suriye'deki Ain

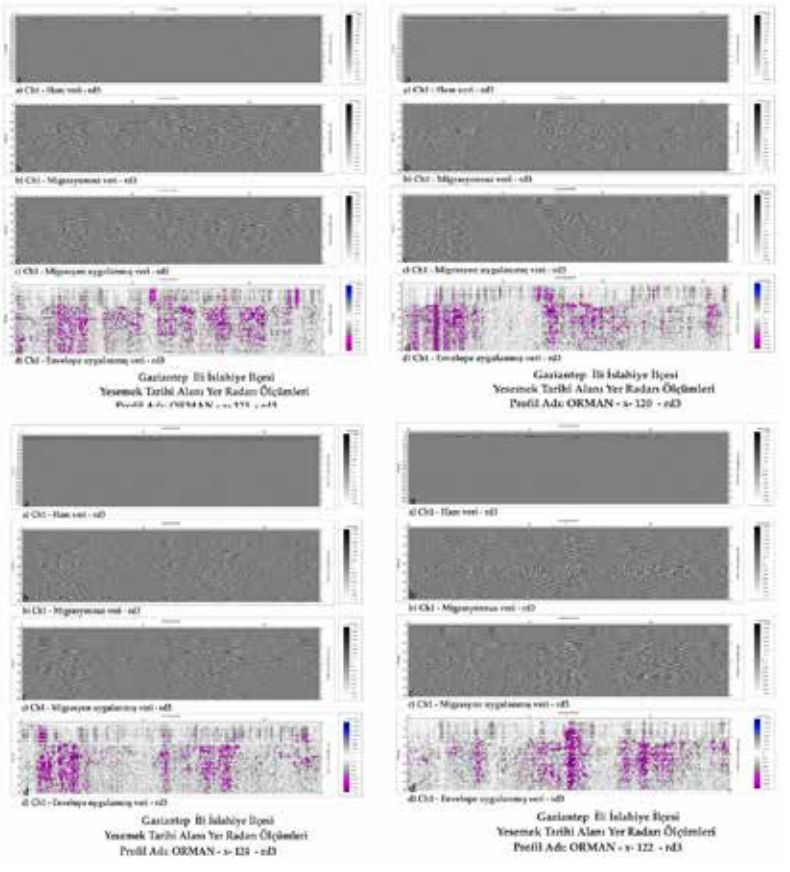
Dara Tapınağı'ndaki yapı blokları üzerinde görülen grafitiler ile benzerlik göstermektedir. Bu alanda, heykel atölyesi yakınlarındaki bilinen taş ocağı dışında, Mucuktepe ve Topallar olmak üzere iki taş ocağı daha tespit edilmiştir. Özellikle Mucuktepe Taş Ocağı'nda, heykel üretiminde kullanılan taş ocağı ile benzer taş çıkartma uygulamaları ve kısmen düzeltilmiş bazalt bloklar görülmektedir. Heykel atölyesi yakınlarındaki bilinen taş ocağı daha çok heykeltıraşlık eserleri için, tepenin doğu kesiminde keşfedilen iki küçük taş ocağı ise daha çok yapı taşları için kullanılmış olmalıdır.

Tepe yerleşmesinin doğu kesiminde yapılan yüzey araştırmalarında, güneydoğu yamaçta tespit edilen oval bir çukur alan ve "V" şeklinde taş kaplı kanal benzeri bir yapı, Alaca Höyük'teki Gölpınar Hitit Barajı'ndaki yapı özelliklerini andırmaktadır. Mucuktepe Taş Ocağı'nın kuzeybatısında, kuzey yamaçta yer alan bir teras alanının da bir gölet olması büyük olasılıktır. Teras üzerinde yapılan jeoradar ve jeomanyetik ölçümlerde, burada herhangi bir yapı izine rastlanmamıştır.

Yüzey araştırmaları dışında, jeoradar ve jeomanyetik sonuçlarının teyidi için 2020 yılı Aralık ayında Gaziantep Müzesi başkanlığında, Çiçektepe Mevkii'ndeki tahribat alanında küçük çaplı bir kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Henüz tamamlanmayan bu çalışmalarda, bir teras duvarı içine oturtulduğu anlaşılan büyük bir yapıya ait taş temel duvarları açığa çıkartılmıştır (Res. 17). Kazılarda Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen seramik malzeme yoğun olarak ele geçerken, daha önce yüzeyde görülen kübik sütun altlığına ait kırık bir parça bulunmuştur. Çiçektepe'de tamamlanması planlanan kurtarma kazıları ile daha fazla bilgi ve bulguya ulaşılması beklenmektedir.

Res. 14 – Çiçektepe Mevkii'nde ele geçen Hitit İmparatorluk Çağı seramiği

Res. 15 – Tepe yerleşmesindeki jeofizik çalışmaları

Res. 16 – Zivana delikli ve taşı işaretli yapı taşları

Res. 17 –
Çiçektepe kazısı ve
açığa çıkartılan yapı
kalıntıları

Yüzey araştırmalarında tespit edilen tepe üzerindeki mimari kalıntıların dağılımı göz önünde bulundurulduğunda, yerleşmenin yaklaşık 200 hektarlık bir alana yayıldığı ve sıradan bir yerleşme olmadığı görülmektedir (Res. 18). Ancak keşfedilen

tepe yerleşmesinin tümüyle ayağa kalkıp kalkmadığını kesin olarak belirlemek, mevcut bulgulara göre henüz mümkün değildir. Bununla birlikte, mimari kalıntıların tepe üzerinde çok geniş bir alana yayılmasına rağmen, yaşam bulgusuna işaret eden seramik

Res. 18 – Yesemek Tepe Yerleşmesi rekonstrüksiyonu

parçalarının sadece Çiçektepe Mevkii'nde yoğun olarak görülmesi, kentin tamamlanmamış olabileceğini düşündürmektedir. Özellikle yapı taşları ve heykel taslaklarının taş ocakları ve çevresine dağılmış olması, yükseltilmemiş sur duvarı temel kalıntılarının tepenin sadece batı kesiminde görülmesi, Hitit İmparatorluğu'nun yarım kalmış bir kent projesine işaret ederken, atölyedeki yarım kalmış ve taşınmamış yüzlerce heykeltraşlık eseri ve mimari öğenin varlığı bu düşünceyi öne çıkarmaktadır.

Keşfedilen ve Yesemek Heykel Atölyesi ile bağlantılı görünen tepe yerleşmesi, Yesemek ile ilgili yeni ve çok önemli bilgiler ortaya koymuştur. Bununla birlikte, tepe yerleşmesi ile ilgili bilgilerimiz henüz çok yenidir. Tepe yerleşmesi, Yesemek Heykel Atölyesi ile ilgili önemli sorulara cevaplar verirken yeni sorular ortaya çıkmıştır. 2021 yılında planlanan yüzey araştırması ve kurtarma kazılarının Yesemek Heykel Atölyesi ve bağlantılı olduğu tepe yerleşmesi ile ilgili bilgilerimizi arttırmasını umuyoruz.

Seçilmiş Kaynakça

- Abu, Asaf, A.
1985 "Ain Dara", Weiss, H. (eds.), *Ebla to Damascus Art and Achaology of Ancient Syria*, Washington, Smithsonian Institution: 347-350.
- Abu Asaf, A.
1990 *Der Tempel von Ain Dara*, Damascus: Verlag Philipp von Zabern.
- Alkım, U. B.
1957 "Yesemek Taşocağı ve Heykeltraşlık Atelyesi", *Belleten* 21, Ankara: 359-376.
- Alkım, U. B.
1958 "Yesemek Araştırmaları (Rapor: 1957)", *Belleten* 22: 634.
- Alkım, U. B.
1959 "Yesemek Kazısı ve İslahiye Bölgesi Araştırmaları." *Belleten* 23: 692-694.
- Alkım, U. B.
1960a "1958 Yılı Yesemek Çalışmaları." *Belleten* 24: 1-10.
- Alkım, U. B.
1960b "1959 İslahiye Bölgesi Araştırmaları: Yesemek Çalışmaları ve Tilmen Höyük Sondajı." *Türk Arkeoloji Dergisi* 10/1: 7-9.
- Alkım, U. B.
1962a "Yesemek Çalışmaları ve Tilmen Höyük Kazısı (1960)." *Türk Arkeoloji Dergisi* 11/1: 5-6.
- Alkım, U. B.
1962b "1961 Dönemi Tilmen Höyük ve Yesemek Kazıları." *Türk Arkeoloji Dergisi* 11/2: 5-7.
- Alkım, U. B.
1964 "İslahiye Bölgesi'nde Türk Tarih Kurumu Adına 1955-1962 Yılları Arasında Yapılan Tarih ve Arkeolojik Araştırmalar", *Atatürk Konferansları*, Ankara: 163-178

- Alkım, U. B.
1974 *Yesemek Taşocağı ve Heykel Atelyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar (İtalik)*, Ankara
- Alkım, U. B.
1975 *Anatolia I: From the Beginnings to the End of the 2nd Millenium BC*, Paris.
- Duru, R.
2001 "Research at the Yesemek Stone Quarry and Sculpture Workshop and Excavaions at Yesemek Höyük", Belli, O. (eds.), *Istanbul University's Contribtions to Archaeology in Turkey*, İsyانبül: 137-139.
- Duru, R.
2004 *Yesemek: Eski Önasya Dünyasının En Büyük Heykel Atelyesi / The Largest Sculpture Workshop of the Ancient Near East*, İstanbul.
- Duru, R.
2011 "Yesemek Heykel Atelyesi ile İlgili İki Bulgu", *Knowledge Production from the Black Sea to the Euphrat: Studies Presented in Honor of Önder Bilgi / Karadeniz'den Fırat'a Bilgi Üretimleri: Önder Bilgi'ye Armağan Yazılar*, eds. A. Öztan, Ş. Dönmez, 147-58. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Duru, R.
2012 *Yesemek: Eski Önasya Dünyasının En Büyük Heykel Atelyesi*, Gaziantep.
- von Luschan, F. – E. Schrader – E. Sachau.
1893 *Ausgrabungen in Sendschirli I. Einleitung und Inschriften*, Berlin.
- von Luschan, F. – C. Humann – R. Koldewey.
1898 *Ausgrabungen in Sendschirli II. Ausgrabungsbericht und Architektur*. Berlin: Spemann.
- von Luschan, F.
1902 *Ausgrabungen in Sendschirli III. Thorsculpturen*. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer.

Kitap Tanıtımları

Bahrani, Zainab, *Babil'in Kadınları Mezopotamya'da Toplumsal Cinsiyet ve Temsil*, çev. Sercan Çalıcı, Kolektif Kitap, İstanbul, Ocak 2018.

Cinselliğin ve toplumsal cinsiyet rollerinin, görsel ve yazılı temsilleri feminist bakış ile son yıllarda teorik bir araştırma alanı haline gelmiştir. Fakat arkeoloji içerisinde de gelişmekte olan bu alan, Yunan ve Roma ile sınırlı kalmış, haricindeki bölgeler ile ilgili yapılan çalışmalar istisnai bir durum oluşturmuştur. Asur-Babil toplumundaki hakim kadınlık kavramını ve bu kavramın temsil üzerinden nasıl tanımlandığını ele alan Zainab Bahrani'nin Türkçe'ye çevrilmiş ilk kitabı olan *Babil'in Kadınları*, araştırma alanı içerisinde ihtiyaç duyulan boşluğu doldurması ve bu eksikliği sorunsallaştırması nedeniyle oldukça önemli bir çalışmadır. Bahrani'nin Antik Mezopotamya kültürünün cinselliğin ve toplumsal cinsiyet rollerinin hem temsil içinde hem temsil yoluyla nasıl tanımlandığına dair ayrıntılı analizi, MÖ 6500 - MS 1891 arasında uzanan görsel malzeme seçkisiyle zenginleştirilmiştir.

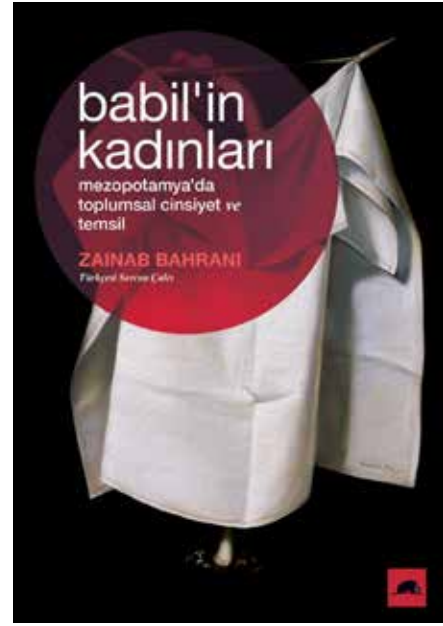
Mezopotamya'da Toplumsal Cinsiyet ve Temsil olarak adlandırdığı giriş bölümünde Bahrani araştırmasını hem tarihsel hem de sanat tarihsel bir çalışma olarak tanımlar. Kitabın ana tartışması ve bölümleri bu kısımda sunulmuştur.

Sekiz ana bölümden oluşan kitabın Kadınlar, Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet başlıklı ilk bölümü “Kadınların tarihi nedir?” sorusu ile başlar.

Yazar feminist teori ve toplumsal cinsiyet teorilerini kendi içlerindeki gelişim sırasıyla anlatarak kitabın seyrini belirlemiştir. Kadın ve tarih terimlerini açıklığa kavuşturmak için çizilen kavramsal çerçeve içerisinde ilk adım olarak kadın çalışmaları ve feminist araştırmalar bağlamında temel tanım ve yaklaşımları sunmaktadır. Böylece feminist yaklaşımlar ile tarihsel, sanat tarihsel ve arkeolojik soruların kesişmesini sağlayan, disiplinler arası çalışma önerisi getirir.

“Farklılığı Tahayyül Etmek, Kadınlık ve Temsil başlıklı ikinci bölümde temsil, temsilin gerçeklikle olan ilişkisi ve arkeoloji çalışmalarında bu kavramın kullanım biçimini sorunsallaştırmıştır. Kadınlık ve temsil, feminist eleştiri ve görsel sanatlar, özne ve bakış arasındaki ilişkiyi toplumsal cinsiyet, göstergebilim, yapı bozum, psikanaliz ve tarihsel eleştiri bağlamında ele almaktadır.

“Beden ve Metaforları Çıplaklık, Tanrıça ve Bakış” adı altında sunulan üçüncü kısım Mezopotamya kültüründeki toplumların, toplumsal cinsiyet inşasına dair bir araştırma alanı sunmaktadır. Ağırlıklı zaman

aralığı MÖ 1.ve 2. yüzyılları olarak belirlenmiş tasvirler üzerindeki kadın ve erkek bedenlerinin temsil edilme biçimlerini ve çıplaklığa yüklenen anlamları ele alan bir inceleme ortaya koymaktadır. Yazar temel olarak görsel imge haline getirilmiş bedenin, tarihte yaşamış bedenin doğrudan bir kaydı olmadığını, aksine bunun dolaylanmış bir anlatım olduğunu söyler. Antik Mezopotamya toplumlarında da görselleştirilmiş kadın ve erkek bedeninin, toplumsal cinsiyet ideolojisinin dışında düşünülmeceğini belirtir.

Dördüncü bölümde “Arzunun Şu Karanlık Nesnesi” başlığı altında yazar, Antik Yunan ve Yakındoğu sanatındaki çıplak kadın figürlerini karşılaştırmalı olarak inceler. İştâr ve Afrodit üzerinden Avrupa merkezli sanat tarihi çalışmalarının, Yakındoğu sanatı içerisinde yer alan çıplak kadın figürlerini daima annelikle özdeşleştirip, doğurganlık ifadesi olarak tanımlarken, Antik Yunan'a ait çıplak kadın figürlerini yüksek sanat diye nitelendirilmesini irdelenmiştir. Bahrani, sanat tarihi ve arkeoloji çalışmaları içerisinde, bu farklılaştırma ve kültürel hiyerarşi yaklaşımlarının ivedi olarak araştırılması gerektiğini aksi takdirde Batılı olmayan geleneklerin sanatlarının daima Barbarların fetişleri olarak tanımlanacağını belirtmektedir.

Mezopotamya'da üçüncü bin yılın ikinci yarısına tarihlenen, heykel formunda, çok sayıda kadın imgesi üretilmiş ve önemli kadınların isimleriyle beraber kaydedilmiştir. “Rahibe ve Prenses” başlıklı beşinci bölümde bu heykeller portre, kimlik ve toplumsal cinsiyet kavramları temelinde ele alınarak, Mezopotamya'nın kendi sosyo-tarihsel bağlamına özgü temsil biçimleri olarak çözümlenir. Bir sonraki bölüm olan “Kadının Yeri” isimli kısımda ise bu

çözümleme doğrultusunda kadın tasvirlerinin kamusal sanatta kendini göstermediğine dair yaklaşımların aksine, Mezopotamya sanatının kendi temsil yöntemi içinde yeniden okunması gerektiği vurgulanmış ve savaştaki kadınlar, değerli taş oymacılığında kadın, kutsal evlilik içerisindeki kadın gibi farklı anlatımlar üzerinden örneklendirilmiştir.

“İştar, Mecazların Bedenselleşmesi” ana başlıklı yedinci bölümün odak noktasını, Mezopotamya kültürü içerisinde yerini belirlemek amacı ile tanrıça İştar oluşturmaktadır. İştar’ın erkekten başka olan biçimindeki mitolojik inşasını analiz edebilmek için yöntem olarak post yapısalcı göstergebilimden faydalanan yazar konuyu zıtlıklar ve öteki kavramları içerisinde ele alır ve ayrıntılı olarak inceler.

Kitabın sekizinci ve son bölümü olan “Şarkiyatçı Tahayyülde Babilli Kadınlar” başlıklı bölümde ise Asur tarihinin kalıntılarının Austen Henry Layard tarafından keşfedilmesinden itibaren, bu sahnelere Batılı seyircinin bakışını ortaya koyarken aynı zamanda şarkiyatçı yaklaşımın Mezopotamya arkeolojisi içerisindeki verilerin yorumlanmasına nasıl bir etkide bulunduğu izini sürmektedir.

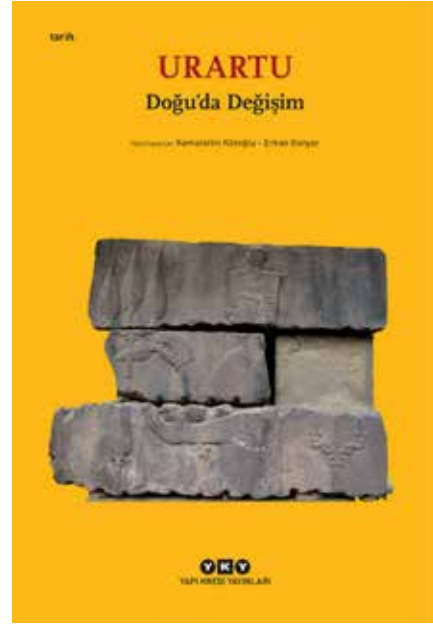
Sonuç olarak Zinab Bahrani’nin Babil’in Kadınları kitabı Antik Mezopotamya kültürü içerisinde kadın cinselliğini ve toplumsal cinsiyet rollerinin temsil üzerinden nasıl inşa edildiğini belirlemeyi amaçlamıştır. Bu kitap Yakındoğu çalışmalarında cinsiyet ve toplumsal cinsiyet olgularına dair teorik temeller üzerinde düşünmeye ve incelemeye yönlendirir aynı zamanda böyle bir çalışmanın nasıl planlanması gerektiğini yalın bir şekilde gösterir. Feminist eleştiri ve çağdaş teorik yaklaşımların arkeolojik çalışmalara nasıl dahil edilebileceğine dair yeni bir bakış açısı getirmesi nedeniyle Babil’in Kadınları, Antik Yakındoğu ile ilgilenen araştırmacılar için oldukça önemli bir kaynaktır.

* Metin içerisinde yer alan tanrıça adları çevirmenin kullanmış olduğu şekli ile verilmiştir.

Ecem Akkaya

Köroğlu, Kemalettin – Erkan Konyar (Haz.), Urartu: Doğu’da Değişim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu ve Doç. Dr. Erkan Konyar tarafından yayıma hazırlanan Urartu: Doğu’da Değişim isimli kitap, 2011 yılında Türkçe ve İngilizce olarak basılmış aynı isimli kitabın güncellenmiş halidir. Söz konusu eserde MÖ 9. yüzyılın ortalarında ilan edilen Urartu Krallığı’nın siyasal ve sosyal yapılanmasıyla birlikte materyal kültürünün tanımlanması hedeflenmiştir.

Kitap, her biri uluslararası bilim camiasında çalışmalarıyla tanınan uzmanların hazırladığı 15 makaleden oluşmaktadır.

K. Köroğlu tarafından, Urartu: Krallık ve Aşiretler başlığıyla ele alınan ilk makalede, Urartu Krallığı’nın egemenlik sahasının sınırları içinde yer alan yerleşimlerin konumları, boyutları ve ele geçirilen arkeolojik buluntular değerlendirilerek bir sınıflandırma yapılmıştır. Ortak özelliklerinden hareket ederek kentler, eyalet merkezleri ve aşiretler olmak üzere 3 ana tür yerleşim biçiminin olduğu yönünde bir değerlendirme yapılmıştır. Kaleler, köyler, geçici yerleşmeler ve diğer birimlerin de bu merkezlerle ilişkili olarak kurulduğunun altı çizilerek söz konusu birimlerin detaylı tanımları yapılmıştır.

P. Zimansky, Unutulan ve Tekrar Hayata Dönen Bir Krallık: Urartu Çalışmaları ve Literatürü isimli makalesinde, Urartu Epigrafyası ve Arkeolojisi’nin başlangıcından günümüze kadar olan sürecini ve gelişimini ele almıştır. Yazar, kitapta yer alan Urartu ve Çağdaşları başlıklı 2. makalesinde ise, MÖ I. binde Urartu ile birlikte eşzamanlı tarih sahnesinde yer almış halkları, epigrafik kaynaklardan ve linguistik bazı ibarelerden de örnekler sunarak söz konusu toplumlar ile Urartu arasındaki ilişkileri ve bazı etkileşimleri ele almıştır.

M. Salvini, Urartu Tarihine Genel Bir Bakış isimli makalesinde, Urartu’ya dair, Eski Ahit referansını, Babil, Assur Çiviyazılı Kaynakları ve Ptolemaios, Strabon, Plinius gibi Antik yazarların eserlerinde yer alan Urartu Coğrafyası ile ilintili kayıtları derleyerek Urartu Tarihi ve coğrafyasına ilişkin genel bir değerlendirme yapmıştır.

J. Yakar, Etnoarkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu'nun Urartu Döneminde Sosyo-Ekonomik Yapısı isimli makalesinde, Urartu'nun yönetsel iç yapısına dair bilgiler sunarak, ekolojik ve etnoarkeolojik veriler ile birlikte Urartu'nun egemenlik alanı olan Doğu Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısını irdelemiştir.

S. Kroll, İran'daki Urartu Şehirleri isimli makalesinde, söz konusu bölgede ele geçmiş olan bazı arkeolojik veriler ve epigrafik kaynaklar ışında MÖ 9. yy'ın ortalarından, 7. yy'a kadar olan süreçte İran'da var olan Urartu varlığına ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır.

A. M. Dinçol ve B. Dinçol Urartu Yazısı ve Dili isimli makalelerinde, Anadolu'da yazının başlangıcı ve alfabe sisteminin söz konusu coğrafya ile ilk tanışmasından itibaren bilgiler sunarak, Urartu'nun egemenlik sahasında ele geçen kaya yazıtları, taş steller ve mimari ile entegre olmuş yazıtlı taş bloklarda görülen Urartu'nun kullandığı dili ve yazısını incelemiştir.

A. Çilingiroğlu, Urartu Dini isimli makalesinde, söz konusu bu dinin oluşmasında uzun bir ön geçmişi var olduğunun altını çizmekte ve bu ön geçmişi bazı örneklerle destekleyerek ilerleyen süreçte Urartu Dini'nin kurumsal bir din haline geliş sürecini epigrafik ve diğer arkeolojik bulgulardan kanıtlar sunarak tartışmaktadır.

E. Konyar, Urartu'da Mezar Tipleri ve Gömü Âdetleri isimli makalesinde, Urartu egemenlik sahasında ele geçmiş olan mezar tiplerini mimari düzenleri, süsleme, cephe anlayışları ve bazı yapısal detayları göz önünde bulundurarak krali mezarlar/kaya mezarları, yer altı oda mezarları, taş sandık mezarlar, basit toprak mezarlar ve urne mezarlar olmak üzere belli başlıklar altında toplamış ve söz konusu her mezar tipini detaylıca tartışarak gömü adetlerini de başka bir başlık altında sunmuştur.

H. Biber, Urartu Silahları isimli makalesinde, karakteristik Urartu özellikleri gösteren kılıçlar, hançerler ve kınları, oklar, mızraklar, kalkanlar, miğferler, sadaklar gibi hem saldırı hem de savunma ve bazen de adak gibi özel kullanımı olan araçların üretim teknikleri, yapıldıkları materyaller ve çeşitli bezeme gibi belli başlı özelliklerini tartışmakta ve yerleşimler üzerinden örnekler sunmaktadır.

R. Çavuşoğlu, Urartu Takıları isimli makalesinde, Urartu Dönemi'nde kullanılmış olan, dönemin süslenme ve beğeni anlayışları doğrultusunda üretilmiş takı repertuarına ilişkin yerleşmeler üzerinden örnekler vererek bilgiler sunmaktadır.

A. Ü. Erdem ve E. Konyar, Urartu Çanak Çömleği isimli makalelerinde, Urartu çanak çömleğinin ana karakterini belirlemek için bu devletin krali merkezlerinden ele geçen buluntuların incelenmesi gerektiğinin altını çizerek söz konusu merkezlerden ele geçmiş olan bulguları 5 ayrı mal grubu başlığı altında tartışmakta ve kap tipleri ile ilgili de bilgiler sunmaktadırlar.

M. T. Tarhan, Başkent Tuşpa isimli makalesinde, Urartu Krallığı'na başkentlik yapmış olan Tuşpa sitadeli ve Tuşpa nekropolü Altın-tepe'nin konum özellikleri, gezginlerin beyanları, araştırma ve kazı tarihçesi ile birlikte anıtsal yapılarına dair önemli bilgiler vermektedir.

A. Çilingiroğlu, Ayanis Kalesi isimli makalesinde, II. Rusa'nın inşa ettirdiği Urartu'nun en görkemli kalelerinden biri olan Ayanis Kalesi'ni arkeolojik ve filolojik veriler ışığında ele almaktadır. Yazar, Ayanis verileri ile, Urartu dini merasimleri, kalenin ekonomik yapısı, günlük yaşam tarzının nasıl olabileceğini tartışmaktadır.

M. Karaosmanoğlu, Erzincan Altın-tepe Kalesi isimli makalesinde, Altın-tepe Kalesi'nde 2003'te başlatılmış 2. dönem kazılarıyla ulaşılmış olan tapınak kompleksi ve çevresi, yerleşimde ele geçmiş olan apadana, açık hava tapınım alanları ve mezarlar ile ilgili arkeolojik verileri bilim dünyasına sunmaktadır.

Urartu: Doğu'da değişim kitabı, Urartu Krallığı'nın egemenlik sahası, siyasal tarihi, dili, yazısı, çağdaşları ile arasındaki etkileşimi, maden teknolojisi, ölü gömme gelenekleri, çanak-çömlek üretimi, takıları, savunma araçları, yerleşim birimleri kısacası krallığı her yönüyle ele alan bir eserdir. Söz konusu yeni baskı ile 2011-2020 yılları arasında yapılmış Urartu Çalışmalarında elde edilen yeni veriler ve okuma kolaylığı oluşturacak bir indeks eklenmiş, her türlü okuyucuya, özellikle öğrenciye ulaşması açısından ekonomik bir tasarımla yeniden ele alınmıştır. Ancak, ekonomik tasarım hedefi ilk baskıda yer alan harita ve fotoğrafların hem boyutunun küçülmesi hem de siyah beyaz renkte sunulmasını beraberinde getirmiş ve maalesef eserin niteliğini düşüren bir seçim olmuştur.

Esra Alp

Güldoğan, Emre, (ed.) İstanbul İli Yüzey Araştırmaları 2016-2017 Büyükçekmece. Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2019.

İstanbul ilinde 15 ilçeyi kapsayan İstanbul İli Yüzey Araştırmaları (İstYA) Projesi'nin amaçları arasında, araştırmalarını tamamladığı ilçelere ait sonuç ve değerlendirmeleri içeren kitapların yayımlanması ve tüm kitapların tamamlanması neticesinde de bir proje kitaplığının oluşturulması bulunmaktadır. Arkeolojik çalışmaların bilim dünyası ile paylaşılmasında araştırma sonuçlarının kitaplaştırılması önemli bir yer tutmakta ve bu noktada İstYA Projesi kitapları İstanbul'un tarihöncesi dönemlerine dair önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Projenin ilk kitabı 2015 yılında yayımlanan *İstanbul İli Yüzey Araştırmaları 2013 Silivri* isimli kitaptır. Bu yazı kapsamında detayları verilecek olan serinin ikinci kitabı ise 2019 yılında yayınlanan *İstanbul İli Yüzey Araştırmaları 2016-2017 Büyükçekmece* kitabıdır. *İstanbul İli Yüzey Araştırmaları 2018-2019 Beykoz* kitabı ise hazırlıklarının son aşamasında olup yakında yayınlanması planlanmaktadır.

Proje kapsamındaki tüm kitaplarda standart bir içerik yapısı bulunmaktadır. Üç bölüme ayrılan bu yapıda; projenin uygulama alanlarından olan arazi çalışmaları ve coğrafi bilgi sistemleri (CBS) çalışmalarının değerlendirmeleri ile araştırmalarda tespit edilen buluntuların uzmanları tarafından değerlendirilmelerini içeren makalelerden oluşan bölüm, projenin bir diğer uygulama alanı olan sözlü tarih çalışmaları sırasında gerçekleştirilen görüşmelerin deşifre metinlerinden oluşan bölüm ve araştırmalar sırasında çekilen fotoğraflardan oluşan galeri bölümü yer almaktadır.

Aynı yapıda kurgulanan *İstanbul İli Yüzey Araştırmaları 2016-2017 Büyükçekmece* kitabı, aynı zamanda proje başkanı olan Emre Güldoğan editörlüğünde hazırlanmış ve 2019 yılında Büyükçekmece Belediyesi'nin destekleri ile yayımlanmıştır. Kitabın birinci bölümünde altı makale yer almaktadır. Mehmet Özdoğan'ın kaleme aldığı "İstanbul Bölgesinin Kültür Tarihi İçindeki Yerini Tanımlamak" başlıklı, İstanbul ve çevresinin tarihöncesi dönem araştırmalarına dair genel bir değerlendirmeyi içeren makale, aynı zamanda İstanbul'un kültür tarihi içerisindeki yeri ve önemini anlatan bir sunuş yazısı niteliğindedir.

İstYA Projesi'nin Büyükçekmece ilçesinde gerçekleştirdiği arazi çalışmaları ve sözlü tarih çalışmalarının sonuç ve değerlendirmelerini içeren iki makale, kitabın editörlüğünü de yapan Emre Güldoğan tarafından kaleme alınmıştır.

"İstanbul İli Yüzey Araştırmaları 2016-2017 Büyükçekmece Arazi Çalışmaları" başlıklı makalede,

bölgede önceki yıllarda gerçekleştirilen araştırmalar ve İstYA Projesi çerçevesinde yapılan arazi çalışmaları ile ilgili olarak mahalle bazında kapsamlı bir değerlendirme sunulmaktadır. Çalışmalarda tespit edilen yontmataş, sürtmetaş ve çanak çömlek buluntular ile İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne teslim edilen envanterlik buluntulara dair genel bir değerlendirme de yine mahalle bazında anlatılmaktadır. Bölgede, daha önceki yıllarda tescil edilmiş arkeolojik alanların tekrar ziyaret edilmesi ve mevcut durumları hakkında bilgiler ile İstYA Projesi çalışmaları sırasında ilk kez tespit edilen arkeolojik alanlar hakkında detaylar da bu makale çerçevesinde verilmektedir. Buluntular üzerinden yapılan ilk analizler ve devamındaki detaylı çalışmaların neticesinde bölgenin tarihöncesi dönemlerde kesintisiz bir şekilde ziyaret edildiği izleniminin olduğu belirtilmektedir. Bu izlenim ağırlıklı Orta Paleolitik Dönem olmakla birlikte Paleolitik, Epipaleolitik ve Neolitik Döneme tarihlenen buluntular ile desteklenmektedir. Projenin dönemsel olarak araştırma kapsamını Paleolitik-Kalkolitik arası dönemler oluştursa da arazi çalışmaları esnasında tespit edilen tarihi dönemlere ait buluntular ve taşınmazlar da belgelenmekte ve bunlar bölgenin geçmiş dönemlerdeki iskan hakkında bilgi vermektedir.

İki çalışma sezonu boyunca gerçekleşen sözlü tarih çalışmalarına ait bilgilerin yer aldığı ve genel bir değerlendirmenin yapıldığı "Büyükçekmece Projesi Sözlü Tarih Çalışmaları 2016-2017" başlıklı makalede ise genel anlamda sözlü tarih çalışmalarının kapsamı, uygulama nedenleri, kapsadığı temalar, proje çerçevesinde çekimlerin gerçekleşme koşulları, nasıl kayıt altına alındığı hakkında bilgiler ile İstYA Projesi kapsamında neden sözlü tarih uygulaması gerçekleştirildiği anlatılmaktadır. Yapılan görüşmeler sonucu bölgedeki nüfus, birkaç kuşak boyunca süregelen ikamet

yerleri, varsa göç alma/verme hikayeleri ve nedenleri, gelenekleri, alışkanlıkları, bölgenin geçim ekonomisinde hâkim olan meslek grupları gibi konular ve bunların geçmiş ve günümüz arasındaki değişimleri ya da gelişimleri hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Makale içerisinde görüşme yapılan kişilere ait bilgiler (kişi sayısı, cinsiyet dağılımı, meslek dağılımı, yaş aralığı dağılımı, ikamet edilen yerlerin dağılımı) grafiklerle desteklenmektedir.

Kitabın ilk bölümü kapsamındaki dördüncü makale, “İstYA Projesi Büyükçekmece Yontmataş Buluntuları 2016-2017” başlığını taşımaktadır. İki araştırma sezonu boyunca arazi çalışmalarında tespit edilen tüm yontmataş buluntuların teknolojik, tipolojik ve dönemselsel olarak yorumlandığı bu makale Berkay Dinçer, Semra Balcı, Çiler Altınbilek Algül tarafından kaleme alınmıştır. Değerlendirmeler, bölgede araştırma yapılan mahalleler bazında gerçekleştirilmiştir. Araştırma yapılan alanlar içerisinde en fazla buluntunun tespit edildiği yer olan Eskice Sırtı, ağırlıklı Orta Paleolitik Dönem olmak üzere Paleolitik Döneme tarihlenen zengin bir buluntu çeşitliliği vermiştir. Eskice Sırtı’nda İstYA Projesi öncesinde başka projeler kapsamında yapılan ziyaretlerde tespit edilen buluntulara ait değerlendirmeler ile İstYA çalışmalarında tespit edilen buluntulara ait değerlendirmeler makalede karşılaştırılmaktadır. Ayrıca buluntuların ağırlıklı hammadde türü ve kaynakları hakkında da bilgiler sunulmaktadır.

“İstYA Projesi Büyükçekmece Çalışmalarında Elde Edilen Çanak Çömlek Buluntular” başlıklı bir diğer makale, araştırmalar sırasında tespit edilen çanak çömlek buluntularını değerlendirmek üzere Özgü Çömezoğlu Uzbek tarafından kaleme alınmıştır. M.Ö. 4. yüzyıldan başlayıp Geç Osmanlı Dönemi’ne kadar süren bir aralığa tarihlenen buluntuların detaylı olarak incelendiği ve elde edilen sonuçların bir katalog ile sunulduğu makalede buluntular, görselleri, boyutları, tanımlama kriterleri ve teknik çizimleri ile anlatılmaktadır.

Kitabın birinci bölümündeki son makale olan ve coğrafi bilgi sistemleri (CBS) çalışmalarının değerlendirildiği “Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Yüze Araştırması Uygunluk Alanlarının Belirlenmesi: Büyükçekmece Örneği” başlıklı yazı Fatih Döker ve Esra Erşahin tarafından yazılmıştır. CBS bulgularının anlatıldığı makalede buluntu alanlarının, kaçak kazı noktalarının detaylı gösterildiği haritalar yanında litoloji ve arazi kullanımı ile ilgili bilgiler de sunulmaktadır.

İstanbul İli Yüze Araştırmaları 2016-2017 Büyükçekmece kitabının ikinci bölümünü, sözlü tarih çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerin

deşifre metinleri oluşturmaktadır. İki sene süren çalışmalarda yapılan toplam on sekiz mülakatın metinleri soru-cevap şeklinde sunulmaktadır. Metinlerden anlaşıldığı üzere ağırlıklı 71-80 yaş arası ve ailesi 2-3 kuşaktır ilçede ikamet eden, bölgenin geçmişi, tarihindeki göç alma/göç verme olayları, gelenekleri, alışkanlıkları hakkında bilgi verebilecek, günümüz ile geçmişin karşılaştırmasını yapabilecek kişiler seçilerek görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma sayesinde bölgenin genel toplumsal yapısının yanı sıra, farklı mahallerde yaşayan bireyler ile de görüşüldüğü için mahalleler arası benzerlik ya da farklılıklar hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümü, iki sene boyunca gerçekleştirilen arazi çalışmaları sırasında çekilmiş fotoğraflara ayrılmıştır. Bu galeri bölümü; bölgenin arazi yapısı, çeşitliliği, hangi alanlarda çalışmaların gerçekleştirildiğini göstermekte ve özellikle Emre Göldoğan’ın arazi makalesi olmak üzere birinci bölümde yer alan yazıları destekleyici bir kurgu göstermektedir.

İstanbul hem tarihöncesi hem tarihi dönemlere ait kültürel zenginliğe sahip, coğrafi konumu gereği çağlar boyunca yoğun olarak ziyaret edilen bir bölgedir. İstanbul’un tarihöncesi dönemlerine ait arkeolojik çalışmalar ve sonuçları bölge hakkındaki bilgilerimizi arttırmaktadır. Bu bağlamda, *İstanbul İli Yüze Araştırmaları 2016-2017 Büyükçekmece* kitabı İstanbul’un tarihöncesi dönemlerine dair bilgi birikimine katkı sağlayacak önemli bilgiler içermekte, sadece akademik dünya için değil, kent kültürü ve tarihiyle ilgilenen her okur için değerli bir kaynak sunmaktadır.

Hande Başcı

Schachner, Andreas, *Hattuşa Efsanevi Hitit İmparatorluğu’nun İzinde, Homer Kitabevi, İstanbul 2019.*

2006 yılından beri Boğazköy/Hattuşa Kazısı’nın Kazı Başkanlığı görevini yürüten Prof. Dr. Andreas Schachner tarafından kaleme alınan “Hattuşa Efsanevi Hitit İmparatorluğu’nun İzinde” başlıklı eser, ilk olarak 2011 yılında *Hattuscha. Die Hauptstadt der Hethiter: Auf der Suche nach dem sagenhaften Großreich der Hethiter* adıyla yayımlanmıştır. Kitabın Türkçe baskısı Işıl R. Işıklıkaya-Laubscher’in eksiksiz çevirisiyle 2019 yılında Homer Kitabevi tarafından yapılmıştır.

Söz konusu eserin ilk bölümü Almanca ve Türkçe basım için ön söz, teşekkür ve yazarın kitapta kullandığı kronoloji ve metin sistemi üzerine notlarına ayrılmıştır. Ayrıca bu bölüme eklenen çok yönlü tablo, MÖ 6000’den başlayarak Hattuşa’daki ilk sistemli

kazıların yapıldığı 1906 yılına dek kentin hem tarihi hem de yerleşim kronolojisini gösterir. Okuyucu için oldukça kullanışlı olan bu tablo ile Hitit başkentinin gelişimini yakından izlemek mümkündür. Kitabın ön kapağının arka yüzüne basılan Hitit coğrafi haritası ise MÖ 2. binde Anadolu coğrafyasının durumunu ve Hitit etki alanını göstermesi bakımından önemlidir.

Kitabın ikinci bölümü *Haftızalardan Silinmiş Bir Kültür: Hitit Başkenti, Kültürü ve Dilinin Keşfi* başlığını taşır. Fransız gezgin Charles Texier'in Anadolu gezilerine dair çizimleri ve notlarını 1839 yılında yayımlaması, Theodor Makridi ve Hugo Winckler'in 1906 yılında Hattuşa'daki ilk sistemli kazıları başlatmaları ve Bedřich Hrozný'nin 1915 yılında Hitit çivi yazısını çözmesi gibi Hititoloji'yi bugüne getiren dönüm noktaları üzerinde durulmuştur. Ayrıca 20. yüzyılın başından itibaren I. ve II. Dünya Savaşları dışında neredeyse kesintisiz bir şekilde devam eden Hattuşa kazılarında görev alan kazı başkanlarına ve araştırmacılara yer verilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü *Bıçak Sirtında Bir Yaşam: Orta Anadolu'nun Doğal Şartları ve Hitit Dönemi Yerleşim Coğrafyası* başlığına ayrılmıştır. Hitit Devleti kuruluşundan itibaren izlediği yayılmacı politika ile Anadolu'nun büyük bölümünü etkisi altına almakla kalmamış zaman içinde topraklarını Suriye, Filistin ve İran'ın doğu sınırına kadar genişletmiştir. MÖ 17. yüzyıl ortalarından MÖ 12. yüzyıla kadar kısa bir kesinti dönemi dışında Hitit kralları, Hatti ülkesini başkent Hattuşa'dan yönetmişlerdir¹. Dolayısıyla kitabın üçüncü bölümünde Schachner, Eski Yakınoğu tarihine yön vermiş Hitit Devleti'ne 400 yıldan uzun bir süre başkentlik yapan Hattuşa'nın merkez olarak seçilmesinin ardında yatan coğrafi ve doğal şartları değerlendirmiştir.

Eserin dördüncü bölümü *Köyden Kente: Gelişkin Bir Kültürün Erken Tarihi* ismini taşır. Bu bölümün alt başlıkları *Kalkolitik Dönem: MÖ 6-4. binyıl yerleşmeleri; Erken Tunç Çağı: MÖ 3. binyıl köyleri ve ilk kentleri; Karum Dönemi: Karum Hattuş ve MÖ 2. binyıl başlarında Kuzey Mezopotamya'daki Asur ile Anadolu arasındaki uzun mesafe ticaretindeki yeri* şeklindedir. Söz konusu bölümde yazar, Prehistorik Dönem'den başlayarak Hitit Devleti'nin kuruluşuna kadar bölgede yaşanan tarihi ve kültürel gelişmeleri

¹ Bu kısa kesinti döneminin nedeni MÖ 13. yüzyılın ilk çeyreğinde II. Muvattalli'nin başkenti Anadolu'nun güneyinde yer alan Aşağı Ülke'nin (KUR ŞAPLITI) merkezi Tarhuntaşsa kentine taşınmasıdır (KBo 3.6 Öy. II 50-53). Fakat devletin yönetim merkezinin konumunda yapılan bu değişiklik uzun sürmemiş ve II. Muvattalli'nin ölümünün ardından tahta geçen oğlu III. Murşili başkenti yeniden Hattuşa'ya taşımıştır.

kronolojik bir sırayla ele almıştır. Boğazkale ve çevresinde özellikle de Büyükkaya'da MÖ 6. binyıldan itibaren yerleşim görüldüğüne işaret eder. MÖ 3. binyıl sonlarında Boğazkale'deki yerleşimin Büyükkale'den Büyükkaya'yı da içine alarak Aşağı Şehir'e kadar uzanan geniş bir alanı kapladığını belirtir. MÖ 2. binyıl başlarından itibaren ise Anadolu ve Asur arasındaki ticari faaliyetlerin de etkisiyle Karum Dönemi olarak adlandırılan süreç başlamış ve Boğazkale, Hattuş ismiyle önemli bir ticaret merkezine dönüşmüştür.

Kitabın beşinci bölümüne *Mütevazı Bir Anadolu Kentinden Bir İmparatorluk Başkentine: Hitit Döneminde Hattuşa'nın Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü* ismi verilmiştir. Bu bölüm *Eski Kent: Büyükkale, Aşağı Şehir ve Büyükkaya; Yeni Kent: Yukarı Şehir'deki inşaa faaliyetleri-MÖ 16-14. yüzyıllar arası; MÖ 13. yüzyıl-; Sur dışında bir yerleşme, Hitit metropolünün sonu; Hattuşa-diğerleri gibi bir kent (mi)?* alt başlıklarından oluşur. Bu bölümde yazar, Karum Dönemi'nin ardından MÖ 17. yüzyılın sonlarına doğru I. Hattuşili'nin Hitit Devleti'ni kurması ve Hattuşa'yı başkent seçmesiyle başlayan gelişim sürecini detaylı bir şekilde ele almıştır. Büyükkale, Büyük Tapınak, Büyükkaya ve Mihraplıkaya'nın yer aldığı Aşağı Şehir ile Güney Kale, Nişantepe, Saritepe, Yenicekale, Tapınaklar Mahallesi, GAL MESEDI (Saray Muhafızlarının Başı) Evi, Kral Kapı, Aslanlı Kapı ve Yerkapı'nın olduğu Yukarı Şehir'deki arkeolojik buluntular incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde sur dışındaki kalıntılara özellikle de Hattuşa'nın yaklaşık 2 km kuzeydoğusunda yer alan Yazılıkaya Kutsal Alanı'na yer verilmiştir. Bölüm *Hattuşa - diğerleri gibi bir kent (mi)?* sorusuna yazarın verdiği cevaplarla son bulur.

Kitabın en kapsamlı bölümü *Bir Tunç Çağı Başkentinin İşlevleri* başlığını taşıyan altıncı bölümdür. Bu kısmın alt başlıkları şu şekildedir: *Hitit Başkentinin Yapısal Özellikleri; İktidarın Kenti; Bin tanrılı kent: Hattuşa'da Hitit Dini ve Kültü; Hattuşa ve Sanat; "Ekmeği yiyeceksiniz, suyu ise içeceksiniz" Kamu tedarik sistemleri ve bunların kent yapısındaki yeri; Yaşam ve Çalışma - Hattuşa'da Gündelik Hayat*. Bu bölümde yazar, kentin sokak sisteminden Hitit kralarının konutu Büyüksaray'a, anıtsal ve resmi yapılardan Hitit dininde tanrıların evi olarak kabul edilen tapınaklara, sanatsal unsurlardan kent sakinlerinin temel yiyecek ve temiz su ihtiyacını karşılayan tahıl depoları, barajlar ve su havuzlarına kadar pek çok farklı konuya değinmiştir. Hitit başkentinde hangi bitkilerin tüketildiği, hayvancılık faaliyetleri ve yaşamın öteki yüzü olan ölümün Hitit başkentindeki yansımaları da bu bölümde ele alınan konular arasındadır. Ayrıca sivil mimari ile zanaat ve üretim konularına da başlık açan yazar, Hitit başkentindeki gündelik yaşamın portresini çizmiştir.

Schachner kitabını (7)*Geç Tunç Çağı'nda Hattuşa ve Doğu Akdeniz Devletleri*; (8) *Demir Çağı: Neolitik Dönemin Kültürel Seviyesine Gerileyip Kent Kültürüne Dönülen Yüzyıllar*; (9)*Antik Dönemden Yakın Çağa Kadar Kırılmalar ve Süreklilik*; (10)*Bitirirken: Yüzyılı Aşkın Arkeolojik Araştırmalara Genel Bakış* başlıklarıyla sonlandırır. Söz konusu bölümlerde Hitit Devleti'nin dağılışımdan sonra Hattuşa'nın yaşadığı değişimler ve bunun arkeolojik buluntulara yansımaları detaylıca ele alınmıştır.

Günümüzde Boğazkale olarak adlandırılan Hitit başkenti Hattuşa'da, yüz yılı aşkın süredir devam eden kazı çalışmalarıyla sayısız arkeolojik buluntu gün ışığına çıkarılmıştır. Mimari ve maddi kültüre ait eserler yanında zengin çivi yazılı tablet buluntularıyla da ön plana çıkan kent, MÖ 2. binyıl Anadolu'su hakkında bilgi veren en önemli yerleşimdir. Hattuşa'daki arkeolojik çalışmaların ışığında hem kazı başkanları hem de çeşitli disiplinlerden bilim insanları tarafından yayımlanan çok sayıda eser, elbette arkeoloji biliminin son 150 yılda yaşadığı değişimlerden azade değildir. Zira kazı çalışmaları aralıksız devam ederken bir yandan da arkeolojinin doğası ve yöntemi üzerine çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Özellikle 20. yüzyıl ile birlikte ortaya çıkan yeni teoriler, maddi kültürün zaman ve mekânın ötesinde bağlamsal analizinin de yapılmasını beraberinde getirmiştir. Arkeoloji biliminin farklı disiplinlerle olan iletişim ağı güçlenmiş ve arkeolojik veri ile kültürel anlam arasındaki diyalektik ilişkinin tanımlanmasında önemli bir yol kat edilmiştir.

Hattuşa Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde adlı eserde Schachner, Hitit başkenti Hattuşa'yı klasik

arkeolojik yöntemden ziyade temellerini yine bu yöntemden alan fakat yaptığı karşılaştırmalı ve bağlamsal analizlerle post-süreçsel yöntemde kapı aralayan bir yaklaşımla incelemiştir. Kalkolitik Dönem'de ve Erken Tunç Çağı'nda bir köy görünümünde olan yerleşimi, Karum Dönemi'nde Hattuş ismiyle önemli bir ticaret merkezine ve ardından Hitit Dönemi'nde bir başkente götüren tarihsel, coğrafi ve sosyolojik nedenler kitap boyunca kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır. Özellikle kitabın Beşinci Bölümü'ndeki "*Hitit Metropolünün Sonu*" alt başlığı, Tunç Çağı'nın en güçlü başkentlerinden olan Hattuşa'yı yıkıma dolayısıyla da Hitit İmparatorluğunu çöküşe götüren süreci açıklamaktadır. Erken çalışmalarda Hitit İmparatorluğunun çöküşü Batı Anadolu'dan başlayarak Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır ve Doğu Akdeniz kıyılarındaki kentleri etkileyen kitlesel ve yıkıcı bir göç dalgasına bağlanıyordu. Deniz Kavimleri olarak adlandırılan bu grubun kentleri yakıp yıkarak ardında büyük bir tahribat bıraktığı görüşü hakimdi. Ancak Schachner, büyük bir felaket olarak tanımlanan bu olayın ötesinde Hitit İmparatorluğunu dağılmaya götüren sürecin hem dışsal hem içsel faktörlerden oluşan pek çok nedeni olduğunu belirtir. Ona göre, 30-40 yıl gibi kısa bir sürede gerçekleşen çözümlenin altında III. Hattuşili'nin yeğeni III. Murşili'yi (Urhi-Teşup) tahttan indirerek başa geçmesiyle başlayan ve ardından III. Hattuşili'nin soyundan devam eden kralların meşruiyetinin sorgulanması, imparatorluk içerisindeki Luvi etkisinin artması nedeniyle gün yüzüne çıkan demografik sıkıntılar, iç siyasette ve iklimdeki dengesizlikler, doğal kaynakların dengesiz ve aşırı kullanımı yatar. Bu olumsuzluklar sonucunda başkent, Hitit idaresince terk edilmişse de kentteki yaşam tamamen sona ermemiştir. Öte yandan pek çok araştırmacı Hitit başkentinin çöküş sürecinde yönetici grup tarafından terk edildiği görüşünde birleşir. Fakat başkentten sonra nereye yerleşildiği konusunda bir görüş birliği yoktur. Öneriler arasında Kapadokya, Hitit-Luvi kültürünün sentezinin hüküm sürdüğü güney ya da güneydoğu bölgesi ile Maraş civarı vardır. Schachner, Hattuşa'yı terk eden yönetici grubun nereye gittiği konusunu açık bir şekilde ifade etmemekle birlikte imparatorluğun doğu ve güneydoğu bölgelerinde MÖ 1. binyıldan itibaren kurulan bağımsız beylikleri işaret eder.

Bitirirken kitapta konular içerisine yerleştirilen görseller ve çizimlerin özellikle mimari unsurların anlaşılmasına katkı sağladığını belirtmek gerekir. Eserde dipnot ve referans kullanımına başvurulmamış fakat nadiren geçen Hititçe metin tercümelerinin alındığı kaynaklar dipnotta belirtilmiştir. 58, 107, 156 ve 163. sayfalarda yer verilen metin çevirilerinden 58. sayfadaki çeviri için metnin alındığı esere referans verilmiş

diğerleri içinse herhangi bir referans tercihinde bulunulmamıştır.

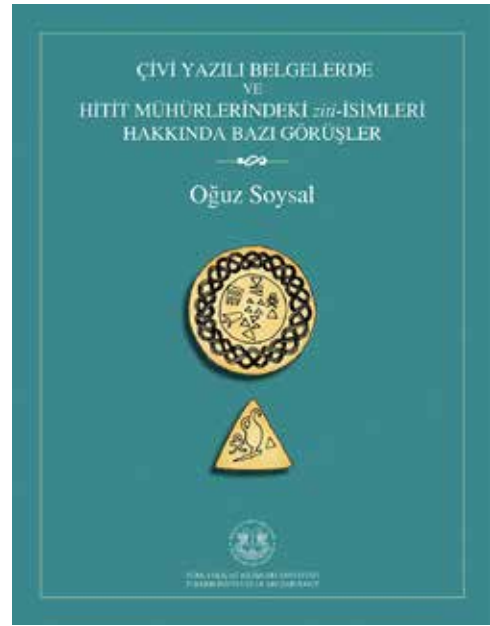
Yazarın söz konusu Hititçe metinlerin yayın numaralarına yer vermesi alandaki araştırmacılar için yol gösterici olabilirdi. Öte yandan zaman zaman kitap içerisinde geçen teknik terimlerin (*termini technici*) yine metin içinde açıklanması akıcı bir okuma yapmanın yolunu açmıştır. Kitabın sonuna eklenen Seçilmiş Kaynakça ileri okuma yapmak isteyenlerin ilgisine sunulmuştur. Yaklaşık 14 yıldır Hattuşa kazılarına başkanlık eden A. Schachner'in oldukça sade bir dille kaleme aldığı bu kitap, kapsamlı içeriği ile Hattuşa üzerine yapılacak araştırmalarda temel başvuru kaynakları arasındaki yerini almıştır.

Sevgül Çilingir Cesur

Soysal, Oğuz, *Çivi Yazılı Belgelerde ve Hitit Mühürlerindeki ziti- İsimleri Hakkında Bazı Görüşler, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2019.*

M.Ö. 1650-1200 yılları arasında Orta Anadolu merkezli kurulan süreç içerisinde hâkimiyet sahasını genişleten Hitit Devleti dönemin Yakın Doğu coğrafyasında önemli bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir devletin sınırlarını genişletmesi sadece siyasi ya da ekonomik olarak değil kültürel olarak da birçok unsuru beraberinde getirmektedir. Aynı coğrafyada yaşayan ve yönetilen konumuna geçen farklı dil yapısını kullanan grupların ortak bir yönetim altında birleşmelerinin sonucu olarak dilsel etkileşimlerin yoğunlaşması kaçınılmazdır. M.Ö 2. binyılda multilingual bir görünüm sergileyen Anadolu'da birbirini etkileyen ve besleyen birkaç dil ailesi mevcuttur. Çalışma kapsamına Hititçe ve Anadolu Hiyeroglif Luvice dilleri incelenmiştir. Hititler, çiviyazısı ve Anadolu hiyeroglif yazısı olmak üzere iki tür yazı kullanmıştır. Bu iki yazı sistemi incelenen kitabın linguistik (yeni yazımla "lengüistik") içeriğini oluşturmaktadır. Çalışmada *ziti-* isminin hem Hitit çiviyazılı belgelerinde hem de Hitit mühürlerinde ve mühür baskılarında kullanımına ilişkin detaylı bir incelemede bulunulmuştur.

Onomastik çalışmalar kendi içerisinde antroponimi (insan adları bilimi), toponimi (yer adları bilimi), hidronimi (göl, deniz vb. adları bilimi) ve oronimi (dağ adları bilimi) olarak çeşitli dallara ayrılmıştır (Ahanov 2013: 81; Demirci 2017: 159). Antroponimi biliminin çalışma özelliklerinin kullanıldığı bu araştırmada *ziti-* isminin türetici unsurlarla yeniden oluşturulmasında sistematik örneklem yöntem tekniği kullanılmıştır. *ziti-* isminin fonetik, yarı fonetik, logografik ve hiyeroglif yazım sistemlerinde varyasyonlarının

indirgenmesinde yorumlayıcı bir yol izlenmiştir. Kitap kapağında kullanılan fotoğraf Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen *ziti-* mührüne aittir. Çalışma öncelikle makale formatında tasarlanmış ancak araştırma konusunun genişlemesi ve literatüre dahil olan yeni yayınlar nedeniyle kitap biçimine evrilmiştir.

Çalışmanın konusu 2011-2012 yıllarında Bilkent Üniversitesi, Hitit Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde düzenlenen konferanslarda sunulmuştur. Soysal öncesinde de çalışmada ortaya çıkardığı birtakım sonuçları uluslararası yayın organlarında yayımlamıştır. Soysal varsayımlarını çiviyazılı belgelerde yer alan *ziti-* şahıs isimleri çerçevesinde kuramsallaştırmış ancak araştırmanın derinleşmesi ile Hitit mühürleri ve mühür baskılarının da araştırma konusuna dahil edilmesi sonucuna ulaşmıştır. Çalışma bu anlamda çiviyazılı belgeler, mühürler ve mühür baskıları ekseninde şekillenmiştir. Mühür çalışmalarında karşılaşılan problemlerin başında mühür fotoğraf çekimlerinin ve çizimlerinin çok eski tarihlerde yapılmış olmasıdır. Aynı zamanda mühürler üzerine hak edilen hiyeroglif yazı sisteminin okumalarının da güncellenmesi gerekmektedir. Yazar da çalışmada bu problemlerle karşılaşmıştır. Bu nedenle araştırmaya dahil edilen mühürlerin çizimlerinin yüksek kalitede olmasına özen göstermiş ve seçilmiş bir mühür kataloğu oluşturmuştur. Hititler'in özel isim kullanımları çok dilli bir özellik göstermektedir. Çalışmada Hitit isimlerinin çoğunluğunda Batı ve Güney-Batı Anadolu'nun dinamik dili Luvice'den alıntılanan morfeplerin kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Buna ek olarak Hattice ve Hurrice dillerinin de aktif bir şekilde Hitit dil sentaksına uygun kullanımları bilinmektedir. Araştırmada Hitit isimlerinin sıklıkla bileşik isimlerden türetildiği

açımlayıcı ifadelerle belirtilmiştir. Hitit isimlerinin morfolojik olarak isim + isim, isim + sıfat ve sıfat + isim derivasyonlarından meydana getirildiği deklaratif bir yol izlenerek açıklanmıştır. *-muwa* “kudret” Arna-muwa “Ay (tanrısının) kudreti; *-nani* “erkek kardeş” Arna-nani “Ay (tanrısının) kardeşi” bu duruma örnek olarak verilmiştir (Soysal 2019: 1) *-ziti* ismi “erkek, adam” (Laroche 1960: 159-161,199-200, 276) anlamına gelen Luvi diline ait bir kelimedir. Yazar kelime kullanımında herhangi bir statüsel kuralın olmadığını ve “*mZi-(i)-di*, *mZi-(i)-ti*” biçimde daha sıklıkla ise bileşik isimlerde son yapı unsuru olarak kullanıldığını ancak bazı kelimelerin bu Zitana, Zidan(n)i, Zidanta ve Zidanza ön yapı unsuru olarak kullanımın da var olduğunu belirtmiştir. Hitit çiviyazılı belgelerinde *ziti-* kelimesi yerine daha çok Sumerce LÚ ya da ZA logogramları kullanılmıştır.

Çalışma verilen ön açıklamalarla birlikte üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çiviyazılı belgelerde tespit edilen *ziti-* unsuru ile oluşturulan isimlerin envanteri verilmiştir. Bölüm iki alt bölüme ayrılmıştır. İlk alt bölümde kullanılan isimler Laroche’un 1996 ve 1981 yılında yaptığı çalışmalar temel alınmış ve NH numaraları verilerek incelenmiştir. *ziti-* fonetik ve yarı fonetik değerleri 73 paradigma ile aydınlatılmıştır. Bölüm kapsamında sesçil deşifrelerde geniş kapsamlı bir alanyazın incelemesi de yapılmıştır. *ziti-* ismi bu bölümde şehir isimlerinin “Halpa-ziti”, sıfatların “Kurima-ziti ve isimlerin “Nana-ziti” (Soysal 2019: 5,8,9) sonlarında bir nevi suffiks unsuru olarak kullanılmıştır. Morfolojide ekler anlamsız unsurlar olarak değerlendirilmemelidir. Aksine kökler gibi ekler de anlamlı elemanlardır, *ziti-* ismi de birleşik kelimelerde öntüne ya da sonuna geldiği kelimeleri başka bir biçime sokan morphem özelliği göstermektedir. İkinci alt bölümde çiviyazılı tam logografik *ziti-* isimleri 25 paradigma ile açıklanmıştır.

İkinci bölüm 4 alt bölümden oluşmaktadır. Bu bölümde temel kaynak mühürler ve mühür baskılarıdır. Hiyeroglif yazımlı yalın bir *ziti-* isminin yer aldığı mühürler 3 örnek dışında bilinmemektedir. Hiyeroglif yazımda *ziti-* ismi VIR^{ZI} olarak geçmektedir. Mühür ve mühür baskıları dışında anıtsal taş yazıtlarda da hiyeroglif yazımlı *ziti-* ismi ile karşılaşmıştır. Çalışmanın omurgasını oluşturan Hitit mühürlerinde yer alan *ziti-* ismini hiyeroglif yazımlı yarı fonetik *ziti-* isimleri 26 paradigma ile, hiyeroglif yazımlı tam logografik *ziti-* isimleri 26 paradigma ile açıklanmıştır. Bu örneklerde *ziti-* isimleri ön yapı elemanı olarak iki seslem ile başlamış son eleman olarak da VIR^{ZI} kullanıma eklenmiştir. Üçüncü alt bölümde hiyeroglif yazımlı tek ön seslemli *ziti-* isimleri ekseriyetle kısaltılıp ya da simgesel şekilde yazımlarının nedenleri 15 paradigma ile irdelenmiştir. Bu durum Mu²-VIR^{ZI},

Tu²-VIR^{ZI} gibi örnekler çoğaltılarak incelenmiştir (Soysal 2019: 49-50). İkinci bölümün son alt bölümünde ise hiyeroglif yazımlı okunuşları belli olmayan ya da şüpheli olan *ziti-* isimleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde 21 paradigma kullanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü iki alt bölüm dahilinde incelenmiştir. L. 312, ve L. 313 hiyeroglif yazımların çeşitli kombinasyonlarda kullanımları verilen örnekler ile açıklanmıştır. İlk alt bölüm 4 paradigma eşliğinde incelenmiştir. Yazar ikinci alt bölümde ise L. 312 işaretinin alternatif okunuşları hakkında bilgi vermiştir. L. 312 “VIR” syllabogramının olası seslemsel “zi” değeri kabul edilmiştir. L. 376 “ZI” sesçil tamamlayıcısı olmadan yazılan *ziti-* ismi grubuna dahil edilmiş şahıs isimlerinin doğruluğunun kontrol edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Hitit dilinde sonu *-zi* seslemi ile biten birçok kişi isim bulunmaktadır. Bu bölümde *-zi* suffiksli kelimeler hem çiviyazılı hem de hiyeroglif yazımlı 46 paradigma ile yorumlanmıştır. Çalışmanın sonunda yazar tahribata bağlı olarak korunamamış olan ve okunuşlarında kuşku olan belgelerin araştırmaya dahil edilmediğinin altını çizerek gelecekte bu belgeler üzerinde titiz bir çalışma yapılabileceğini belirtmiş ve bu anlamda ilerideki çalışmalara örnek sıralamıştır. Filolojik bir çalışma ürünü olan kitabın sonuna eklenen kapsamlı dizin çalışması okuyucunun bilgiye erişimini kolaylaştıracak düzeydedir.

Çalışmada kullanılan yöntem ve teorik yaklaşım tek bir hat üzerinden, çalışmanın planlı bir şekilde ilerlenmesini sağlamıştır. Kullanılan paradigmlar konunun anlaşılmasına olanak sağlayacak düzeydedir. Konu kapsamında kullanılan literatürde ileri okuma yapmak isteyen okuyucuya birçok alternatif çalışma önermektedir.

Semra Dalkılıç

Seçilmiş Kaynakça

- Ahanov, K.
2013 *Dil Biliminin Esasları*. Ankara.
- Demirci, K.
2017 *Türkoloji için Dilbilim: Konular, Kavramlar, Teoriler*, Ankara.
- Diñol, A. M.
1983 *Eski Anadolu Dillerine Giriş*, İstanbul.
- Laroche, E.
1966 *Les Noms des Hittites, Etudes Linguistiques*, Paris.
- Laroche, E.
1981 *Les Noms des Hittites, “Supplément”, Hethitica 4*, Paris.

Burgin, James, *Functional Differentiation in Hittite Festival Texts. An Analysis of the Old Manuscripts of the KILAM Great Assembly (Studien zu den Boğazköy-Texten 65)*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 2019.

Söz konusu kitap, Hitit arşivlerinde ele geçmiş olan tüm Hitit bayram ritüellerini yayınlamak ve bayram ritüelleri hakkında pek çok soruya cevap aramak amacıyla Prof. Dr. Daniel Schwemer (Würzburg Üniversitesi) ve Prof. Dr. Elisabeth Rieken (Marburg Üniversitesi) başkanlığında başlatılmış olan, *Corpus der hethitischen Festräume: staatliche Verwaltung des Kultwesens im spätbronzezeitlichen Anatolien* (HFR) başlıklı proje kapsamında, 2019 yılında James Burgin tarafından yayınlanmıştır. Bilindiği gibi Hitit arşivlerinden ele geçen çiviyazılı belgeler arasında bayram metninin sayısı en fazladır ve bir bayram metninin birden fazla kopyası bulunur. Bayram metninin hangi amaçla yazılmış olduğu ve neden çok sayıda kopyasının yapılmış olduğu hususunda araştırmacılar arasında görüş birliği yoktur. Burgin, bu çalışmasında Hatti kökenli ve en eski kopyaları Eski Hitit dönemine uzanan KILAM Bayramı'nın, Eski Hitit dönemine tarihlenen dört kopyasını inceleyerek Hitit bayram metninin işlevini yeniden ele alır.

Kitap yedi bölümden oluşur. İlk bölüm, *History of Research and Theory of Hittite Festivals* başlığını taşır. Bu bölümde, Hitit bayram metnlerinin yazıldıkları dönemdeki işlev ve amacı (*Sitz im Leben*) üzerine daha önce yapılan çalışmalar ve öne sürülen teoriler okuyucuya sunulmuştur.

İkinci bölüm, *Typologizing Hittite Festival Texts* başlığını taşır. Bu bölümde, Hitit bayram metnlerinin sınıflandırılması üzerinde durulur. Bu noktada özellikle “özet tabletler (*outline tablets*)” yani kutlamaları birden fazla gündün oluşan bayramlarda yapılan ritüel eylemlere ilişkin, kısa ve günlük bilgiler içeren tabletler ele alınmıştır. Yazar, yalnızca KILAM Bayramı'nın *outline* tabletlerini ele almaz, farklı bayram ritüellerinin *outline* tabletlerini de inceler. Bu konuda daha önce yapılan araştırmalara gönderme yaparak, *outline* tabletleri iki gruba ayırır. Bu bölümde yapmış olduğu çalışma ile yazar *outline* tabletlerin, bayramın önemli anlarına genel bir bakış açısı sağlamak amacıyla oluşturulmuş metinler olmadığı sonucuna varır ve onları da diğer tabletler gibi (rezitasyon tabletleri, sunuların yer aldığı listeler vb.) bayram kutlamalarına ilişkin metinler (*Rollenbücher*) olarak tanımlar.

Üçüncü bölüm, *The Old Hittite Manuscripts of the KILAM Great Assembly* başlığını taşır. Bu bölüm, Eski Hitit dönemine tarihlendirilen KILAM Bayramı'nda yer alan Büyük Toplantı'ya (şalli *ašeššar*) ait dört

metnin edisyonunu içerir. Metinler hakkında genel bilgiler verdikten sonra yazar, her bir metnin sırasıyla transliterasyon, çeviri ve filolojik yorumlarını okuyucuya sunar. Kitabın sonunda, bu metinlerde geçen kelimelerin yer aldığı bir sözlük çalışmasına yer verilmiştir.

Dördüncü bölüm, *Synoptic Commentary on the OH Manuscripts of the Great Assembly* başlığını taşır. Bu bölümde yazar, bir önceki bölümde edisyonunu yapmış olduğu dört metni, karşılaştırmalı olarak filolojik açıdan yorumlar ve metinler arasındaki sistematik farklılıkları tartışır. Bu noktada her dört metinde de belgelenen kült personelleri, ritüellerde kullanılan bazı nesnelere ve bu nesnelere yapılan ritüel eylemler üzerine yoğunlaşır ve tüm bunları başka Hitit bayram ritüelleriyle karşılaştırır. Ayrıca dört metnin yapısal karşılaştırmasını ayrı bir alt başlıkta değerlendirir.

Beşinci bölüm, *Structure of the Drinking Ceremony in the OH KILAM Great Assembly* başlığını taşır. Bu bölümde KILAM Bayramı'nda yer alan “içme töreni” ele alınır ve yazar söz konusu bayramda içme töreninin önemli bir yeri olduğunu vurgular. İçme töreninin beş öge içerdiğini belirtir ve törenin her bir ögesini tanımlamak için kullanılan formülleri (ifadeleri) açıklar. Ardından, edisyonunu yapmış olduğu dört metinde yer alan içme törenini her bir metin için alt başlıklar ile ayrı bir şekilde değerlendirir. Devamında ise başka bayram ritüellerinde yer alan içme törenlerini ele alır. Yazar, bu bölümde yapmış olduğu çalışma sonucunda, Hatti-Hitit tanrısı içme töreninin genel bir rekonstrüksiyonunu yapar ve bir alt başlık halinde okuyucuya sunar.

Altıncı bölüm, *Functional Differentiation of the Old Hittite KILAM Manuscripts* başlığını taşır. Bu bölümün başında yazar, bayram ritüellerinin anlaşılmasında sorun oluşturan unsurlar hakkında bilgi verir. Bayram metinlerinde çok fazla kısaltma yapılmış olmasının, bazı sahnelerin anlaşılmasını ve yorumlanmasını zorlaştırdığını ve bu faktörün ayrıca, bayram metinlerinin nasıl ve kimler tarafından kullanılmasının amaçlandığının anlaşılmasını güçleştirdiğini belirtir. Edisyonunu yapmış olduğu dört metni işlevsellikleri bakımından tek tek inceler. Yapmış olduğu incelemelerin sonucunda, dört metin arasında üslup ve içerik bakımından farklılık olduğunu belirtir. Dört metnin farklı noktalarda detaylar içermesi, yazara göre her bir metnin işlevsel bakış açısına göre hazırlanmasının bir sonucudur.

Yedinci ve son bölümde yazar, ulaştığı sonuçları sunar. Edisyonunu yaptığı KILAM Bayramı Büyük Toplantı'ya ait dört metnin işlevini açıklar. Buna göre, edisyondaki 1 numaralı metin (*Manuscript 1*) kralın masasında yer alan yiyecek ve içecekler üzerine yoğunlaşır. 2 numaralı metin ise (*Manuscript 2*), içme töreni sırasında tanrılar için yapılan sunular hakkında ayrıntılar barındırır. 3 numaralı metin (*Manuscript 3*) Büyük Toplantı'da icra edilen eylemlerin genel bir özetini sunar. Bu eylemlerin nasıl yapıldıklarına dair ya da yapılmadan önce hazırlık aşamasına dair bilgilere yer verilmez. 4 numaralı metin (*Manuscript 4*), tıpkı 3 numaralı metin gibi törene genel bir bakış sunar ve törendeki ritüel hareketlerin sırasının izlenmesi amacıyla yazılmıştır. Sonuç olarak bir toparlama yapacak olursak, yazara göre her metnin farklı bir işlevi vardır. Yani her bir metin bayram töreninin genel olarak aynı bölümünü ele alsa da farklı amaçlarla kullanılmak üzere hazırlanmıştır ve kullanım amacına göre farklı bir perspektiften yazılmıştır. Bunun sonucu olarak bazı metinler (1 ve 2) farklı noktalarda ayrıntılar içerirken, bazıları (3 ve 4) törene dair genel bir panorama sunar. Yazar, yaptığı bu çalışmanın, bayram ritüelleri üzerine gelecekte yapılacak olan çalışmalarda yeniden değerlendirilmesi, geliştirilmesi ya da reddedilmesiyle, söz konusu çalışmanın bayram ritüellerinin daha iyi anlaşılmasında ilk adım olmasını umarak bu bölümü sonlandırır.

Kitabın son bölümünün ardından edisyonu yapılan dört metnin özet bilgileri (*synopsis*) ve tanrıyı içme töreninde kullanılan formüllerin sunulduğu 2 ek (*appendix*) bulunur. Ayrıca, söz konusu dört metinde geçen tüm kelimelerin anlamı, metin yerleri ve grammatikal formlarının belirtildiği bir sözlük (*glossary*) yer alır. Bu ekler ve sözlük, kitabın anlaşılabilirliğini artırarak çalışmayı zenginleştirmiştir.

Sonuç olarak yazar bu çalışmasında, Hitit bayram ritüellerinin anlaşılmasında sorun teşkil eden hususları

ve bu konularda daha önce yapılan çalışmalarını okuyucuya sunmuş ve KILAM bayramı örneği üzerinden giderek yeni bir bakış açısıyla Hitit bayram metinlerinin işlevi hakkında yeni bir öneri sunmuştur. Bu yönüyle ve konu hakkında sunduğu zengin bibliyografyasıyla Hitit bayram ritüelleri üzerine çalışan araştırmacılar için başvurulması gereken bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca yazarın da belirttiği gibi başka çalışmalarla desteklenmesi halinde Hitit bayram ritüellerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Fatma Kaynar Bastıcı

Gübattu, Cahit – Salih Çeçen – L. Gürkan Gökçek – Faruk Akyüz, Kahramanmaraş'ta bulunmuş Yeni Asurca Tabletler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020.

Cahit Günbattu, Salih Çeçen, L. Gürkan Gökçek ve Faruk Akyüz tarafından yayımlanan kitap 12 sayfa önsöz ve 182 sayfadan oluşup toplam 46 tane Yeni Asur dönemine ait kil tabletin yayını içermektedir. Çalışma Önsöz (s. vii) / Foreword (s. ix), Kısaltmalar (s. xi–xii) ve Giriş (s. 1–7) / Introduction'dan (s. 9–15) sonra beş bölümde – Urdu-Nanāya'ya Ait Belgeler (Nr. 1–3), Ubru-Nergal'e Ait Belgeler (Nr. 4–14) Lā-qēpu'ya Ait Belgeler (Nr. 15–24), Diğer Şahıslara Ait Belgeler (Nr. 25–34) ve Diğer Belgeler (Nr. 35–46) – transliterasyon ve Türkçe çeviri ile açıklamalarını içermektedir. Metinlerden sonra Kaynaklar (s. 97–100), Dizin (Şahıs Adları, Limmu Adları, Yer Adları Tanrı Adları, Ay Adları, Logogramlar ve Kelimeler) (s. 101–127) ve son olarak tabletlerin renkli fotoğraflarını içeren Fotoğraflar (s. 129–182) bölümü yer almaktadır.

Giriş kısmı tablet arşivinin geldiği yer ile ilgili verileri sunduktan sonra Tabletlerin tarihlendirilmesi, Tablet sâhipleri, Tabletlerin şekilleri ve muhtevaları, “Marqasi” yazılışı üzerine, Marqasi valileri, Ceza uygulamaları, Şahıs adları konularını ele almaktadır. Çalışmanın en önemli sonuçları ve tabletler ile ilgili en çok veriyi kapsayan bu Önsöz ve Giriş bölümünün İngilizce çevirileri Yeni Asur çalışan uluslararası bilim camiası için de bu önemli bilgilere erişim sağlamaktadır. Metinlerin Akadca transliterasyonları ve Dizin ve Fotoğrafların da Asirologlar için anlaşılır olması çalışmayı genel olarak Türkçe olmasıyla birlikte yabancı uzmanlar için de kullanılabilir bir hale getirmiştir.

Kitabın önsözüne göre 2007 yılında Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesince, Kahramanmaraş'ta kaçak kazılar sonucunda bulunmuş 36 tablet ve 1 zarf parçası ve sonraki günlerde Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesince de 6 tablet satın alınmıştır. Tabletlerin

müzelere kazandırılmasından sonra yazarlar tabletleri görme imkânı bulup tabletlerin Yeni Asur devrine ait olduklarını tespit etmiştir. Ancak yazarlar tarafından “Maraş Tabletleri” olarak adlandırılmış tablet grubu sadece bu tabletlerden oluşmamaktadır. Maraş Tabletleri Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde 36, Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesinde 6 tane ve tam olarak bilinmeyen sayıda başka müzeler ve koleksiyonlar arasında paylaşılan – örneğin Ankara Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi ve Gaziantep Arkeoloji Müzesi – Yeni Asur dönemine ait bir arşivdir. Tabletlerin bazıları – Erimtan Müzesindeki tabletlerden ikisi (Gökçek 2005); Gaziantep Müzesindeki iki tablet (Jiménez, Fıstıkcı, Adalı 2015), ve diğerlerinden birisi (Jiménez, Adalı, Radner 2015) bu çalışmadan önce ayrı ayrı çalışmalarda yayımlanmıştır.

Çalışma yukarıda belirtilmiş Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilen tabletler dışında – iki tane hariç – diğer arşive ait ve öncede yayımlanmış tabletleri de kapsamaktadır. Arşive ait tabletler biri hariç (Fales 2019), hepsi Akadca olmak üzere köle ve tarla satışı ile gümüş ve tahıl borcu ve mahkeme kayıtları gibi hukuki belgelerdir. Bu kapsayıcı çalışmaya dahil olmayan iki tabletin biri kötü durumdadır ve içeriği tespit edilememiştir, diğeri ise (Çeçen, Gökçek, Akyüz 2020) ayrı bir çalışmada ele alınmış bir *namburbi* ritüelidir. Tabletler MÖ 703 ve – postkanonik *limmu* listesinin belirsizliği ile birlikte yazarlara göre – MÖ 613 (Nabu-tapputi-alik *limmuluğu*) yılları arasına tarihlendirilebilmektedir (s. 12).

Tabletler kaçak kazıdan gelmiş ve a) bir iddiaya göre Kahramanmaraş kalesinde küçük çapta açılmış bir çukurda, b) Nurhak yolu üzerindeki Sır Barajının suları altında kalmış olan Ada Höyük’te ve c) Hitit dönemine ait pek çok eserin bulunduğu Kahramanmaraş-Kayseri yolu üzerinde, Kılavuzlu Köprüsü yakınındaki Hasancıklı Höyük’te bulunmuştur (s. 12). Yazarların bu konuya daha detaylı girmemesiyle birlikte tabletlerde olağanüstü oranda Marqasi eyaletinin adının geçmesinin, üstelik hem Marqasi valileri hem vali yardımcılarının çok sayıda tabletlerde bahsedilmesi, arşivin Marqasi vali arşivi olabileceğini göstermektedir. Bu arşivin Ada Höyük ya da Hasancıklı Höyük gibi yerlerden gelme ihtimali kendi başına çok düşük olurdu fakat olası buluntu yerleri arasında büyük ihtimalle Yeni Asur döneminde Asur eyalet merkezi barındıran Kahramanmaraş Kalesinin bulunması arşivin buradan gelebilme ihtimalini oldukça yüksek tutmaktadır. Arşivin önemini anlayabilmek için Yeni Asur dönemindeki tarihi çerçeveye bakmak gerekir.

Yeni Asur döneminde Asur krallarının Anadolu’nun birçok yerine sefer yürüttükleri ve bu seferlerden bir

zaman sonra eyalet kurmaları kral yazıtlarından bilinmektedir. Ancak kurulan eyaletler ile ilgili eğer topraklarında kazılar yapılmadıysa çoğu zaman sadece birkaç valinin adı bilinmektedir. Orta Toroslarda bugünkü Kahramanmaraş’ta Gurgum Geç Hitit kralığı yerine MÖ 711’de II. Sargon tarafından kurulmuş Marqasi eyaleti de geçen yıllara kadar bu eyaletlerin birisiydi. Eyaletin kuruluş tarihi ve eyaletin *limmu* listelerindeki iki valisi dışında (MÖ 682’te Nabu-şarru-usur Sanherib 24. yılında (Millard 1994: 88) ve MÖ 643 civarında Assur-şarru-usur Assurbanipal zamanında bir postkanonik *limmu* olarak (Radner 1998: xviii) ancak eyaletin, İmparatorluğun yıkılışına kadar faaliyet gösterdiği bilinmiştir. Eyaletin merkezi olarak her ne kadar Kahramanmaraş Kalesi Höyüğü tespit edildiyse de höyükte bugüne kadar arkeolojik kazıların yapılmamasından dolayı bunu doğrulamak mümkün değildir.

Maraş tabletlerine dayanak önce bilinen iki tane vali dışında tabletlerin *limmu* tarihlenmesine göre Palil-şallim (MÖ 672-669), Dādi-nūrī (MÖ 662) ve Marduk-zēru-ibni (MÖ 629) Marqasi valileri listesine eklenebilmesi (s. 14) uluslararası bilim camiası için önemli yeni verilerdendir. Bunun dışında arşivini kendisi artık çok yüksek ihtimalle Kahramanmaraş Kalesinin Marqasi eyaleti merkezi olduğunu kanıtlamaktadır. Buradaki Asur eyalet merkezinin önemi çevre bölgelerdeki durumlar ile karşılaştırarak yeni bir boyut kazanmaktadır. Kuzeybatıda Yeni Asur İmparatorluğunun Que, Hilakku, Tabal, Sol *turtanu* (Kummuh *turtanusu*) ve Melid adıyla eyalet kurmalarına dair kral yazıtlar mevcuttur. Ancak bu eyaletlerin çoğunun merkezi kesin bir şekilde tespit edilmiş değil üstelik çoğu zaman bu eyaletin varlığı ya da varsa bile

eyalet merkezinin varlığı tartışmalara açık bir konudur. Kemalettin Köroğlu mesela Fırat'ın batısındaki Asur eyaletleri ile ilgili Gurgum, Hilakku, Tabal ve Melid gibi sınır bölgelerinde Asur eyalet sisteminin tam olarak oturtulmaması ve sadece kral yazıtlarına göre eyaletlerin olması kanaatine varmış (Köroğlu 2016: 317). Maraş tabletleri Geç Hitit Gurgum krallığı yerine kurulmuş Marqasi eyaleti ile ilgili artık uzun süre faaliyet gösteren vali bürokrasinin mevcut olduğunu kanıtlamaktadır.

Miklós Kerekes

Seçilmiş Kaynakça

Çeçen, S. – L. G. Gökçek – F. Akyüz.

2020 “Marqasi'den Namburbi Ritüeline Ait Bir Tablet: Nisan Ayında Görülen Yılanın Uğursuzluğu”, *Archivum Anatolicum* 14/2: 157-175.

Fales, F. M.

2019 “AnAramic Docket on Clay from Kahramanmaraş”, *Archivum Anatolicum* 13/1: 47-62.

Gökçek, L. G.

2005 “Kahramanmaraş'ta Bulunmuş İki Yeni Asurca Tablet”, *Archivum Anatolicum* 8/1: 47-57.

Jiménez, E. – S. F. Adalı – K. Radner

2015 “Four 7th-Century BCE Neo-Assyrian Slave Sale Records from Marqasi (Kahramanmaraş) in the Erimtan Museum (Ankara) and Elsewhere.” *Altorientalische Forschungen* 42/2: 153-172.

Jiménez, E. – A. Fıstıkçı – S. F. Adalı

2015 “Two 7th-Century BCE Neo-Assyrian Slave Sale Records from Marqasi (Kahramanmaraş) in a Collection at Gaziantep.” *Altorientalische Forschungen* 42/2: 173-183.

Köroğlu, K.

2016 “Archaeological evidence for the provincial system of the Neo-Assyrian empire in Anatolia.” In *The provincial archaeology of the Assyrian empire*, edited by John MacGinnis, Dick Wicke and Tina Greenfield, 309-320. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.

Millard, A.

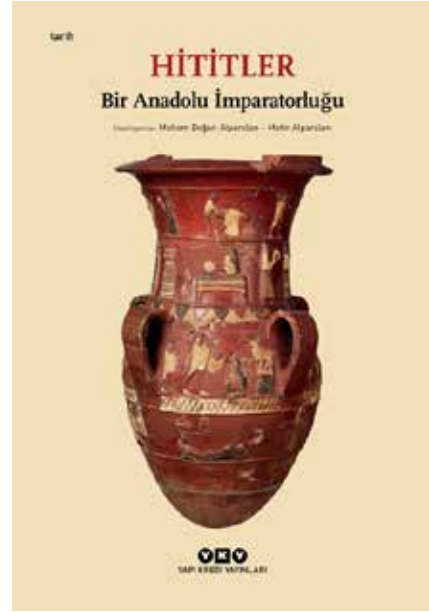
1994 *The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC*, *State Archives of Assyria Studies II*, Helsinki.

Radner, Karen.

1998 *The Prosography of the Neo-Assyrian Empire I, 1*, Helsinki.

Doğan-Alparslan, M. – Metin Alparslan (Haz.), *Hititler - Bir Anadolu İmparatorluğu, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2020.*

Meltem Doğan-Alparslan - Metin Alparslan tarafından hazırlanan ve her biri alanında uzman araştırmacılar tarafından kaleme alınan bu kitap, Hititlere dair tarih, dil, mimari, dini yaşam, ekonomi ve sanat gibi konuları içermektedir. Tüpraş ve YKY ortaklığında hazırlanan kitap, 2013 yılında Yapı Kredi Yayınları

tarafından Türkçe ve İngilizce yayımlanan *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* adlı kitabın kısaltılmış yeni basımıdır.

Kitap “İçindekiler” ile başlamakta, “Sunu” ve Tüpraş Genel Müdürü İbrahim Yelmenoğlu’nun “Saygıyı Öne Çıkararak Köklü Bir Uygarlığın Mirasçılarımız” yazısıyla devam etmektedir. Eser sırasıyla, “Zaman ve Mekân (s.11-42)”, “Halklar, Yazılar ve Diller (s.57-82)”, “Yerleşim Organizasyonu ve Kentler (s.93-104)”, “Yapılar, İnşaat Teknikleri ve Çanak Çömlek (s.129-162)”, “Belgeler ve Belgelikler (s.175-188)”, “İnanç Dünyası (203-246)”, “Üretim ve Toplum Düzeni (s.261-272)”, “Sanat (s.283-315)” olmak üzere 8 bölümden oluşmaktadır.

Kitabın birinci bölümü olan “Zaman ve Mekân”, Theo P. J. van den Hout, Metin Alparslan ve Hasan Peker tarafından hazırlanmıştır. T.P.J. van den Hout, MÖ.1650-1200 yılları arasında *Hattuša* (Çorum-Boğazköy)’da yaşamış Hitit İmparatorluğu’nun siyasi tarihini I. *Hattuşili*’nin Kuzey Suriye ve Yukarı Fırat Bölgesi’nde kazandığı başarılarından Hitit İmparatorluğu’nun bilinen son hükümdarı olan II. *Šuppiluliuma*’nın faaliyetlerine kadar tüm Hitit krallarını ve bu kralların döneminde yaşanan olayları kronolojik bir biçimde okuyucuya sunmuştur. Aynı zamanda Hitit İmparatorluğunu siyasi haritaya başarılı bir şekilde yerleştiren Hitit krallarının düzenledikleri seferler (doğuda-*Mitanni*, *Işuwa*, Suriye-Filistin ve Mezopotamya’ya, Batı Anadolu’da-özellikle *Arzawa*’ya, güneyde-*Kizzuwatna*’ya, kuzeyde-*Kaška*’ya), yaşanan iç çekişmeler, taht mücadeleleri, Hitit krallarına ait fermanlar, antlaşmalar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. M. Alparslan, Hitit tarihine ait en eski Hititçe belge olarak kabul edilen “Anitta Metni”nden başlayarak Hitit krallarının kendi

dönemlerinde yaşanan olaylar silsilesini aktaran belge ve bilgileri kronolojik bir biçimde tanıtmıştır. “Devlet arşivleri” olarak adlandırılan bu belgelerin buluntu yerlerini, Mezopotamya ile Hitit tarih yazıcılığı arasındaki farkları, Hitit krallarına ait yıllıklara (analler) da değinerek Hitit tarih yazıcılığının amacını Hitit çiviyazılı belgelerle ortaya koymuştur. H. Peker ise Hitit İmparatorluğu’nun döneminde uygulanan fetih ve savaş politikasının yanı sıra MÖ.2.binyılın siyasi güçlerini ve ayrıca bu siyasi güçlerle gerçekleşen olayları tarih sırasıyla aktarmıştır. Hitit İmparatorluğu’nun gelişimi ve çözülmesine dair olaylar kronolojik açıdan ele alındığı için okuyucu tarafından daha iyi bir şekilde anlaşılmaktadır.

“Halklar, Yazılar ve Diller” adlı ikinci bölüme katkı sağlayanlar arasında Cem Karasu, David Hawkins ve Jared L. Miller yer almaktadır. C. Karasu, Mezopotamya’dan alınan çiviyazısını kendi dillerine uyarlayan ve Hint-Avrupa dil ailesinin en eski üyesi olan Hitit dilini, Hititçenin çözümünü, Hitit çiviyazısının kullanımını ve Hitit dilinin gramatik özelliklerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Anadolu hiyeroglifleri olarak da bilinen Anadolu hiyeroglifleri hakkında detaylı bilgi sunan D. Hawkins, Anadolu hiyerogliflerinin keşfini, hiyeroglifle yazılan belgeler ile hiyerogliflerin çözümünü ve son olarak ise hiyeroglif yazısı tarafından temsil edilen Luvice’ye dair bilgileri tüm ayrıntılarıyla okuyucuya sunmuştur. J. L. Miller ise Hititler döneminde Anadolu’da konuşulan dilleri (Hititçe, Akadça, Sumerce, Hurrice, Hattice, Luvice, Palaca, İndo-Ari), yayılım alanlarını ve çiviyazılı metinlere aktarımlarını görsel malzemelerle ele almıştır.

“Yerleşim Organizasyonu ve Kentler” adlı üçüncü bölüme Dirk Mielke ve Andreas Schachner katkı sağlamıştır. D. Mielke, Hitit yerleşiminde şehir yaşamını, Hitit yerleşimlerinin sınıflandırılmasını, yazılı kaynaklarda “É” determinatifiyle gösterilen Hitit saray yapılarıyla tapınaklarını, Hitit yerleşimlerinin organizasyonu ve idaresi hakkındaki metinleri hem filolojik hem de arkeolojik açıdan incelemiştir. A. Schachner, Yukarı ve Aşağı Şehir olarak ayrılan *Hattuša*’nın yerleşim tarihini, gelişimini, Hitit yapılarıyla şehir surlarını, o dönemin sulama sistemi oluşturan suni havuz ile barajları, *Hattuša*’nın yaklaşık 2 km kuzeydoğusunda yer alan ve Hitit Açık hava Tapınağı olarak adlandırılan Yazılıkaya’yı hem güncel arkeolojik araştırmalar hem de Hitit çiviyazılı metinlerle birlikte değerlendirmiştir.

“Yapılar, İnşaat Teknikleri ve Çanak Çömlek” başlığı altındaki dördüncü bölüme katkı sunan yazarlar arasında Jürgen Seeher ve Ulf Schoop yer almaktadır. Bu bölüme iki makalesiyle katkı sağlayan J. Seeher,

“Hitit Mimarlığı” çalışmasında kendine özgü bir gelişim gösteren Hitit konut mimarisi, saraylar, tapınaklar, kent surları, kent kapıları, yollar ve sokaklar vb. konuları derinlemesine incelemiştir. J. Seeher’in bir diğer çalışması olan “Hitit Mimarisinde Kullanılmış Teknikler”de ise MÖ. 2. binyılda Hititlerde kullanılan yapı teknikleri ve yapı malzemeleri zengin görsellerle birlikte anlatılmıştır. U. Schoop, MÖ.2.binyılda Anadolu’da kullanılan Hitit çanak çömleğinin biçimsel sınıflandırmasını yaptıktan sonra Hitit çanak çömleğinin niteliklerini, kullanım alanlarını irdeleyerek, Hitit çanak çömleğinin ekonomik, ticari, dini vb. açıdan önemlerini de okuyucuya aktarmıştır.

“Belgeler ve Belgelikler” adıyla ele alınan beşinci bölüm Meltem Doğan-Alparslan ve Ali Dinçol – Metin Alparslan tarafından hazırlanmıştır. M. Doğan-Alparslan tarafından Hitit toplumunun yüksek sınıfına dahil edilen katipler (LÚDUB.SAR) hakkında detaylı bilgilerin yanı sıra Hitit yazı aletleriyle işlevlerini, Hitit çiviyazısının tabletlere uygulanışını, tabletlerin boyutları gibi konular ayrıntılı bir şekilde okuyucuya sunulmuştur. A. Dinçol – M. Alparslan ise çiviyazısı ve hiyeroglif yazısıyla hayata geçirilen, Hitit kültüründe önemli yere sahip mühürlerin işlevlerini, mühürler üzerinde kullanılan yazılarla dilleri, mühür sahipleriyle Hitit mühürlerinin biçimsel açıdan gelişiminin yanı sıra Hitit mühür (gliptik) sanatında çeşitli tipleri bulunan mühürleri görsel öğelerle birlikte detaylı bir biçimde okuyucuya aktarmıştır.

“İnanç Dünyası” adlı altıncı bölüm Stefano de Martino, Daniel Schwemer ve iki makalesiyle katkı sağlayan Ahmet Ünal tarafından hazırlanmıştır. S. de Martino, kendilerini “Bin Tanrılı Halk” olarak tanımlayan Hititlerin panteonlarında yer alan tanrı ve tanrıçaları, *Hattuša* arşivlerinde ele geçen ve Hitit toplumunun karma yapısını oldukça iyi yansıtan Hatti ve Hurri kökenli mitolojileri (İlluyanka Efsanesi, Bir Tanrının Kayboluşu, *Telipinu*’nun Kayboluşu, *Kumarbi* Efsanesi, Doğum Şarkısı vb.) incelemiştir. D. Schwemer, Hitit inanç sisteminin önemli bir parçası olan ve çiviyazılı belgelerde “Tanrı’nın Evi” olarak bahsedilen Hitit tapınaklarını ve onların işlevlerini, Hititlerde kullanılan büyü ritüellerini ve Hititlerde ölüm algısıyla ölümlerin bakımı gibi konuları Hitit çiviyazılı metin örnekleriyle incelemiştir. A. Ünal “Falcılık ve Kehanet” adlı çalışmasında tanrıların iradesi ve tutumunu önceden öğrenmek isteyen Hititlerin başvurduğu yöntemlerden olan falcılığın kökeni, kullanım amacı ve alanları, fal metinlerinin dili ve yazısı, fal uzmanları (LÚHAL, LÚMUŞEN.DÜ, LÚAZU vb.) ve fal çeşitleri (doğum falı, ay tutulması falı, yıldız falı, yatak falı vb.) gibi geniş kapsamlı olan bu konuyu Hitit çiviyazılı metinlerle birlikte detaylı bir şekilde irdelemiştir. Yazarın bir diğer çalışması

olan “Hititlerde Rüya” adlı çalışmasında ise rüya ve rüya raporları içeren metinler, Hititçe, Sumerce ve kısmen Akadça karışımı sözcüklerden (*tešha-*, *duntarriyašha-*, *zašhai-*, MA.MÚ vb.) oluşan rüya terminolojisi (*zašhain auš-*, *tešhan ANA ... para ep-* vb.) rüyaların anlatmak istediği mesajlar ve özellikle III. *Ḫattušili-Puduhepa*’nın rüyaları derinlemesine incelenmiştir.

“Üretim ve Toplum Düzeni” adlı yedinci bölüme katkı sağlayanlar arasında Metin Alparslan ve Belkıs Dinçol bulunmaktadır. M. Alparslan, Hitit ekonomisinin en önemli öğeleri olan tarım ve hayvancılığın yanı sıra yeraltı zenginliği, metal işçiliği, savaş ganimetleri ve ticaret gibi konuları hem filolojik açıdan incelemiş hem de Hitit döneminde kullanılan fiyatlamaların günümüz karşılıklarını vererek okuyucunun daha iyi fikir sahibi olmasına katkı sağlamıştır. B. Dinçol, zaman zaman değiştiği görülen Hitit yasalarına dair bilgileri 200 maddeden oluşan ve iki farklı seriyle Boğazköy kazılarında ele geçen Hitit belgelerinden verdiği örneklerle irdelemiş; özellikle birçok alanda hükümler içeren Hitit yasalarının ceza, aile hukuku, kölelik, cinsel suçlar vb. konularına değinerek okuyucuya detaylı bilgi sunmuştur.

Andreas Schachner, Ömür Harmanşah ve Belkıs Dinçol tarafından hazırlanan ve “Sanat” başlığı altında toplanan son ve sekizinci bölümde, dönemsellikten farklılıklara sahip Hitit sanatını İnandıktepe, Alaca Höyük, Yazılıkaya gibi çeşitli Hitit şehirlerinin yanı sıra Hitit dışında yer alan çeşitli anıtlarla (Fraktin kaya kabartması, İmamkulu kaya kabartması, Hanyeri kaya kabartması vb.) birlikte sunan A. Schachner, Hitit sanatının gelişimi ile onun toplumsal işlevi hakkındaki detaylı bilgiyi okuyucuyla paylaşmıştır. Ö. Harmanşah, hem kültürel hem de stratejik açıdan anlama sahip Hitit kaya anıtlarını (Karabel kaya kabartması, Yazılıkaya kaya kabartması, Fıraktin anıtı vb.) Hitit çiviyazılı metinlerle birlikte irdelemiş; bu anıtların coğrafya ile olan ilişkisine değinerek okuyucuya geniş bir bilgi sunmuştur. B. Dinçol, müzik ve dans konusunda Anadolu uygarlık tarihinin ilk örneklerini ayrıntılı şekilde görselleştiren Hititlerin müziği kullandıkları alanlarla birlikte Hitit çiviyazılı belgelerde yer alan müziğin uygulanış biçimlerini, müzik aletlerini (lir, arp, saz, davul vb.) ve arkeolojik açıdan Hitit Dönemi’ne ait boyalı ve kabartmalı kült vazolarında (İnanadık vazosu, Hüseyindede vazosu vb.) betimlenen dans ve dansçıları filolojik ve arkeolojik bilgilerle incelemiştir.

Bilindiği üzere Anadolu, tarih boyunca hem kültürel hem de tarihi açıdan kadim uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. MÖ 3. binyılın sonunda ya da 2. binyılın başlarında Anadolu’ya göç ettikleri varsayılan

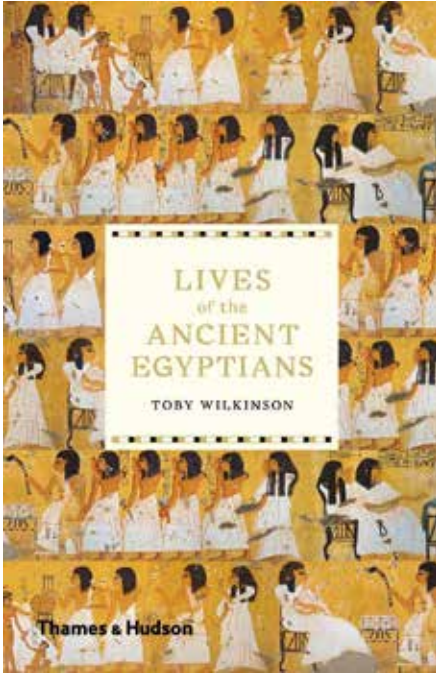
Hititlerin günümüze kadar ulaştırdıkları Hititçe çiviyazılı belgeler sayesinde onların sosyal, kültürel ve ekonomik yapıları hakkında fikir sahibi olurken aynı zamanda bugüne kadar yapılan hem filolojik hem de arkeolojik çalışmalar Hititlerin tarih sahnesindeki rolünü anlamamıza olanak sağlamıştır. MÖ 2. binyılda Anadolu’da ilk defa siyasi birlik sağlayan Hitit İmparatorluğuna dair tüm bilgi ve belgeler konunun uzmanları tarafından irdelemiş; zengin görsel, çizim, tablo ve haritalarla birlikte hem Hititler hakkında bilgi sahibi olmak isteyen okuyucuya hem de Hititoloji alanına doğrudan başvuru kaynağı niteliğinde sunulmuştur. Günümüze kadar Hititler üzerine çalışılan konuların uzman araştırmacılar tarafından genel hatlarıyla güncel bir biçimde hazırlanıp Türkçe bir kitapta yayınlanması Hititoloji sahasındaki nitelikli kaynak eksikliğini gidermektedir. Filolojik, edebi, kültürel, dini ve tarihi bilginin yanı sıra arkeolojik açıdan da harmanlanan “*Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*” adlı kitap Hititlerin tüm yönlerini okuyucuya sunan ve konuya ilgi duyan herkesin rahatlıkla ulaşabileceği bir eserdir.

Zekiye Nihan Kırçıl

Wilkinson, Toby, *Lives of the Ancient Egyptians*, Thames & Hudson, London, 2019.

Eser, Eskiçağ’da Mısır’da yaşamış kişilerin hayatını konu almaktadır. Önsözde kitabın sadece kraliyet ailesine değil, halktan kişilere de yer verdiğinden bahsedilmiştir. Mezarlar, mezar odasındaki hediyeler ile odanın içerisinde yer alan duvar yazıtları, eserde yer alan kişiler ile ilgili bilgi edindiğimiz temel kaynağı oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, arkeolojik kazılarda çıkan objelerden ve döneme ait yazılı belgelerden de yararlanılmıştır. Mezar odaları ve mezar buluntularına dair görsellerin kitapta yer alması ile kişilerin hayat hikayeleri bütünleşmiştir. Kitabın sonunda Mısır Hanedan Listesi kronolojik ve ayrıntılı bir şekilde yer almakta, bu durum da bölümde yer alan bireyin yaşadığı zamana ilişkin tarihlendirmenin anlaşılmasında büyük kolaylık sağlamaktadır.

Kitap yedi bölümden ve toplamda yüz alt bölümden oluşmaktadır. Her alt bölümün başlığı bir bireyin kisinin ismi olmakta ve içeriğinde ise o kisinin kişinin hayatına dair bilgiler sunulmaktadır. Hayatları incelenen yüz kişiden sadece on biri kadındır ve bu sayı azlığının sebebinin ise dönemde kadına dair bilgilerin genellikle eşi, babası, kardeşi ya da oğlu üzerinden öğrenilmesidir. Sakkara, Deir el-Bahri, Krallar Vadisi, Beni Hasan gibi hanedanlar boyunda halkın ve kraliyet ailesinin cenazelerine ev sahipliği yapmış mezar yerlerinden yola çıkmıştır. Kitap Narmer’in hayatı ile başlayıp Kleopatra’nınki ile sona ermektedir.

Birinci bölümde Erken Hanedan Dönemi'nde yer alan şahıslara, ikinci bölümde Eski Krallık dönemindeki kişilere, üçüncü bölümde İlk Ara Dönem ve Orta Krallık'ta yaşamış insanların hayatlarına, dördüncü bölümde 18. Hanedan ve Öncesi döneminde yaşamdan kesitlere, beşinci bölümde Amarna Çağı'nda yaşamış bireylere, altıncı bölümde Ramsesler Dönemi'nde yaşamış zatlara, yedinci bölümde ise Üçüncü Ara Dönem, Geç Dönem ve Ptolemaioslar döneminden hayatları değinilmiştir. Ana başlıkların altında dönem ile ilgili kısa ve öz bilgiler yer almakta bu sayede kitabın okunuşu ve döneme ait hayatın kavranışı kolaylaşmaktadır.

Birinci ve ikinci bölümde döneme ait kaynak azlığı sebebiyle genel olarak hanedan ailesi üzerinden yaşamlar anlatılmışsa da saray hayatında yer alan cüce, kahya, kraliyet damadı gibi şahıslardan da bahsedilmiştir. Mumya filminden de hatırlayacağımız mimar İmhotep'in ayrıntılı hikayesini ve sonrasında nasıl Mısır panteonunda yer aldığını da görmekteyiz. En uzun yaşayan Mısır firavunu II. Pepi'nin kaşif Harkhuf'tan Yam Krallığı'ndan getirdiği pigmeyi hemen sarayda görmek istemesi oldukça ilgi çekici anektodlar arasında yerini almaktadır. Pepinakht-Heqaib'in polisiye romanları aratmayacak hikayesine tanık olmaktayız.

Üçüncü bölümde İlk Ara Dönem'e dair önemli kişilerin hayatları ile karşılaşyoruz. Özellikle devlet yetkililerinin bölümün alt başlıklarında ağırlıklı olduğunu söylemekte yarar var.

Dördüncü bölümde ise Asyalı firavun Apepi'nin Mısır tahtına geçişini, savaş zamanı donanma yetkilisi Abana'nın oğlu Ahmose'nin başarılarını görmekteyiz.

Kraliçe Hatşepsut'un eşi II. Thutmose'nin erken ölümü ardından, oğlunun mevkisini korumak amacıyla kadın olmasına rağmen kendisini firavun olarak nasıl gösterdiğini ve oğlu büyüyene kadar ülkeyi nasıl yönettiğini görmekteyiz. Tarihte daima ilgi çekici konulardan biri olan "damnatio memoriae" teriminin uygulanışı ayrıntılı bir şekilde Mısır kraliçesi Hatşepsut üzerinden krasımıza çıkmaktadır.

Beşinci bölümde firavun Akhenaton ve eşi Nefertiti ile, Akhenaton sonrasında kral olan Tutankamun ve eşi Anaksunamun'un hayatlarına dair bilgiler edinmekteyiz. Anaksunamun'un Hitit kralı I. Şuppiluliuma'ya evlilik amacıyla yazdığı mektuptan da bahsedilmekte dönemde Mısır heykel özelliklerinin değişmesi sebebiyle dönemin ünlü heykeltıraşı olan Bak'a da yer verilmektedir.

Altıncı bölümde, tahta kendinden sonra ardıl bırakmayan Horemheb'in arkadaşına Mısır tahtını bıraktığı ve Eski Mısır Krallığı'nın en ünlü dönemlerinden biri olan Ramsesler Dönemi'nin nasıl başladığı kısa ve öz bir şekilde anlatılmıştır. II. Ramses'ten en büyük firavun olarak ve III. Ramses'ten ise Mısır'ın son büyük kralı olarak bahsedilmiştir. II. Ramses'in saray hayatı ve Hititler ile yaptığı savaştan bahsedilmiştir. II. Ramses en uzun süre yaşayan firavunlardan biri olması sebebiyle oldukça hadiseli bir hayatı olmuştur. III. Ramses'in Deniz Kavimleri ile yaptığı savaş da konu edilmiştir. Naunakth isimli bir hanımın hayırsız çocuklarını mirasından mahrum bırakması da bu bölümde ele alınmıştır.

Yedinci bölüm olan son bölümde ise Osorkon, Mısır'ın ilk siyahi firavunu Piye, II. Ahmose, Mısır'ın son yerli hükümdarı II. Nektanebo, I. Ptolemaios ve Kleopatra gibi önemli Mısır krallarından bahsedilirken, sosyal hayattan bireylerin hayatına da yer verilmiş ve Mısır'da kazılarda ele geçen en geniş özel mezara sahip olan Padiamenope'den, günümüzde kullandığımız Mısır hanedan sıralamasını Aegyptiaca eserinde ayrıntılı bir şekilde yazan tarihçi Manetho'dan bahsedilmiştir.

Kitap ağırlıklı olarak kral ve ailesi ile hanedan ile yakın ilişki içerisinde olan akrabaları anlatsa da krallıkta önemli görevlerde yer alan kişilerin hayatına dair de önemli bilgiler sunmaktadır. Kral, kraliçe, prens, dişi, katip, çiftçi, kaşif, rahibe, heykeltıraş, suçlu, müzisyen, doktor, tarihçi gibi pek çok farklı mesleklerle sahip kişilerden bahsedilmektedir.

Eser maalesef henüz Türkçe'ye çevrilmemiştir. İngilizce bilen okurlar için Eskiçağ'da sadece kraliyet ailesinin yaşamından değil, halkın yaşam tarzından da örnekler sunması sebebiyle ilgi çekici bir kitap olacaktır. Ayrıca, dönem ile ilgili bilgi edinmek isteyen

tüm okurların da rahatlıkla okuyabileceği ve anlayabileceği bir eserdir. Yazar, birincil ve tali kaynaklardan yararlanıp, Eski Mısır Krallığı'nda yaşam ile ilgili ayrıntılı bir yayın ortaya koymuştur.

İrem Şükran Nogay

Çilingir-Cesur, Sevgül, *Hititlerde Ritüel ve Büyü, Vakıf Bank Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.*

Günümüze kadar yapılan Hitit Arkeolojisi çalışmalarından ele geçen yazılı belgelerin büyük bir kısmı Hitit Dini hakkında bilgiler verir. Dolayısıyla, Hitit Dini üzerine yapılan çalışmalar oldukça fazladır. Sevgül Çilingir-Cesur tarafından 2020 yılında hazırlanan *Hititlerde Ritüel ve Büyü* adlı eser, yazarın 2017 yılında tamamlamış olduğu “Hitit Büyü Ritüelleri ve Segment Alanlarının Çözümlemesi (CTH 390-470) adlı Doktora Tezi'nin bir ürünüdür. Eser, kısa bir süre sonra yoğun ilgi sonucu 2. baskısını gerçekleştirilip yerini almıştır. Yazar, eserinde oldukça geniş bir konuyu hem sade bir dille hem de “Disiplinler arası Tarih Çalışması” metodunu kullanarak ele almıştır. Kitabın hazırlanışı sırasında, hem filolojik verilerden hem de arkeolojik verilerden yararlanılırken ayrıca teoloji alanında birçok uzmanın yayınından da faydalanılmıştır. Titiz bir çalışmanın ürünü olan yayının üç bölümden oluşmaktadır.

Eserin birinci bölümü Ritüel Kavramı ve Din kavramı hakkındadır. Bu bölüm on ara başlıktan oluşur: 1) *Kavram Karmaşası: Rit, Ritüel ve Seremoni* 2) *Ritüel Teorileri* 3) *Dinin Kökeni Olarak 'Ritüel'* 4) *Mit-Ritüel Kuramı* 5) *Din Fenomeni Olarak 'Ritüel'* 6) *Psikanalizin Çalışma Nesnesi Olarak 'Ritüel'* 7) *İşlevselci Yaklaşım 'Ritüel'* 8) *Yapısalcı Yaklaşımında 'Ritüel'* 9) *Ritüellerin Sınıflandırılması* 10) *Ritüel ve Büyü İlişkisi*. Yazar, bu bölümde yukarıda bahsedilen ara başlıklarda Freud, Durkheim, Frazer, Eliade gibi sosyolog, antropolog, teolog ve çeşitli alanlardan uzmanların görüşlerine yer vererek çalışmanın kuramsal çatısını oluşturur.

Eserin ikinci bölümü *Hitit Dininde Ritüel ve Büyü*'dür. Bu bölüm on iki ara başlıktan oluşur. Bu kısmın ilk ara başlığı *Hitit Dininin Genel Hatları*'dir. Bölümde ilk olarak Hititlerin ortaya çıkışı ve bir devlet olarak faaliyetlerine kısaca değinildikten sonra yazar, Hitit dininin yerel kültür ve devlet dini olmak üzere ikiye ayrıldığını, fakat bu dinin bir devlet dini olduğunu vurgular. Daha sonra Hitit kültürünün çok kültürlü yapısının din ile olan ilişkisinden, dinin temel kavramlarından, çeşitli mitolojik hikayelerinden bahseder. Ara başlığın devamında yazar, Hitit Dini'nin Eski Hitit Dönemi ile İmparatorluk Dönemi arasında oluşan farklılıklardan bu farklılıkların sebeplerinin

gelişim süreçlerinden bahseder. Ayrıca bu ara başlıkta bayramlar Hitit Pantheonu, fal ve kehanet rüyalar hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Bölümün ikinci ara başlığı *Hititçede 'Ritüel' Kavramı*'dir. Yazar, bu kısımda ilk önce ritüel kelimesinin Hititçe'de nasıl belgelendiğini ele almıştır. Burada ritüel kelimesi ile beraber hangi kelimelerin kullanıldığı ve bu icra edilen ritüellerin fonksiyonu hakkında bilgi verir.

Bölümün üçüncü ara başlığı ise, *Hititçede 'Büyü' Kavramı*'dir. Yazar, bu kısımda büyü kelimesinin Hitit metinlerinde nasıl belgelendiğini ve büyü'nün Hitit kültüründeki yeri hakkında bilgi verir.

İkinci bölümün bir sonraki konusu ise, *Hitit Büyü Ritüellerinin Genel Özellikleri*'dir. Çilingir-Cesur burada, Hitit uygarlığında büyülerin işlevinden bahseder. Bilinen eski belgeden Hititleri tarih sahnesinden silinene kadar olan süreçte, bu öğeden nasıl faydalandığı, büyü'nün din ve tıp ile olan ilişkisi, yapılan büyü'nün zamanı ve fonksiyonları hakkında doyurucu bilgiler verir.

İkinci bölümün beşinci kısmın konusu, *Hitit Büyü Ritüellerinde Başvurulan Uygulamalar*'dir. Yazar, bu bölümde Hitit büyü'nün doğuşunun temelinden, büyü uygulamalarının sebebinden, büyü'nün Hitit insanın hayatındaki yerinden bahseder. Ardından Hitit Büyü Uygulamalarında yer alan hem Trémouille hem de kendi görüşü olan “Benzetme (Analoji), Bağlantı Kurma ve Aktarma, Özdeşleştirme ve Yerine Geçme, Etkileme” büyü başlıkları altında tanımlamıştır. Ardından ikinci bölümün beşinci kısmının ilk alt başlığı olan “Benzetme (Analoji)” büyüüne geçmiştir. Bu alt başlıkta yazar, bu büyü'nün temelini benzerliklerin ve farklılıkların oluşturduğunun üzerinde durur ve çeşitli uzmanların görüş ve tanımlamalarına yer verip, bu büyüü kategorilere ayırır ve açıklama getirir. İkinci bölümün beşinci kısmının ikinci alt başlığı, *Bağlantı Kurma ve Aktarma Büyüsü*'dür. Yazar bu alt başlıkta ilk önce, bu yöntemde arındırılacak nesne ya da ritüel sahibi ile büyü malzemesi (materia magica) arasında kurulan temastan ve bu temasların Hititçe belgelerde nasıl belgelendiğini ele alır. Ardından bağlantılarda ihtiyaç duyulan malzemeleri ve nasıl kullanıldığını ele alır ve bu alt başlığın devamında *pars-pro-toto* (bütün için parça), diğer aktarma türü olan geçişten ve onun kötü durumdan iyi duruma geçişinin nasıl yapıldığı anlatır.

İkinci bölümün beşinci kısmının üçüncü alt başlığı, *Özdeşleştirme ve Yerine Geçme Büyüsü*'dür. Burada amaç, arındırılacak kişi ile büyü malzemesi ve ritüel uygulayıcısı arasında kurulan ilişki ile, arındırılacak kişiden kötülüğün nesneye yüklenerek

uzaklaştırılmasından bahseder ve bu metodun *tarpalli-* ve *na(k)kušši-* uygulamalarıyla nasıl yapıldığını ele alır. *Tarpalli-* uygulaması bir günah keçisi olduğundan ve bu yöntemde vekil cansız ise, yakıldığını ya da parçalara ayrıldığını anlatır. Yazar, burada kullanılan şayet günah keçisi bir hayvan ise, genellikle kurban edilerek tanrılara sunulduğundan ve bu ritüellerde vekil olan kişinin cinsiyetine kurban edilen hayvanların cinsiyetinin değiştiğinden bahseder. Ardından yazar *na(k)kušši-* uygulamasını ele alır. Burada, günahın ya da hastalığın başka bir yere taşınmasından bahseder. Bu uygulamada istisnalar dışında genelde canlı varlıkların kullanıldığı, Hurri ve Arzawa kökenli bir uygulama olduğu ele alınır. Kısacası hem *tarpalli-* hem de *na(k)kušši-* uygulamaları hakkında bilgiler verir.

İkinci bölümün altıncı kısmında ise, *Hitit Büyü Ritüellerinin Sınıflandırılması* işlenmiştir. Bu kısımda kendi içinde ikiye ayrılır: 1) Coğrafi Sınıflandırma 2) Yapılış Amacına Göre Sınıflandırma. Bu bölümde yazar, oldukça geniş olan bu konuyu sade bir dille akıcı bir şekilde ele alır.

Eserin üçüncü bölümünün başlığı, *Hitit Büyü Ritüellerinde Kullanılan Malzemeler*'dir. Bu bölümde kendi içinde, *Kil ve Kilden Malzemeler*, *Hamur ve Hamurdan Malzemeler*, *Taş*, *Mineraller ve Taştan Yapılmış Malzemeler*, *Ahşap Malzemeler*, *Metal ve Metalden Malzemeler* olarak alt başlıklara ayrılır.

Üçüncü bölümün ilk ara başlığı *Kil ve Kilden Malzemeler*'dir. Çilingir-Cesur bu ara başlıkta ilk önce yazılı belgelerde kil ifadesinin nasıl tanımlandığına yer vermiştir. Daha sonra kilin nerelerde bulunduğunu ele alır. Bölümün devamında ise, kilin ritüel alanındaki

yerinden bahseder. Bu bölümde çeşitli ara başlıklardan oluşur. İlk ara başlık, *Kilden Tanrı Figürleri*'dir. Burada yazar, kilden yapılan tanrı figürlerinin, Hitit metinlerinde nerelerde geçtiğini, bu tanrı figürlerinin Hitit dini yaşamındaki yerinden bahseder. İkinci ara başlık, *Kilden İnsan Figürleri*'dir. Burada bu figürlerin, bazen ritüel sahibinin ya da kara büyü yapan kişinin yerine bu kişilerin kilden heykellerin kullanıldığına ve bunların yazılı belgelerde nasıl kaydedildiğine dair bilgiler verilmektedir. Ardından bu figürlerin Hitit ritüellerinde hangi fonksiyona sahip olduğunu anlatır. Bu bölümün devamında, *Kilden Hayvan Figürleri*, *Kilden Uzuvarlar*, *Kilden Kaplar*, *Kilden Hazırlanan Diğer Malzemeler* adlı başlıklar ele alınır, bu malzemelerin Hitit ritüellerinde yer aldığı pozisyonlarından bahseder.

Üçüncü bölümün ikinci ara başlığı *Hamur ve Hamurdan Malzemeler*'dir. Yazar, burada ilk önce, hamurun genellikle büyü ritüellerinde tanrılara sunulan ekmeğin yapımında ve nadiren bazı figürlerin şekillendirilmesinde kullanıldığını ele alır. Ardından hamurun hangi ritüellerde nasıl kullanıldığından bahseder. Üçüncü bölümün ikinci ise, altı adet alt başlıktan oluşur. Bu ara başlıklar ise şöyledir: *Hamurdan İnsan Figürleri*, *Hamurdan Hayvan Figürleri*, *Hamurdan Uzuvarlar*, *Hamurdan Kaplar*, *Hamurdan Hazırlanan Diğer Malzemeler*. İlk ara başlık olan, *Hamurdan İnsan Figürleri* bölümünde, Hamurdan yapılan insan figürlerinin, büyüye karşı Hepattarakki ve aile içi anlaşmazlıklara karşı Maštigga ritüellerinde kullanıldığını belirtir. Ardından bu figürlerin nasıl belgelendiğine yer verir ve ritüellerde yer alan pasajları kullanarak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlar. İkinci ara başlık, *Hamurdan Hayvan Figürleri*'dir. Çilingir-Cesur, ritüellerde şekillendirilen, kuş, *lahhanza-* kuşu ve domuz yavrusu kullandığından ve bu cisimlerin nasıl kullanıldığından bahseder. *Hamurdan Uzuvarlar*, yazar bu ara başlıkta, hamurdan uzuvarların Maštigga ve Ziplantaviya ritüellerinde kullanım alanlarından bahseder. Bir sonra ele alınan ara başlık, *Hamurdan Kaplar*'dır. Çilingir-Cesur, bu ara başlıkta Hitit ritüellerinde nadiren kullanılan *Hamurdan Sepet*'in ritüel işleminde kullanım şekline bahsedip, bir sonraki ara başlıkta ise, *Hamurdan Hazırlanan Diğer Malzemelere* yer verir.

Üçüncü bölümün üçüncü ara başlığı ise, *Taşlar, Mineraller ve Taştan Yapılmış Malzemeler*'dir. Yazar bu bölümde Hititlerin, taş hakkında olumsuzlukları çeken ve sağlam bir nesne olarak yorumladığını, taşın hastalığı ve kötülüğü hangi yollarla uzaklaştırdığını ele alır. Ardından yazar, taş kelimesinin Hitit belgelerinde nasıl yer aldığını kısaca ele alır. Devamında ise, taş ile yapılan fırlatma, gömme ve tartma eylemlerinden

örnekler vererek konuyu genişletir. Bölümün devamında ise, *Taş Türleri ve Mineraller* tanımlanır. Hitit ritüel metinlerinden bilinen *Taş Türleri ve Mineraller* ise, şu başlıkta toplanmıştır: ^{NA₄} *zapzagai-/zapzaki-/zapziki-*, ^{NA₄} ZÚ, ^{NA₄} *lulluri-*, ^{NA₄} *parašha-/parašhi-/parušha-*, ^{NA₄} *kunkunuz(z)zi-*, ^{NA₄} *ku(wa)nna(n)-/ NA₄ kunnan-*, ^{NA₄} NUNUZ, ^{NA₄} *hékur-/hegur*, ^{NA₄} *peru-/peruna-/piruna-*, *ša(m)mana-*, ^{NA₄} *huwaši-*, ^{NA₄} *nitri-*, ^{NA₄} *hušta-/hušt(i)-*, *hušza-*, ^{NA₄} ZA.GİN, ^{NA₄} KA.GI. NA, ^{NA₄} GUG, ^{NA₄} DU₈.SÚ.A/DUH.ŠÚ.A, ^{NA₄} TI, ^{NA₄} KÁ.DINGIR.RA, ^{NA₄} ARA₅/ ^{NA₄} ARÀ, ^{NA₄} AŞ.NU₁₁.GAL/ ^{NA₄} AŞ.ŠİR.GAL, ^{NA₄} AYARTU(M), ^{NA₄} *hulala-/ HULALU(M)*, ^{NA₄} IM.BABBAR, ^{NA₄} KİŞİB tüm başlıklarda yazar, Hitit ritüellerinde bu taş türlerinin nasıl ve hangi amaçla kullanıldığı hakkında açıklayıcı bilgi verir.

Üçüncü bölümde yer alan dördüncü ara başlık, *Ahşap Malzemeler*'dir. Yazar, bu bölümde Hitit ritüellerinde en çok kullanılan malzeme olan Ahşap malzemeleri ele alır. Bu malzemenin hangi amaçla ritüellerde yer aldığından bahseder. Bu ara başlık kendi içinde, yedi adettir: *Ahşaptan İnsan ve Hayvan Figürleri*, *Ahşaptan Yapı Malzemeleri*, *Kapı ve Kapıyla İlişkili Ahşap Malzemeler*, *Ahşap Mobilyalar*, *Ahşap Aletler*, *Ahşaptan Müzik Aletleri*, *Ahşaptan Hazırlanan Diğer Malzemeler*

Çilingir-Cesur, üçüncü bölümün beşinci ara başlığından *Metal ve Metalden Malzemeleri* ele alır. Yazar burada, Altından, Gümüştan, Bakırdan, Tunçtan, Demirden, Kurşundan ve Kalaydan malzemelerin Hitit ritüel dünyasındaki kullanım alanlarını ayrıntılı bir biçimde işler.

Sonuç bölümünde ise, yazar Hitit ritüellerinin tüm yönlerini kapsayan oldukça güzel bir toparlama yapmıştır.

Eser hakkında genel bir toparlama yapmak gerekirse, Sevgül Çilingir-Cesur tarafından hazırlanan, yayın filolojik belgeler temel alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca, yazarın dinler tarihi konusunda çalışan Frazer, Eliade, Freud, Reik gibi birçok uzmandan faydalanarak çalışmanın kuramsal çatısını oluşturup "Disiplinler arası Tarih Çalışması" örneğini, hem sade bir dil ile hem de okuyucuyu doyuracak bir şekilde sunar. Çilingir-Cesur tarafından hazırlanan bu kapsamlı çalışma alanda çalışan uzmanlar ve öğrenciler için oldukça zengin bilgiler sunmaktadır.

Tolga Pelvanoğlu

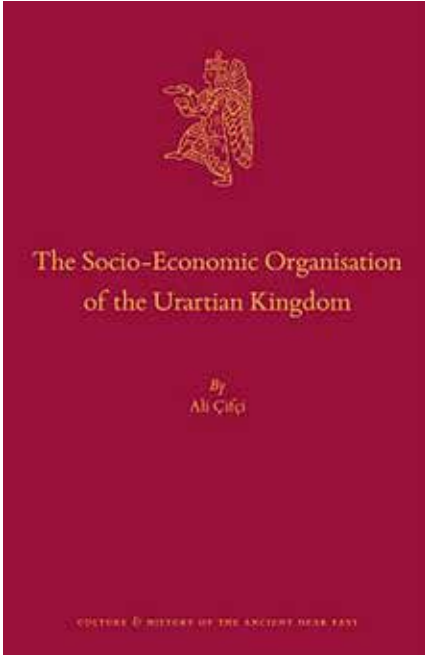
Çifçi, A., *The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom*, Brill, Leiden-Boston, 2017.

Urartu araştırmalarının başlangıcından günümüze değin Urartuların sanatı, ekonomisi, materyal kültürü, siyasi tarihi ve kökeni üzerine birçok kapsamlı eser ortaya konulmuştur. Ali Çifçi'nin doktora tezinden yola çıkarak kaleme aldığı kitap, Urartuların coğrafı, arkeolojik ve yazılı belgelerini sistematik olarak irdelemekte ve krallığın, sosyal, idari ve ekonomik organizasyonunu ortaya koymaktadır. Yazar, ortaya koyduğu kanıtları Asur yazılı kaynakları ve etnografik veriler ile de desteklemektedir.

Üç ana bölümden oluşan kitabın birinci bölümü *A Critical Review of the Material* başlığını taşır. Birinci bölüm "Introduction", "Methodology and the Structure of the Book", "Topography, Hydrology, Climate and Ecology" ve "The Source Material" alt başlıklarına ayrılarak kitabın araştırma öğelerine giriş yapılmaktadır. 19. yüzyılda başlayan Urartu araştırmalarının tarihi süreci, klasik yazımdan farklı bir şekilde ele alınarak araştırmaları etkileyen faktörler ile birlikte değerlendirilmiş ve bu faktörler arasında ise "birey ve kimlik" olgusuna yer verilmiştir. Çifçi, Urartu araştırmalarının Marksist ve Batılı görüşler arasında şekillendiğini ve Sovyet araştırmacıların "merkezi devlet" kavramını savunurken; batılı araştırmacıların "âdem-i merkezîyetçi" kavram üzerine yoğunlaştığını vurgulamaktadır. Urartu araştırmalarının zaman içerisindeki süreci ortaya konulurken aynı zamanda literatürün gelişimi ve Urartuların sosyo-ekonomik yapısı üzerine sürdürülen tartışmaları kritik edilmektedir.

Urartu Krallığı'nın 3 evrede ele alınabileceğini söyleyen yazar, bu evreleri "erken yayılcı", "kriz dönemi" ve "yeniden yapılanma" dönemi olarak açıklar. Çifçi, erken yayılcı dönemi Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Kuzeypatı İran'daki küçük krallıkların ve kabilelerin birleştirilerek sınırların genişletildiği, ganimet ve haraca dayalı bir ekonominin varlığı ile tanımlar. Kriz döneminde atlı kavimlerin tehdidi, Asur'a karşı alınan yenilgiler, kraliyet ailesinde ve eyaletlerde güç mücadelesinin olduğu bir süreci işaret ederken, Arğıştı oğlu Rusa ile beraber krallığın "yeniden yapılanma" sürecine girdiğini ve merkezi otoritenin kuvvetlendirilme çabasını vurgular. Urartu Krallığı'nın tüm sürecinin, hâkim olduğu topraklardaki sert ve zorlu coğrafi koşullardan bağımsız değerlendirilemeyeceğini söylemekte ve Urartu coğrafyasının fiziki koşullarının tasvirini yapmaktadır.

Bu bağlamda yazılı belgeler en önemli arkeolojik kanıtlar arasında değerlendirilmiştir. Çifçi, Urartu metinlerini kendini tekrar eden ve güç ifadesi barındıran "kraliyet metinleri", idari belgeler olarak "kil

tabletler, mühürler ve mühür baskıları” ve geneli Urartu tapınaklarından ele geçen, kraliyet ile bağlantı kurulmasına olanak sağlayan “metal eserler üzerindeki kısa metinler” olmak üzere üçe ayırmaktadır. Asur idari mektuplarının ise Urartu yazılı belgelerinden farklı olarak Urartuların örgütlenmesi, iç işleri ve diğer devletler ile olan ilişkileri hakkında bilgi verdiğine ve bu belgelerin sosyo-ekonomik yapıyı oluşturmada yeni bir bakış açısı sunduğuna değinmektedir. Son olarak Urartu coğrafyasının günümüz durumu ve 19. yüzyıl gezginlerinin anlatılarından elde edilen bilgilerin etnografik değerlendirmelerin yapılması ile Urartuların bölgede uyguladığı stratejilerin daha uyarlanabilir ve anlaşılabilir olacağı söylenmektedir.

Control of Capital in Urartu: Economic Resources and Movement of Commodities başlığını taşıyan ikinci bölümün ilk alt başlığını “Agricultural Activities” oluşturur. Urartu’da tarım verilerinin sağlıklı analizinin yapılması, bölgedeki sulama imkanlarının kritiği ile mümkündür. Bu çerçevede iklim, yağış miktarı, toprak yapısı anlatılarak Van Gölü Havzası’ndan alınan polen analizlerine değinilir. Veriler Urartu döneminde günümüz koşullarından pek farklılık olmadığını göstermekte olsa da bölgedeki kısıtlı ekim zamanlarının olumsuz etkisi üzerine vurgu yapılmıştır. Urartu öncesi Doğu Anadolu’nun dağlık bölgelerinde hayvancılık ön planda iken Urartular ile birlikte tarımın öneminin arttığı da vurgulanır. Çifçi, arkeolojik verilerin Urartuların tarımsal alanlarını genişletmek ve tarımı sürdürebilmek için kısıtlı imkanlarını zorlayarak yeni sulama tesisleri inşa ettiğine dikkat çeker. Urartu’nun hâkim olduğu Doğu Anadolu, Ermenistan, Nahçıvan ve Kuzeybatı İran’da bu tür arkeolojik kanıtlara rastlamak mümkün olsa da suyun taşınmasında

kullanıldığı öne sürülen künk sistemleri ve kanalların bazıları üzerinde hala soru işaretleri mevcut olduğunun vurgusunu yapar.

Yazılı kanıtlar ise yalnızca kanalların değil barajların, sarnıçların ve çeşmelerin de varlığını ortaya koyar. Minua kanalı, Keşiş Gölü, Sıhke Barajı, Van Bölgesi için örnek gösterilmiş ve diğer yazılı belgeler ile başka örneklerin var olduğu da belirtilmiştir. Transkafkasya ve Sevan Gölü Havzasındaki yazılı kanıtlara I. Arğişti’nin Aras Nehri’nden Armavir şehrine kanal inşa ettiğini beyan eden yazılı belgesi gösterilirken Kuzeybatı İran’ı işaret eden sulama sistemlerinin varlığı Urartu metinlerinde yer almaz. Çifçi, İran’daki sulama faaliyetleri hakkında bilgilerimizin Asur yazılı kaynakları ile sınırlı olduğundan bahseder. Daha sonrasında günümüz Doğu Anadolu’sunda tarımın nasıl yapıldığına, tarım aletlerine, ekim – biçim ve mahsul duruma dair veriler sunmakta ve 19. yüzyıl gezginlerinin anlatılarına da yer verirken Urartu yerleşimlerindeki kazılardan muhtemelen Urartu çiftçileri tarafından kullanılan saban, orak, çapa benzeri aletlerin de ele geçtiğini belirtir.

Urartu coğrafyasının günümüz ekim – biçim alanları değerlendirilmiş, yazılı belgeler ışığında Patnos bölgesi, Murat ve Karasu Nehir Havzaları gibi alüvyonlu toprak açısından zengin alanların tarıma kazandırıldığı vurgulanmıştır. Tarımsal verilerin en önemli kalıntıları arasında tahıl ürünleri gösterilmektedir. Arkeolojik kazılardan ele geçen tarımsal ürünler ayrıntılı bir şekilde çalışılarak zorlu koşullara uygun olan arpa, buğday ve darının Urartu topraklarının iklimine uygunluğu ön plana çıkartılır. Urartu ve Asur yazılı belgelerine dayalı olarak kronolojik bir biçimde tarımsal faaliyetlerin verileri sunulmuştur. Tüm arkeolojik ve yazılı verilere dayanarak Urartu’daki tarımsal depolama faaliyetleri ise ayrıntılı bir biçimde ele alınmış, tahılların saklanma koşulları ile ilgili bilgiler yer verilmiştir. Urartu ve Asur yazılı verilerine aynı zamanda arkeolojik kanıtlara dayanarak Urartu ölçü birimlerine değinilmekte ve litre karşılıklarına da metinde verilmektedir.

Çifçi, Urartu coğrafyasındaki hayvancılığının zorlu coğrafi şartlar sebebiyle ekonominin temel dayanak noktalarından birini oluşturduğunu söyler. Urartu sanatındaki ikonografi, hayvan kalıntıları ve yazılı belgelerden yola çıkarak günümüz hayvancılığı ile tutarlı olduğunu vurgulamaktadır. Verilere göre sırasıyla koyun, keçi ve sığır Urartular için önemli olduğuna ve yüksek coğrafyalarda tarımın hayvancılığa bağlı olarak sürdürüldüğüne vurgu yapılır. Yazılı belgelere göre hayvanların savaş ganimeti olarak alındığını işaret eder. Meher Kapı yazıtında Urartu tanrılarına hangi türden kaç adet hayvan kurban edileceğinin

yazılmasına dayanarak hayvancılığın Urartu dini için olan önemine de değinir. Kelişin yazıtında geçen kraliyete ait bir hayvan sürüsünün kral tarafından Musaşir'e kurban edilmek üzere götürülmesi ise hükümdarın hayvancılığın bir kısmı ile ilişkili olduğunu gösteren bir veri olarak değerlendirilmiştir.

Metaller, Urartu sosyo-ekonomik organizasyonunda etkili unsur olarak değerlendirilir. "Metallurgy" başlığında Urartu yerleşmelerinden çok sayıda metal eşyanın ele geçtiğini ve askeri başarılarının alet yapımındaki gelişmişlik, madencilik ve hammaddeye erişim ile doğrudan bağlantısı olduğunu vurgular. Ayrı başlıklar altında demir, bronz, gümüş ve altın metallerine ait yazılı veriler ve metallerin kullanım alanları ayrıntılı olarak ele alınır. Urartu coğrafyasının günümüz koşullarında çok sayıda maden demir, bakır, gümüş ve çinko maden yatağı bulunduğu değinilir ve tespit edilen cevherlerin bir kısmında Urartulara ait arkeolojik kanıtların geçtiği vurgulanır. Yazılı belgelerin de Urartuların ganimet ve haraç aracılığı ile çevresindeki krallıkları hammadde yönünden sömürdüğünü gösterdiğine yer verilir. Çifçi, analizlere göre bronz üretiminde yoğun miktarda kalay kullanımını işaret etse de Urartu coğrafyasında Ermenistan'da ve İran'da olmak üzere iki kalay kaynağının bulunduğunu belirterek, Urartu Krallığı'nın bu kaynakları kullanması hakkında veri bulunmadığına vurgu yapar. Krali merkezlerdeki kalay kullanımının yoğunluğuna dikkat çekerek merkeze uzak halk mezarlarından ele geçen bronz metallerdeki kalay kullanımının azlığını devletin metal üretiminde doğrudan etkili olduğunun göstergesi olarak değerlendirir.

Çifçi, sosyo-ekonomik yapının bir diğer unsuru olarak ticareti ele almaktadır. Yüksek oranda kalay kullanımı, fil dişi eserlerin varlığı, Urartulara ait olmayan mühürlerin ve mühür baskılarının varlığı "Trade" başlığı altında değerlendirilir. Urartuların Asur ile doğrudan olmasa da tüccarlar aracılığı ile kısıtlı ticaretinin varlığı Asur yazılı metinlerindeki kanıtlar ile temsil edilmektedir. Kuzey Suriye yerleşmelerinden Urartu eserlerinin ele geçmesi ve Geç Hitit beylikleri ile ilişkisini ortaya koyan yazılı metinler ticareti gösteren diğer unsurlardır. Çifçi, ticaretin büyük oranda Diauheı gibi tampon devletler/krallıklar aracılığı ile yürütüldüğünü vurgulamaktadır.

Bölüm sonunda Urartu el sanatları, "Textiles", "Carpentry" ve "Pottery" başlıkları altında ele alınmıştır. Urartu'da dokumacılığın Karmir-Blur, Çavuştepe, Ayanis kentlerinden ve Dedeli mezarlarından ele geçen kısmen korunmuş yün kumaşlar ve ikonografide sıkça rastlanan tasvirler aracılığıyla bilindiğine değinmektedir. Yakın Doğu'da yün ve keten kullanımının yaygın olduğu vurgulanırken arkeolojik

kalıntıların yalnızca yün kullanımına işaret ettiğine değinilir. Yazılı belgelerde koyun ve keçi postu ayrıca yüne ait verilerin yer aldığı vurgulanmaktadır.

Marangozluk hakkındaki bilgilerin mobilyalara ait bronz parçalar, adak levhalarındaki ikonografik tasvirler ve Asur kralı II. Sargon'un Musaşir'i yağmalamasını anlatan yazılı belgeler ile sınırlandırmıştır. Çifçi, marangozluk hakkındaki arkeolojik verilerin Altıntepe, Kef Kalesi ve Kayalıdere'den bilinmesi sebebiyle krali unsurlar olduğunu halka ait bilgilerin olmadığına dikkat çeker. Krali mal olarak bilinen kırmızı açkılı seramiğin Urartu devletinin kontrolünde olduğunu, bunun yanı sıra verilerin yerel üretim ve özel atölyeleri de işaret ettiğini vurgular.

Economic and Administrative Structure of the Urartian Kingdom başlığını taşıyan üçüncü bölüm altında Urartu Krallığı'nın yönetim mekanizmalarını oluşturan unsurlar ele alınmıştır. "Administrative Divisions" başlığı altında başkent rolü, kralların başkent ve eyaletler ile olan ilişkisi ve krali kentlerin yapısına yer verilmiştir. Başkent Tuşpa'nın işlevi Asur ve Urartu yazılı metinlerine bağlı kalınarak hem kronolojik tartışmalar çerçevesinde hem de yazılı belgelerin yorumlanmaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Tuşpa'nın rolü tam olarak tespit edilemese de krallığın önemli bir idari merkezi konumunda olduğu, kraliyet ve krallar ile güçlü bir ilişkisi olduğuna vurgu yapılmıştır. Urartu'nun merkezi bölgesi dışında kraliyetin etkili unsuru olarak valiler görülmektedir. Valiler hakkındaki bilgilerin birçoğunun Asur metinlerindeki askeri anlatılardan elde edildiğini vurgular. Çifçi, yazılı metinlere dayanarak valileri kısaca askeri lider ve diplomat özellikleri taşıyan, atanabilen ve görevden alınabilen, farklı pozisyonlarda yer edinebilen kişiler olarak tanımlarken, vilayet idaresi yapısındaki alt düzey yetkililerin önemli rol oynadığını vurgulamaktadır.

Vilayet ve kent logogramlarının Asur ve Urartu'daki farklı kullanım şekillerine ve kullanılan logogramların gelişimine yer verildikten sonra, Urartu metinlerinde vilayet olarak geçen yer isimlerinden yola çıkarak bu vilayetlerin konumlarının belirlenmesi hedeflenmiştir. Çifçi, büyük Urartu kentlerini genel olarak düzlük bir alana hâkim konumdaki doğal kayalıkta oluşturulan, içerisinde saray, depo, tapınak, sarnıç gibi yapıları barındıran ve kimi zaman mezarlar ve dış kenti ile ilişkili yapılar bütünü olarak tanımlamaktadır. Krali yapı faaliyetleri Urartu krallarının ekonomik, idari ve askeri merkezlerin yani merkezi otoritenin güçlendirilmesi adına önemli olduğuna yer verilir. Bu bağlamda Urartu'da şehir, kale, tapınak ve kült yapıları ile bağlantılı logogramların örneklendirilerek ve tartışılarak analiz edilmesi ile yapı faaliyetlerinin kapsamı

ve kronolojik olarak bu faaliyetlerin yürütülmesi hakkında bilgi verir.

Urartu ordusunun bilgi kaynaklarını ise kralların yıllıkları, ordu ve orduların faaliyetlerini konu eden Asur yazılı kaynakları, ikonografik veriler ve Urartu yerleşimlerinden ele geçen askeri materyaller oluşturur. Öncelikle baş tanrı Haldi'nin Urartu ordusundaki rolüne değinilmektedir. Haldi, silahları ile birlikte orduya eşlik eden savaşçı bir tanrı olarak görülmektedir. Krallar, metinlerinde Haldi'nin ordudan ve kraldan üstün olduğundan ve savaşların baş tanrının desteği ile kazanıldığından söz etmektedir. Yukarı Anzaf kalkanında Haldi'nin sağ elinde mızrak gibi betimlenen silahını düşmana fırlatırken tasvir edilmesi, Meher Kapı yazıtında ikinci ve üçüncü sırada savaşçı tanrılar olarak tasvir edilen Teişeba ve Şiuini'nin yer alması ve Mahmud Abad yazıtında görece daha küçük tanrılar olarak görünen Şebitu ve Artuarasau'ya kurban ritüeli düzenlenmesini barındıran ibareler dinin ordudaki önemini yansıtan unsurlar olarak gösterilmiştir. Ordu birimlerini ise savaş arabalıları, süvariler ve mızraklılar ve okçular olarak bölünen piyadelerin oluşturduğu üzerinde durulur. Urartu ordularının sayıca büyüklüğü hakkında farklı veriler olsa da bu veriler arasında herhangi bir tutarlılık bulunmadığı ancak İşpiuni'nin belirttiği rakamların daha makul olabileceği vurgulanmıştır. Çifçi, Urartu ordusunu oluşturan unsurların savaş zamanı dışında tarım ve hayvancılıkta istihdam edilmiş olabileceğini söylemektedir. Ayrıca, valiler hızlı hareket etmek adına kendi askeri güçlerini harekete geçirebileceği, bu askeri güçlerin ise kış aylarında merkezi konumdaki büyük kentlerde bulunabileceği üzerinde durmaktadır. Asur kaynaklarında başkomutan olarak söz edilen statünün Urartu'da bir karşılığının olmadığını belirten Çifçi, bunun uyarlanması durumunda kralın yokluğunda eyalet valilerine ve diğer birliklere liderlik eden kişi olarak tanımlanabileceğini söyler.

Kralların en önemli sorumluluklarından biri de askeri faaliyetlerdir. Asur metinlerinde 4 kez savaş sırasında kralların da savaştığı geçmektedir. Çok geniş bir coğrafyada etkinlik gösteren Urartu ordusu, toprakların genişlemesinde, ganimet ve haraç ekonomisinin sürdürülmesinde ve sınırların korunmasında, krallığa esir yoluyla düzenli insan gücü sağlamasında en önemli faktör olduğu vurgulanır. Urartu askeri seferlerinin en önemli olguları arasında ganimet ve haracın yer aldığı belirtilmektedir. Özellikle Urartular kendinden küçük krallıklara düzenli olarak sefer düzenlemektedir. Çifçi savaş ganimetlerini, yerleşimin yağmalanması ya da toprak fethinden sonra ele geçen ganimet ve savaşta sonra alınan ganimet olarak ikiye ayırmaktadır. Savaş

ganimetleri arasında ise esirleri (askeri ve sivil erkekler, kadınlar ve çocuklar), hayvanları (sığır, koyun, keçi vb.), değerli eşyaları ve hammaddeler olarak değerlendirmektedir. Ganimet olarak alınan esirlerin bir kısmının hizmetli olarak kullanıldığını bir kısmının ise köle yapıldığını belirtir. Çifçi aynı zamanda Marksist araştırmacılar tarafından öne sürülen esirlerin yalnızca köle olarak kullanıldığı savına katılmadığını vurgular. Savaşa katılan askeri birlikler, kraldan ayrı pay almaktadırlar. Ancak Çifçi, alınan bu payın savaş sırasında yeme – içme gibi harcamalara dahil olup olmadığını bilinmediğini vurgular.

Bölümün son alt başlığı altında ise hükümdarlık olgusunun sosyo-ekonomik yapıya yansımaları ele alınmaktadır. Urartu krallarının baş tanrı Haldi ve diğer tanrılar için tapınaklar inşa edip, onardıklarını ve kendilerini Haldi'nin hizmetkârı olarak tanımladıklarına değinilir. Hem tapınaklar hem de açık hava tapınım alanlarının kralın, gücünü meşrulaştırmak için kullandığı propaganda araçları olarak karşımıza çıktığı belirtilir. Haldi'nin, İşpiuni tarafından ulusal tanrı ilan edilmesi ile diğer Yakın Doğu toplumlarından ayrıldığı ve bu tercihin Urartu coğrafyasındaki farklı kabileleri birleştirme amacı içerdiği ele alınmaktadır. Çifçi, Urartu ve Asur metinlerine bağlı olarak Urartu siyasi tarihi içerisinde veraset kavramını irdeler. Krallık makamı babadan oğula geçen bir statü olarak görülmekte ve muhtemelen en büyük çocuğa verasetin geçtiği varsayılmaktadır. Bir örnekte ise kral, veliahdını Haldi'nin güvencesi altına almaktadır. Krali yazıtlarda unvanlar sıkça kullanılan unsurlar olarak görülür. Unvanlar, standart unvanlar ve istisnai unvanlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Erken dönemlerinde Asur kralları kadar kapsamlı unvanlar kullanılsa da krallığın genişlemesi ile beraber unvan kullanımlarının değiştiği ve diğer krali unsurlarda olduğu gibi unvanların da propaganda amacı içerdiği değerlendirilir. Krallara bağlı yetkililer yazılı belgeler doğrultusunda incelenmiş olsa da krali logogram taşımaya rağmen üzerinde fikir birliğine varılamayan unvanlar da mevcuttur. Toprakkale 'den ele geçen yazılı belgede krallığa bağlı olarak dokumacıların, hadımların, muhasebecilerin, marangozların, müfettişlerin ve muhafızların yer aldığına vurgu yapılır. Çifçi, Urartu yazılı belgelerinde krallığın yönetimi ve kralın yönetimdeki rolü hakkında çok kısıtlı bilgilerin yer aldığını ancak arkeolojik malzemeler aracılığı ile bu ilişkinin kısmen kurulabileceğini değerlendirmektedir.

Conclusion bölümünde üç ana bölüm üzerinde şekillendirilerek oluşturulan kitabın kısa bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Yazar, bu bölümün hemen ardından ilave edilen bölümde Urartu arkeolojisinde

kronolojik bir tartışma konusu olagelen II. Rusa'nın Erimena oğlu Rusa mı? Yoksa Argiştı oğlu Rusa mı? olduğu sorunsalına hem arkeolojik verilere hem de önceki kronoloji tartışmalarına atıfta bulunarak ayrıntılı ve eleştirel bir biçimde ele alır. Bir sonraki ilave bölümde ise tüm bu çerçevede oluşturduğu kronolojiyi okuyucusuna sunar.

Ali Çifçi'nin kaleme aldığı *The Socio-Economic Organisation of the Urartian Kingdom* isimli kitap, Urartu araştırmalarının gelişimi, dönüşümü, literatür kapsamı, krallığın yapısı ve bu yapıyı etkileyen unsurların, Urartu ve Asur metinlerinin bir arada kritik edilerek harmanlanması ile oluşturulmuş önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vedat Sezer

Arkeoloji Dünyasından

Hititlerde Tanrı *Pirwa*, Tanrı(ça) *IŞTAR* ve Tanrı(ça) *Pirinkir* Üzerine Gözlemler

Gelişmiş çok tanrılı bir dine sahip olan Hititler, yerel kültlerinde özel yere sahip olan tanrı ve tanrıçalara ilaveten savaş sonrası fethettikleri bölgelerden benimsedikleri tanrı ve tanrıçaları panteonlarına katarak bin tanrılı bir dini yapıyı oluşturmuşlardır. Kendilerinden “Bin Tanrılı Halk *LI-IM DINGIR*^{MEŞ}” olarak bahseden Hititlerde Hatti, Hurri, Luvi, Babil, Pala vb. kökenli çok sayıda tanrı bulunmaktadır. At Tanrısı *Pirwa*, kutsal hayvanı at olan ve at üzerinde tasvir edilen Hatti kökenli bir tanrıdır. Kültepe’de ele geçen buluntulara göre *Pirwa*, at üstünde oturan veya ayakta durur vaziyette betimlenmiştir. At Tanrısı *Pirwa*’yı ikonografik açıdan tanımlayan Hitit çivi-yazılı heykel tasvir metinleri (At Tanrısı *Pirwa*’nın *Şippa* şehrindeki heykel tasviri için bkz. CTH 527.49 KUB 38.4 öy. 1-5; At Tanrısı *Pirwa*’nın *Zipariwa* şehrindeki heykel tasviri için bkz. CTH 578 KBo 44.219+KBo 44.209 ay.IV 8-10) onun erkek cinsiyetli bir tanrı olduğunu açıkça belirtirken; onun çift cinsiyetli olduğuna dair bazı görüşler de bulunmaktadır.

IŞTAR, Hurrice adı *Şauşga* olan Babil kökenli aşk ve savaş tanrı(ça)sıdır. Kült merkezleri arasında Mezopotamya’da *Ninive*, Anadolu’da ise *Lawazantiya* (Elbistan-Karahöyük) ve *Şamuha* (Sivas-Kayalıpınar³) yer almaktadır. Hem tanrı hem de tanrıça olan *IŞTAR*, Mısır’ın Yeni Krallık döneminde (18.Hanedanlık) at üstünde tasvir edilen aşk, bereket ve savaş tanrı(ça)sı Tanrıça *Astarte* ve yine atlarla bağlantılı savaş tanrıçası Suriye kökenli Tanrıça *Anat* ile eşitlenmektedir. Öne sürülen bir diğer görüş arasında ise *IŞTAR*’ın Kaneş panteonundaki karşılığının At Tanrısı *Pirwa* olduğu yer almaktadır.

“Tanrıların Kraliçesi”, “Ülkelerin Hanımefendisi” anlamlarına sahip olan ve *Piri(n)kar(a)*, *Parikar(a)*, *Pirinkar*, *Pirengir* yazımlarıyla karşımıza çıkan *Pirinkir*, Elam/Mezopotamya kökenli Hurri tanrı(ça)sıdır. Boğazköy metinlerinde ise *Bi-re-en-kir*, *Bi-ri-in-kir*, *Bi-ri(-in-)ki-ir*, *Bi-ri(-in-)kar(=kir₈³)* şeklinde geçmektedir. Orta Hitit döneminden itibaren Hitit panteonunda görülen *Pirinkir*, Hitit çivi-yazılı metinlerde hem tanrı hem de tanrıça olarak geçmekte ve *IŞTAR*’ın farklı bir formu olarak değerlendirilmektedir.

Tanrı(ça) *Pirinkir*’in, At Tanrısı *Pirwa* gibi atlarla olan bağlantısını kanıtlayan bazı ipuçları vardır. Tanrı(ça) *Pirinkir*’in onuruna düzenlenen bir bayram metninde

geçen yular (^{KUŞ}KIR₄.TAB.ANŞE)’in varlığı onun atlarla olan ilişkisini göstermektedir.

CTH 644.2.B+D KBo 34.172 208/c+2011/c

(7’) [S]onra damın üzerinde Tanrı(ça) *Pirinkir*’e [libasyon yapar]. (8’) Sonra yuları damdan [aşağıya getirirler].

Orta Hitit dönemine ait olan bir diğer metinde ise *Pirinkir* ve *IŞTAR* beraber geçmekte ve bu tanrı(ça)ların atlarla olan ilişkisi bir kez daha görülmektedir.

CTH 285.1 KUB 29.55+KUB 29.44+KBo 39.264+KUB 29.48+KBo 8.50+KBo 39.285 öy.I

(5) ... Tanrı(ça) *Pirin[kir ve IŞTAR]’ı* (6) çağırıyorum. Hurrice [şöyle (söylüyorum)]: (7-8) Tanrı(ça) *Pirinkir ve IŞ[TAR]* atlara iyilik içinde (gelin!) (9) *Luvice şö[yle (söylüyorum)]*: (10) *Atların iyiliği için* (11) *ilerleyin!*

“Sağlık, selamet, sıhhat, eksiksiz, pankreas” anlamlarına gelen *keldi-/kelti-* kelimesi Hurrice ritüel terimidir ve bu kelimenin Akadcası “*ŞULMANU*”dur. *keldi-* kurbanları, tanrılardan istenilen şeylerin karşılığında sunulan kurbanlardır. İmparatorluk dönemine ait Hitit çivi-yazılı bir metne göre Tanrı(ça) *Pirinkir*’e *keldi-* kurbanının sunulduğu görülmektedir.

CTH 644.2.B+D KBo 34.172 208/c+2011/c öy.II

(55) *Bunları Tanrı(ça) Pirinkir ve keldi- kurbanı için damın* (56) *üzerine koyarlar.*

Hitit bayram ritüellerinde adı geçen Hurri tanrı listelerini konu edinen İmparatorluk dönemine ait bir diğer çivi-yazılı metinde ise Hurrice ritüel terimi olan *keldi-* kurbanının Tanrı *Pirwa* için sunulduğu görülmüştür.

CTH 705 KBo 45.250 (71/t)+KUB 4.19

(5)] *keldi-* (için) *Tanrı LA’MM’A’ya* (6)]-x *keldi-* (için) *Tanrı Pirwa’ya*

Hurri tanrılarının adlarının geçtiği listede (CTH 705) At Tanrısı *Pirwa*’nın yer alması dikkat çekmektedir. Bu listede Tanrı *Pirwa*’nın, *IŞTAR* ile eşitlenen Tanrı(ça) *Pirinkir*’in yerine geçtiği düşünülse de bu durum belki de isim benzerliğinden (*Pirwa-Pirinkir*) kaynaklanan bir yazım hatası düşüncesini de akla getirmektedir. Çünkü bilindiği üzere *Pirwa*, Kaneş tanrıları arasında yerini alan Hatti kökenli bir tanrıdır.

Bir diğer konu ise, Tanrı *Pirwa* ile *IŞTAR*’ın eşitlenmek istenmesidir. II.*Murşili*’nin *Şeha* Nehri ülkesi kralı *Manapa-Tarhunta* ile yaptığı antlaşmada (CTH 69.D KUB 40.43) adları geçen tanrılar arasında Tanrı *Pirwa* yer almaktadır. Ancak I. *Šuppiluliuma*’nın *Azzi-Hayaşa* kralı *Hukkana* (CTH 42.B KBo 19.44) ve

Mitanni kralı *Mattivaza* (*Şattiwaza - Kurtiwaza*) (CTH 76.C KBo 12.36) arasında yaptığı antlaşmalarda adları sayılan tanrılar arasında Tanrı *Pirwa*'nın eksik olması ve onun yerine *IŞTAR MULTARRIḪU*'nun yazılması dikkat çekmektedir. Meskene/Emar'da ele geçen tabletlerdeki bilgilere göre *IŞTAR MULTARRIḪU* (*Ninšiana*) ile Venüs/Sabah yıldızı olarak kabul edilen Tanrı(ça) *Pirinkir* eşitlenmekte ve daha önce de bahsettiğimiz gibi *Pirinkir*, *IŞTAR*'ın farklı bir versiyonu olarak kabul edilmektedir. Öyleyse bu durumda Tanrı *Pirwa*=Tanrı(ça) *IŞTAR*=Tanrı(ça) *Pirinkir* eşitliği söz konusu olmaktadır.

Tanrı *Pirwa*'nın *IŞTAR* ile bazı yönlerden yakınlığı Kültepe'de ele geçen silindir mühürle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu mühürde at üzerinde duran Tanrı *Pirwa* ile arkasında ayakta duran ve göğüslerini tutan *IŞTAR* ile gösterilmiştir. Tüm bu bilgilerin ardından akla gelen temel soru, Tanrı *Pirwa* ile eşitlenmek istenen *IŞTAR*'ın hangisi olduğudur. Bilindiği üzere çift cinsiyetli olan *IŞTAR*, aşk tanrıçası olarak kadın iken savaş tanrısı olarak erkektir. Ayrıca Mezopotamya kökenli Tanrı(ça) *IŞTAR* ile III. *Ḫattušili-Puduḫepa* çiftinin koruyucu tanrısı olan *IŞTAR* arasında farklıklar olduğu belirtilmiş; Mezopotamya kökenli Tanrı(ça) *IŞTAR*'ın Hurriler aracılığıyla Anadolu'ya getirilmesinden sonra onun yerel bir tanrıçaya dönüştürüldüğü ve savaşçı bir özelliğe sahip olduğu belirtilmiştir. İmparatorluk döneminde ait Hitit çiviyazılı bir metinden (KUB 31.69 5vd.) ise *Lawazantiya* kenti *IŞTAR*'ının erkek gibi kıyafet giydiğini ve onun savaşçı özelliğe sahip olduğu öğrenilmektedir. İkonografik açıdan da örnek verecek olursak Yazılıkaya kabartmasında (No. 38) *IŞTAR* erkek olarak tasvir edilmiştir.

Kültepe ve Hitit metinlerinde "*Pirwa*"nın erkek adı olarak geçmesi, ikonografik açıdan onun erkek bir tanrı olduğunu kanıtlayan Kültepe'de ele geçen bulun-tular, Tanrı *Pirwa*'dan "erkek heykeli" olarak bahsedilen Hitit çiviyazılı metinler ve Anadolu'da MÖ. 2. binyıldaki şahıs isimlerinde oldukça yaygın olan Luvice "*ziti-*" (erkek-adam) kelimesinin *Pirinkir/Pirwa*(?) için (*Pirinkir/Pirwa*(?)-*ziti*) kullanılması beraber değerlendirildiğinde, At Tanrısı *Pirwa*'nın çift cinsiyetli olduğu görüşünün aksine onun erkek bir tanrı olduğu açıkça görülmektedir. Tanrı(ça) *Pirinkir* ile Tanrı(ça) *IŞTAR*'ın ise çift cinsiyetli olduğunu doğrulayan hem ikonografik hem de çiviyazılı metinler bulunmaktadır. Böylece Tanrı *Pirwa*'nın, Tanrı(ça) *Pirinkir* ve Tanrı(ça) *IŞTAR* ile eşitliğini kesinleştirmek için daha fazla filolojik ve ikonografik verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Sonuç olarak Tanrı *Pirwa*'nın, Tanrı(ça) *IŞTAR* ve Tanrı(ça) *Pirinkir* ile ortak yanları atlarla olan ilişkileridir.

Kaynakça

- Arıkan, Y.
1998 "Hitit Dualarında Geçen Bazı Tanrı Adları", *Alp, S. – Süel, A. (ed.), III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 16-22 Eylül 1996 - Acts of the IIIrd International Congress of Hittitology, Çorum, September 16-22: 45-51.*
- 2003 "Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde *şuḫḫa*- "(Düz) Dam, Çatı" ve Onun Dinsel ve Sosyal Hayattaki Yeri", *Archivum Anatolicum - Anadolu Arşivleri 6/1, Ankara: 11-57.*
- Baltacıoğlu, H.
2006 "Güneş Kursları, Alacahöyük ve Arinna", *Avunç, B. (ed.), Hayat Erkanal'a Armağan: Kültürlerin Yansıması / Studies in Honor of Hayat Erkanal: Cultural Reflections, İstanbul: 129-137.*
- Beckman, G.M.
1996 *Hittite Diplomatic Texts, SBL Writings from the Ancient World 7, Atlanta.*
- 1999 "The Goddess *Pirinkir* and Her Ritual from *Hattuša* (CTH 644)", *Ktèma 24, Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome Antiques, Strasbourg: 25-39.*
- Bittel, K. – Boessneck, J. – Damm, B. – Güterbock, H.G. – Hauptmann, H. – Naumann, R. – Schirmer, W.
1975 *Das Hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya, Mann Verlag Berlin.*
- Boehmer, R.M. – Güterbock, H.G.
1987 *Glyptik aus dem Stadtgebiet von Boğazköy. Grabungskampagnen 1931-1939, 1952-1978, Boğazköy-Hattuša 14, Berlin.*
- Cammarosano, M.
2018 *Hittite Local Cults, Society of Biblical Literature - Writings from the Ancient World 40, Atlanta.*
- Daddi, P.F.
2005 "*Pirwa*", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 10, Berlin: 573-575.*
- Darga, M.
1976 *Eski Anadolu'da Kadın, İstanbul.*
- del Monte, G.F.
1980 "Neue Bruchstücke zum *Manapa-DU-Vertrag*", *Orientalia 49, Roma: 58-66.*
- Friedrich, J.
1930 *Staatsverträge des Ḫatti-Reiches in hethitischer Sprache. 2. Teil: Die Verträge Muršiliš' II. mit Manapa-Dattaš vom Lande des Flusses Şeḫa, des Muwattalliš mit Alakšanduš von Wiluša und des Šuppiluliumaš mit Ḫukkanāš und den Leuten von Ḫajaša, (mit Indices zum 1. und 2. Teil), Mitteilungen der Vorderasiatisch-Agyptischen Gesellschaft 34/1, Leipzig.*
- 1952 *Hethitisches Wörterbuch. Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter. 1.-4. Lieferung, Heidelberg.*
- 1966 *Hethitisches Wörterbuch. Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter. 3. Ergänzungsheft, Heidelberg.*
- Gelb, I.J.
1935 *Inscriptions from Alishar and Vicinity, Oriental Institute Publications 27; Researches in Anatolia 6, Chicago.*

- Groddek, D.
1998 "Fragmenta Hethitica dispersa V/VI", *Altorientalische Forschungen* 25, Berlin: 227-246.
- 2004 *Hethitische Texte in Transkription. KUB 51, Dresdner Beiträge zur Hethitologie, Philologica*, Wiesbaden.
- Gurney, O.R.
1977 *Some Aspects of Hittite Religion*. Schweich Lectures of the British Academy, 1976, Oxford.
- Güterbock, H.G.
1950, "Hittite Religion", *Forgotten Religions*, New York: 81-109.
- 1956 "Recent Publications of Results of the Excavations at Boğazköy", *Oriens* 9, *Journal of the International Society for Oriental Research*, Leiden: 299-301.
- 1961 "The god Šuwaliyat reconsidered", *Revue Hittite et Asianique* 19/68, Indiana University: 1-18.
- 1982 *Les Hiéroglyphes de Yazılıkaya. À propos d'un Travail Récent*, Paris.
- Haas, V.
1994 *Geschichte der hethitischen Religion* (Handbuch der Orientalistik 1/15), Leiden - New York - Köln.
- Hawkins, J.D.
1981 "Kubaba at Karkamiš and Elsewhere", *Anatolian Studies* 31, *Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara*, Ankara: 147-176.
- 2000 *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Volume I*. Walter de Gruyter. Berlin New York.
- Ivanov, V. V.
1998 *Horse Symbols and The Name of The Horse in Hurrian, Urkesh and Hurrians. Studies in Honor of Lord Cotsen. Urkesh Mozan studies 3*, eds. Giorgio Buccellati and Marilyn Kelly-Buccellati. Oriental Institute Chicago.
- Klinger, J.
2005 "Die historischen Einleitungen der Arzawa-Verträge Mursiliš II. mit Manapa-Tarḫunta von Šeḫa und Kupanta-Kurunta von Mira und Kuwališa", *Janowski B. – Wilhelm G. (ed.), Texte der Umwelt des Alten Testaments, Neue Folge. Band 2: Staatsverträge, Herrscherinschriften und andere Dokumente zur politischen Geschichte*, Gütersloh: 124-129.
- Laroche, E.
1946-1947 "Recherches sur les noms des dieux hittites", *Revue Hittite et Asianique* 7/46, Paris: 7-139.
- 1978-1979 "Glossaire de la langue hurrite, 1: A-L; 2: M-Z, Index", *Revue Hittite et Asianique* 34-35, Paris.
- Masson, E.
1981 *Le panthéon de Yazılıkaya*, Paris.
- Miller, J.L.
2004, "Studies in the Origins, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals", *Studien zu den Boğazköy-Texten* 46, Wiesbaden.
- Mouton, A.
2004 "Le rituel de Walkui (KBo 32.176): quelques réflexions sur la déesse de la nuit et l'image du porc dans le monde hittite", *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 94, Leipzig, Berlin: 85-105.
- Otten, H.
1952-1953 "Pirva - der Gott auf dem Pferde", *Jahrbuch für kleinasiatische Forschung* 2, İstanbul: 62-73.
- 1959 "Die Götter Nupatik, Pirinkir, Ḫešue und Ḫatni-Pišaišaphi in den hethitischen Felsreliefs von Yazılıkaya", *Anatolia* 4, Ankara: 27-37.
- Özgüç N.
1965 *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu / The Anatolian Group of Cylinder Seal Impressions from Kültepe*, Ankara.
- Petrosyan, A.
2002 *Indo-European and Ancient Near Eastern Sources of Armenian Epic: Myth and History* (The Journal of Indo-European Studies 42), Washington.
- Popko, M.
1995 *Religions of Asia Minor*, Warsaw.
- Puhvel, J.
1997 *Hittite Etymological Dictionary, Vol.4: Words beginning with K*, Berlin-New York.
- Roszkowska-Mutschler H.
2005 *Hethitische Texte in Transkription KBo 45*, (Dresdner Beiträge zur Hethitologie 16), Wiesbaden.
- 2007 *Hethitische Texte in Transkription KBo 44*, (Dresdner Beiträge zur Hethitologie 22), Wiesbaden.
- Schwemer, D.
1995 "Das alttestamentliche Doppelritual 'lwt wšlmnym im Horizont der hurritischen Opfertermini ambašši und keldi", Owen, D.I. – Wilhelm, G. (ed.), *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and Hurrians Volume 7 (SCCNH 7)*, Edith Porada Memorial Volume, Bethesda: 81-116.
- Seeher, J.
2011 *Taşta Yontulu Tanrılar, Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya*, İstanbul.
- Soysal, O.
2019 *Çivi Yazılı Belgelerde ve Hitit Mühürlerindeki ziti-İsimleri Hakkında Bazı Görüşler*, İstanbul.
- Taracha, P.
2003-2005 "Pirengir", *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie* 10, Berlin: 570-571.
- Trémouille, M.-C.
2000 "La religione dei Hurriti", *La civiltà dei Hurriti*, Naples: 114-170.
- van Gessel, B.H.L.
1998 *Onomasticon of the Hittite Pantheon 1-2*, (Handbuch der Orientalistik), Leiden - New York -Köln.
- Ünal, A.
2003 *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul.
- 2007 *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen / A Concise Multilingual Hittite Dictionary / Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Hamburg.
- 2019 "New Insights into the Nature and Iconography of the Hittite Horse Deity Pirwa", *Bolatti Guzzo, N. – Taracha, P. (ed.), "And I Knew Twelve Languages. A Tribute to Massimo Poetto on the Occasion of His 70th Birthday*, Warsaw: 690-702.
- Wegner, I.
1981 *Gestalt und Kult der IŠTAR Šawuška in Kleinasien*. Kevelaer - Neukirchen-Vluyn.
- Yakubovich, I.
2010 *Sociolinguistics of the Luvian Language*, Leiden-Boston.

Late Roman Coarse Ware 7

(Akdeniz’de Geç Roma Dönemi Kaba, Mutfak Malları ve Amphoraları Arkeolojisi ile Arkeometrisi üzerine 7. Uluslararası Konferans)

2002 yılından itibaren üç yılda bir düzenlenmekte olan, Akdeniz dünyasının çeşitli bölgelerindeki kazı ve yüzey araştırmalarında ele geçen günlük kullanıma yönelik kap formları ile amphora çalışmalarının ön planda tutulduğu “Late Roman Coarse Ware” konferanslarının yedincisi, 15-19 Ekim 2019 tarihlerinde İspanya’nın Valensiya şehrinde gerçekleştirilmiştir. Katalan Klasik Arkeoloji Enstitüsü, Barselona Üniversitesi, Alicante Arkeolojisi Müzesi ve Riba-roja de Túria Belediyesi katkılarıyla düzenlenen konferansa dört gün boyunca San Vicente Ferrere Teoloji Fakültesi ev sahipliği yapmıştır. Alt teması “Geç Roma Seramiğinin Sonu. Dönüm Noktasındaki Son Yüzyıllar” olarak belirlenen konferanstaki bildiriler; İngilizce, İspanyolca, İtalyanca ve Fransızca dillerinde sunulmuştur. Oturumlar “Batı Akdeniz”, “Doğu Akdeniz”, “Akdeniz Adaları”, “İspanya’da Geç Roma Seramiği” ve “Özel oturum: 8. yüzyıl bilinmezliği” şeklinde gruplandırılmış olup, toplamda 62 sözlü sunum ve 70 poster sunumu yapılmıştır. Her oturumun sonunda tartışma için zaman ayrılmıştır.

Konferansın ilk günü karşılama ve açılış konuşmaları ile başlamış, günün devamında Batı Akdeniz’deki çalışmalar ele alınmıştır.

Doğu Akdeniz’deki çalışmaların tanıtıldığı ikinci gündeki toplam onbeş sözlü sunumdan altısı ülkemiz sınırlarındaki araştırmaların katılımı ile sağlanmıştır. Agnès Vokaer’in başkanlık ettiği günün ikinci oturumunda Zeynep Koçel Erdem ile Sevingül Bilgin “Late Roman coarse ware from southeastern Thrace (Turkey)”, Ayşe Ç. Türker “Late Roman coarse ware from Karaburun Port in Hellespont (Turkey)”, Sabine Ladstätter ile Horacio González “Eating and drinking to the bitter end. The Ceramic inventory of a taberna of the early 7th century in Ephesos”, Safiye Aydın “Olba (Turkey): Commercial Links of a Rural Settlement in the Light of Late Roman Amphorae”, Banu Özdilek “An approach to ceramic production & trade in the Lycia region under the light of late roman cooking wares from the terrace walls excavations in Letoon” ve Gülriz Kozbe ile Akarcan Güngör “Tracing late roman coarse wares, cooking wares and amphorae in the Eastern Mediterranean: the case of a rural site, Dede Harabeleri (Turkey) başlıklı bildirilerini sunmuşlardır.

Toplantılara ek olarak ilk günün sonunda Valensiya Prehistorya Müzesi’ne gidilmiş ve buradaki seramik koleksiyonu incelenmiştir. İkinci günün sonunda da

kent merkezindeki Almoina Arkeoloji Merkezi’ne gezi düzenlenmiş ayrıca müzeden bir uzman eşliğinde San Vicent Mausoleionu ziyaret edilmiştir.

Konferansın üçüncü günündeki sunumlar için Valensiya kırsalındaki Riba-roja de Túria kasabasına gidilmiştir. Tamamen İber Yarımadası’ndaki çalışmalara ayrılan günde ayrıca bölgenin Vizigot yönetimine girdiği dönemdeki yemek kültürü tanıtılmış, günün sonunda Pla de Nadal Vizigot Sarayı ile Müzesi’ne ve València la Vella arkeolojik alanına tur düzenlenmiş, günün sonunda Valensiya’ya dönmüştür.

Bildirilerin son günü Roma dünyası için genel bir değişim süreci olan 8. yüzyılda seramiğin ve ticaretinin değerlendirilmesine ayrılmış, kapanışta ise bir sonraki konferansın hangi ülke ve şehirde olacağına dair adaylık tartışmaları yapılmış olup, İtalya’nın Lecce kentinde karar kılınmıştır.

Son gün katılımcılar için 2004 yılı Avrupa Müze Yılı ödülünü alan Alicante Arkeoloji Müzesi’ni ziyaret etmek ve burada yer alan seramik koleksiyonunu görmek amacıyla Alicante şehrine gezi düzenlenmiş, ayrıca bir Roma yerleşmesi olan Lucentum arkeolojik alanı rehber eşliğinde gezilmiştir.

Late Roman Coarse Ware bildirileri tam metin halinde basılarak yayımlanmaktadır. Ülkemizdeki çeşitli kütüphanelerde tüm serilere ulaşmak mümkündür. 2019 yılının program, bildiri ve poster özetleri kitapçığına ise adresinden ulaşılabilir.

Sevingül Bilgin Kopçuk

TAG – Türkiye 2021: Kimlikler

The Theoretical Archaeology Group (TAG)'ın ilk toplantısı 1979 yılında Colin Renfrew ve Andrew Fleming tarafından Sheffield, İngiltere'de düzenlenmiştir. Bu tarihten itibaren her yıl İngiltere'nin farklı bir şehrinde düzenlenen toplantılarda arkeoloji farklı boyutlarıyla ele alınıp, yeni kuramlar ve yöntemler tartışılmaktadır. 2000'li yıllardan itibaren İskandinav ülkeleri, ABD ve Yunanistan'da da TAG toplantıları yapılmaya başlanmıştır.

2013 yılında Türkiye Teorik Arkeoloji Grubu toplantısının ilki, İzmir Ege Üniversitesi'nde düzenlenmiş ve arkeoloji pratiğinde karşılaşılan sorunlar tartışılmıştır. TAG-Türkiye'nin ikinci toplantısı 2015 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde "arkeolojik şeyler" temasıyla yapılmıştır.

TAG-Türkiye'nin üçüncü toplantısı ise 6 – 9 Mayıs 2021 tarihleri arasında pandemi koşulları sebebiyle çevrimiçi gerçekleştirilmiştir. Konferans, University of California, Berkeley'den Rosemary A. Joyce'un "Bir, İki ve Ötesi: Geçmiş Toplumlarda Cinsiyet/ Toplumsal Cinsiyet" üzerine yaptığı açılış konuşması ile başlamıştır. 'Kimlikler' olarak belirlenen TAG-Türkiye III'te, Toplumsal cinsiyet/cinsiyet, cinsellik, yaş ve çocukluk, statü, hiyerarşi ve güç, toplumsal/kollektif ve bölgesel kimlikler gibi farklı düzlemlerde kimliklerin nasıl tanımlanabileceği, kavramsal ve metodolojik araştırmalar, ölüm ritüelleri ve kimliklerin bu ritüellerde nasıl somutlandığına dair çalışmalar, bireysel ve sosyal farklılaşma, kimlik-maddi kültür ilişkisi gibi temalar ekseninde çalışmalar yapan araştırmacılara açık çağrı metni yayımlanmıştır. Arkeolojik Veride Kimlikleri Tanımlamak, Toplumsal Cinsiyet Arkeolojisi ve Ötesi, Statü, Güç, Hiyerarşi ve Sosyal Farklılaşma, Kimlikler ve Arkeolojik Söylem, Türkiye Arkeolojisini Kimliklendirmek başlıklarıyla

5 ana tema belirlenmiş ve toplamda 54 konuşmacı, bu konulardaki çalışmalarını sunmuşlardır. İki yüzün üzerinde katılımcının dinlediği TAG-Türkiye III çevrimiçi konferansında her oturum sonrası geniş çaplı tartışmalar vuku bulmuş ve arkeolojinin tartışılmayan yönlerini tartışma imkânı elde edilmiştir.

İlk oturum, "Arkeolojik veride kimlikleri tanımlamak, Kimlikleri Gömmek: Ölü gömme uygulamaları ve kimlikler" temasında yedi araştırmacının sunumuyla gerçekleştirilmiştir. Arkeolojik ve antropolojik verilerin bir arada değerlendirildiği bu sunumlarda, ölü gömme uygulamaları ve sosyal kimlik metodolojik bir çerçevede incelenmiş ve tartışılmıştır. Düzce Üniversitesi'nden Yasemin Yılmaz'ın arkeolojik ve antropolojik yöntem araştırmasını bir arada gösteren Arkeot anatoloji üzerine gerçekleştirdiği konuşması ilgi çekicidir. Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nden (IFK) Sabina Cveček ve Avusturya Bilimler Akademisi'nden (OREA) Christoph Schwall "Tarihöncesi Anadolu'da Çocukların Akışkan Kimlikleri" üzerine oldukça ilgi çekici bir sunum gerçekleştirmişlerdir.

İlk oturumun ikinci teması olan "Şeyler ve Somutlanmış kimlikler" başlığı dahilinde, arkeolojik buluntuların görünmeyeni, insan bedeni ve kimlik üzerine sunumlar verilmiştir. Koç Üniversitesi'nden Aysel Arslan'ın prehistorik kil buluntularda parmak izleri üzerine yaptığı sunumun ardından İstanbul Üniversitesi'nden Sidar Gündüzalp, "MÖ 7. Binyılda Yukarı Mezopotamya'da Çanak Çömleğin Gelişimine insan merkezli bir yaklaşım" sunumunu gerçekleştirmiştir. Her iki araştırmacı da arkeolojik verilerden yola çıkarak insan bedenini farklı bakış açılarıyla değerlendirmişlerdir.

Üçüncü tema "Çevreyi, Mekânı ve Kimlikleri inşa etmek" olarak belirlenmiştir. Dört araştırmacının bildirimlerini sunduğu bu oturumda, Çatalhöyük,

Aşıklıhöyük ve Boncuklu Höyük örnekleri üzerinden mimari çerçeve içerisinde kimlik olgusu tartışılmıştır.

“Toplumsal Cinsiyet Arkeolojisi ve Ötesi” olarak belirlenen ikinci oturumda, bioarkeolojide toplumsal cinsiyet, sosyal yapı, cinsiyet ve statü, arkeolojik buluntular bağlamında değerlendirilmiştir. Kocaeli Üniversitesi’nden Şeyma Çiftçi’nin “Sivri Başlı Figürinlerin MÖ 7.-5. Binyıl Mezopotamya Toplulukları Hakkında Yansıtıkları” sunumu, antropolojik ve arkeolojik verilerin birlikte incelenerek günümüz toplumlarıyla karşılaştırmalı bir araştırma sunan oldukça dikkat çekici bir çalışmadır.

“Statü, Güç, Hiyerarşi ve Sosyal Farklılaşma” olarak belirlenen üçüncü oturumun ilk teması, “Kimlikler ve Katmanlar: Sosyal Farklılaşma ve Hiyerarşiye Yaklaşımlar” olarak belirlenmiştir. Neolitik Dönem, Tunç, Demir Çağları, Assur ve Urartu yerleşmelerinden yola çıkarak arkeolojik yaklaşımlarla kimlik çalışmaları bu oturumda tartışılmıştır. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi’nden Cédric Bodet’nin “Göbekli Tepe ve Neolitik Dönem’de Düalist Kimlik” üzerine gerçekleştirdiği sunum dikkat çekicidir.

“Birey(lik)i Tanımlamak” temasında sosyal antropolojide kişi kavramı, Edinburg Üniversitesi’nden Guillermo Diaz de Liaño del Valle’nin İber Yarımadası örneğinden Kalkolitik dönemde bireylik üzerine çalışması ile ele alınmıştır. KU Leuven’den Sam Cleymans ise Sagalassos Antik kentinde ilişkisel ve parçalanmış benlik üzerine dikkat çekici bir sunum gerçekleştirmiştir.

Bu oturumun üçüncü teması olan “Güç ve Kimlikler: Kesişimler” kapsamında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi’nden Kenan Eren İonia Kutsal Alanları bağlamında kutsal nesnelere konu alan bir sunum gerçekleştirmiştir. Hamburg Üniversitesi’nden Nisan Lordoğlu ise Geç Antik Dönem imparatorlarının yeniden kimliklendirilmesine ilişkin bildirisini sunmuştur.

“Kimliklendirme ve Arkeolojik Söylem” olarak belirlenen dördüncü oturumda, toplumsal cinsiyet çalışmalarına yer verilmiştir. İstanbul Üniversitesi’nden Sera Yelözer ve Boğaziçi Üniversitesi’nden Yılmaz Yeniler’in toplumsal cinsiyet arkeolojisi ve arkeoloji de toplumsal cinsiyet çalışmaları üzerine gerçekleştirdikleri sunumlar geniş kapsamlı bir tartışma ortamı yaratmıştır.

TAG-Türkiye III’ün son oturumunda “Türkiye Arkeolojisini ‘Kimliklendirmek’” teması çerçevesinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi’nden Elif Koparal’ın “Türkiye’de Klasik Arkeolojinin Geçmişi ve Geleceği” başlıklı sunumu, dinleyicilere farklı bir bakış açısı yaratmıştır.

Son olarak, soru cevap ve tartışma kısmında dinleyiciler arasında bulunan arkeoloji öğrencilerine söz hakkı verilmiş ve arkeolojinin sorunları öğrencilerin bakış açılarıyla değerlendirilmiştir.

Bu yıl üçüncüsü gerçekleşen TAG-Türkiye uluslararası toplantısı, alışılmış arkeoloji konferanslarından tamamen farklı konuların konuşulduğu ve tartışmaya açıldığı bir toplantı ortamı sağlamıştır. Her iki yılda bir düzenlenmesi planlanan TAG-Türkiye toplantıları arkeolojiye farklı açıdan bakan, bakmak isteyen yeni araştırmacılar için önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra, toplantıların uluslararası platformda gerçekleşiyor olması, katılımcılara ve dinleyicilere daha geniş bir perspektiften bakma imkânı sağlaması açısından önemlidir.

6-9 Mayıs 2021 tarihlerinde gerçekleşen çevrimiçi konferansın kayıtları TAG-Türkiye Youtube kanalına yüklenecek, toplantıyı kaçırmış ya da yeniden dinlemek isteyenler, bildiri kayıtlarına buradan ulaşabileceklerdir. Bildiri özetleri ve TAG-Türkiye hakkında daha detaylı bilgiye <https://www.tagturkey2021.com/> adresinden ulaşılabilir.

Nisan Lordoğlu

Kazı-Araştırma

Bingöl, Murat Nehri Kenarında Yeni Kazılmış Bir Yerleşim: “Murat Höyük”

Murat Höyük, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Yukarı Fırat Bölümü'nün Bingöl İli Solhan İlçesi'ndeki Murat Köyü'nün 250 m güneyinde Murat Nehri kenarında yer alır. İsmi içinde bulunduğu köyden ve nehirden alan höyük, Bingöl İli'nin 40 km doğusunda, Solhan İlçesi'nin 12 km güneybatısında, Murat Tepe'nin 50 m güneydoğusunda yer alır. Murat Höyük, Kalehan Genç Enerji A.Ş. tarafından yapılan Aşağı Kaleköy Barajı ve HES kapasite artırımı projesi kapsamında su tutma havzası içinde kaldığından, kurtarma kazıları T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün gerekli izinleriyle başlatılmıştır. Kazılar Elazığ Müzesi Müdürü Ziya Kılınc başkanlığında ve Fırat Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir Özdemir'in bilimsel sorumluluğunda 2019 yılında yapılarak tamamlanmıştır.

Murat Höyük ve Murat Tepe Kalehan Genç Enerji A.Ş. tarafından yapılan Aşağı Kaleköy Barajı ve HES kapasite artırımı projesi kapsamında su tutma havzası içerisinde yer almaktadır. Aynı havza içinde yer alan 2018 yılı Murat Tepe (Özdemir 2019; Özdemir vd. 2019) kurtarma kazılarının bilimsel sorumlusu olan Özdemir ve Kazı Başkanı Kılınc tarafından keşfedilen

Murat Höyük, 2018 yılında Elazığ Müze Müdürlüğü tarafından tescile önerilmiş ve aynı yıl höyük, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescillenmiştir. Murat Höyük'te kurtarma kazı çalışmalarına Bingöl İli 2019 yılı hava koşulları nedeniyle Mayıs ayında başlanmış ve Ekim sonunda kazı çalışmaları tamamlanmıştır. Höyüklerdeki gerekli korunma önlemlerinin alınmasının ardından 2020 yılı başında ise havza su içinde kalmıştır. 2018 yılı Murat Tepe ve 2019 yılı Murat Höyük'te yapılan kurtarma kazı çalışmaları, Bingöl bölgesinin ilk sistemli arkeolojik kazılarıdır.

Murat Höyük'te 2019 yılında yapılan ve tamamlanan arkeolojik kazılar sonucunda I. Tabaka: Orta Çağ, II. Tabaka: Orta Demir Çağ, III. Tabaka: Erken Demir Çağ ve IV. Tabaka: Erken Tunç Çağ olmak üzere dört kültür tabakası tespit edilmiştir. Höyüğün ilk defa Erken Tunç Çağı'nda iskân gördüğü anlaşılmıştır. Höyüğün Orta Çağ tabakası yürüme zeminine en yakın tabaka olması ve tarıma maruz kalmasından dolayı oldukça tahribata uğramış ve mimari olarak yapılar belirgin bir plan vermesine rağmen, daha çok küçük buluntular ve çanak çömlek buluntusuyla temsil edilmektedir. Murat Höyük'te Erken Tunç Çağı'ndan Orta Çağ'a kadar yerleşim tespit edilmiştir.

Bingöl'ün ilk sistemli arkeolojik kazısı olma özelliği gösteren ve Aşağı Kaleköy Barajı suları altında kalan Murat Höyük'te yapılan kurtarma kazıları sonucunda

Murat Nehri Kenarındaki Murat Höyük (solda) Ve Murat Tepe (sağ tarafta) Havadan Genel Görünümleri

höyüğün farklı mimari evrelerinden alınan karbonize olmuş odun parçalarının TUBİTAK MAM laboratuvarlarında yapılan radyonkarbon tarihlendirme sonuçlarına göre höyükteki tabakalaşma şu şekildedir:

I. Tabaka: Orta Çağ (MS 9-10 yy). Bu dönemde taş temelli yapılar tespit edilmiştir. Höyük'te yüzeye en yakın tabaka olması tarım alanı olarak kullanılması genel olarak yapıların tahrip edilmesine ve düzensiz planlı yapıların karşımıza çıkmasına sebep olmuştur. Buna rağmen yapılan kazı çalışmalarında daha çok günlük kullanıma yönelik olduğu düşünülen yapıların içlerinden fırınlar, tandırlar, ocaklar ve çok sayıda mutfak kapları ve kapaklar ele geçmiştir. Ayrıca bu tabakadaki bütün seramikler el yapımı ve çark yapımı olup, sırsız ve yerel üretim seramikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tabada ele geçen buluntular arasında demirden yapılmış ok uçları, mızrak uçları, bıçaklar, delici aletler ve oraklar gibi metal eserlerde yer almaktadır.

II. Tabaka: Orta Demir Çağı (MÖ 9-6 yy). Bu dönemde taş temelli kerpiç duvarlı yapılar oldukça sağlam bir şekilde günümüze kadar korunmuş olarak gelmiştir. Bu kültür katmanında tespit edilen mimari, yerel üretim seramikler ve bronz eserlerinin form, biçim, bezeme, bronz işçiliği, gibi belirgin özelliklerinin yanı

sıra yerleşimden alınan radyokarbon tarihlmesiyle birlikte MÖ 1. binyılın ilk yarısına, Orta Demir Çağı/Urartu Krallığı'na tarihlendirilmektedir. Bu tabaka da ele geçen buluntulardan; uç kısmı yılan başlı bronz bileklikler, iğneler, küpeler ve iskit tipi ok ucu Doğu Anadolu'da çok sık karşılaşılan tipik bir Urartu işçiliğine ait olduğu anlaşılmıştır. Genel olarak elde ve çarkta biçimlendirilen kapların, Doğu Anadolu MÖ 1. binyıl geleneğiyle benzer özellikler sergiledikleri anlaşılmış olup, çanak çömlekçiliğin kalite açısından Urartu Krallığın merkezine oranla çok farklı ve kalitesinin düşük olduğu görülmüştür.

III. Tabaka: Erken Demir Çağı (MÖ 12-10 yy). Bu dönemde taştan kuru duvar tekniğinde örülmüş dörtgen planlı yapılar ele geçmiştir. Bu yapıların büyük bir yangın geçirmesi sonucu terk edildiği ve yapıların oldukça sağlam bir şekilde günümüze kadar ulaştığı anlaşılmıştır. Yapıların içlerinde günlük kullanım kapları, depolama da kullanılan büyük çömlekler ve Erken Demir Çağının tipik yivli çanak çömleği ele geçen örneklerdendir.

IV. Tabaka: Erken Tunç Çağı (MÖ 2500-2200). Bu dönemde taş temelli kerpiç duvarlı dikdörtgen planlı yapılar, höyüğün nehre konumuna göre yerleşim görmüş ve kuzeydoğu-güneybatı yönünde inşa edilmiştir.

Murat Höyük, Kazı Çalışmaları Sırasında Havadan Genel Görünüm

Murat Höyük I, Orta Çağ'a Ait Yerel Üretim Günlük Kullanım Kapları

Murat Höyük Kazılarında Ele Geçen Kapaklar

Murat Höyük II, Orta Demir Çağı'na Ait Yerel Üretim Günlük Kullanım Kapları

Murat Höyük Kazılarında Ele Geçen Kandiller

Bu tabakada büyük oranı yöresel seramikler temsil etmekte olup bunun yanı sıra Karaz Türü (*Kura-Aras*) seramikler de görülmektedir. Pişmiş topraktan taşınabilir ocaklar, antropomorfik figürinler, zoomorfik figürinler, çeç damga mühür, ağırşaklar, kemikten bız, spatula, iğne ve dokuma tarakları, taştan baltalar, havan eli, alt ve üst öğütme taşları, ağırlık ve obsid-yenden dilgi ve ok uçları ele geçen buluntular arasındadır.

2019 yılı Murat Höyük kurtarma kazısının arazi çalışmalarının bitmesinin ardından 2020 yılında yayın ve laboratuvar çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Özellikle Türkiye'de Arkeometri alanında kendi konularının uzmanı hocalarımız tarafından höyüğün seramikleri, obsidyen aletleri ve metallerinin arkeometrik analiz çalışmalarının yapılmasının yanı sıra, yerleşimden ele geçen karbonize ahşap malzemenin ksilolojik analizi, arkeobotanik ve zoarkeolojik çalışmaları da devam etmektedir.

2018 Yılı Murat Tepe kurtarma kazısıyla birlikte Bingöl'ün ilk sistemli arkeolojik kazısı olma özelliği gösteren ve Aşağı Kaleköy Barajı suları altında kalan Murat Höyük kurtarma kazısı, Doğu Anadolu Arkeolojisinin Erken Tunç Çağı, Erken Demir Çağı, Orta Demir Çağı/Urartu Krallığı ve Orta Çağ'a

ait verilerine yeni katkılar sunmasının yanı sıra, bölge arkeolojisinde önemli bir kronolojik boşluğu doldurduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Murat Höyük kurtarma kazılarına gerekli izinleri verdiklerinden ötürü T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına ve kurtarma kazısının finansörlüğünü yapan Kalehan Genç Enerji Üretim A.Ş.'ye teşekkür ederiz.

Abdulkadir Özdemir – Ziya Kılınç – Ergün Demir

Kaynakça

Özdemir, A.

2019 “Murat Tepe'den Ele Geçen Urartu Dönemi Metal Eserleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 18, 731-749.

Özdemir, A. – Z. Kılınç – Y. Ağtaş

2019 “Aşağı Kaleköy Barajı Projesi/2018 Yılı Murat Tepe Kurtarma Kazısı”, 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, 1-14.

Çorum Tarihöncesi Dönem Yüzey Araştırması

Çorum İli Boğazköy ve Alacahöyük gibi önemli Hitit yerleşmelerini barındırması bakımından arkeolojik anlamda Hititler ile özdeşleşmiştir. Boğazköy ve Alacahöyük kazıları gibi uzun yıllardır süren çalışmalarla birlikte Şapinuwa ve Eskiyyapar gibi Hitit merkezlerinin de kazılması ile Çorum'da Hititler ile ilgili son derece önemli verilere ulaşılmıştır. Ancak bölgede Hitit öncesi ile ilgili bilgiler İlk Tunç Çağı (İTÇ)'ni bir kenara koyarsak sınırlıdır. Ankara Üniversitesi DTCF Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi öğretim üyeleri Prof. Dr. Tayfun Yıldırım ve Prof. Dr. Tunç Sipahi başkanlığında yürütülmüş Çorum Bölgesi Yüzey Araştırmaları'nda özellikle İTÇ ve MÖ II. binyıl'a ait çok sayıda yerleşim bilim dünyasına tanıtılmış; Resuloğlu ve Boyalı Höyük gibi kazılar sayesinde ise MÖ 3. binyıla dair önemli verilere ulaşılmıştır (Sipahi-Yıldırım 2001).

Bölgenin tarihöncesi ile ilgili bulgular 1940'lı yıllarda çalışmalar yürütülen Büyük Güllücek ve Boğazköy-Büyükkaya kazılarında gelmektedir (Koşay – Akok 1957, Schoop 2005). Bu iki yerleşim kabaca İlk ve Orta Kalkolitik Dönem'e tarihlenmektedir. Oldukça sınırlı alanlarda kazılan bu yerleşimler söz konusu dönemler için tatmin edici veriler oluşturmaktan uzaktır. Son Kalkolitik Dönem ise tüm Orta Anadolu'da olduğu gibi Çorum bölgesi için de problemlidir.

Bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalarda henüz Neolitik Dönem ile ilgili verilere ulaşılamazken, Paleolitik Çağ'a ait birkaç tekil buluntu noktası dışında somut veriler bulunmamaktadır. Çorum ilinde daha önceden yürütülen farklı araştırmalarda Mecitözü ve Sungurlu İlçelerinde birer Orta Paleolitik buluntu yeri, İskilip İlçesi'nde ise Alt Paleolitik olduğu düşünülen birkaç yontmataş buluntu bildirilmiş; ek olarak Bayat İlçesi'nde yer alan Derekutuğun tarihöncesi yerleşimi yakınında tekil bir buluntu olarak iki yüzeyli alet tespit edilmiştir (Sağır *et al.* 2016; Yalçın *et al.* 2019). Bölgede tarihöncesi dönemlerin sınırlı bir oranda temsil edilmesinin altında kuşkusuz bu dönemleri hedef alan yüzey araştırmalarının sınırlı sayıda olması ve yürütülen az sayıda araştırmanın çok geniş alanlarda gerçekleştirilmesidir (During, 2008). Bu bağlamda 2020 arazi sezonunda başlatılan Çorum Tarihöncesi Dönem Yüzey Araştırmaları, öncelikle iki ilçede yoğunlaşarak bölgenin tarihöncesi arkeolojisi potansiyelini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Çorum İli'nin konumuna baktığımızda Orta Anadolu ile Orta Karadeniz Bölgeleri arasında tam bir geçiş noktası olduğu göze çarpmaktadır. Çorum'un güneyinde kalan Sungurlu, Uğurludağ, Boğazkale, Merkez

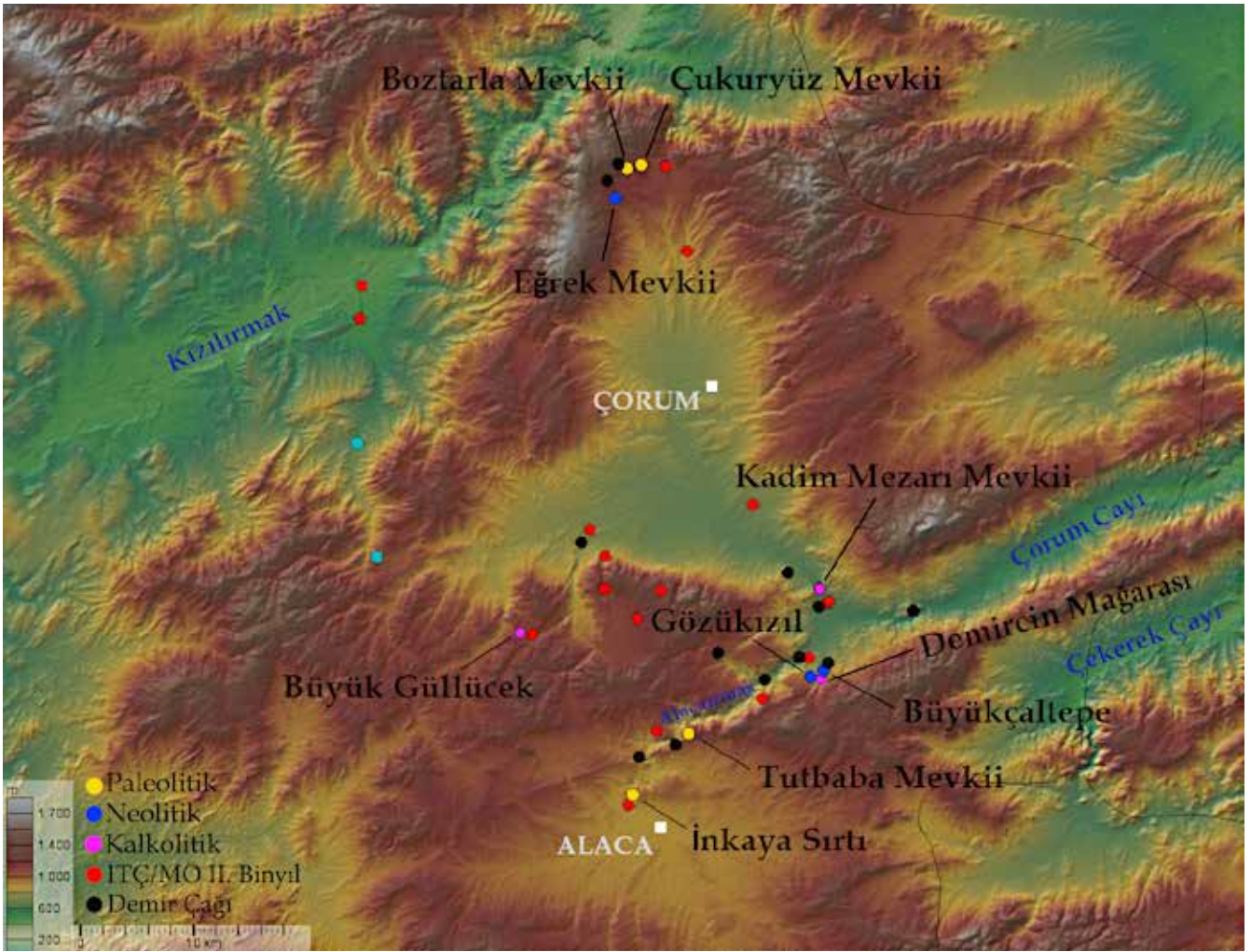
ve Alaca İlçelerinde karasal iklim ve step bitki örtüsü hâkimken kuzeyde yer alan ilçelerin Karadeniz iklimi ve bitki örtüsünü yansıttığı görülmektedir.

Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın üzerinde bulunan Çorum'un topoğrafyası buna bağlı olarak şekillenmiştir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan fay hattının üzerinde bulunan kuzeydoğu-güneybatı yönündeki fay kırıkları yüksekliği 1700 m'yi geçmeyen dağlık alanlar oluşturmuş; bu dağlık alanların ortasında Çorum ve Alaca Ovası gibi çökelti düzlükleri ve geniş kanyonlar yaratmıştır. Bölgenin hidroğrafyası da buna bağlı olarak şekillenmiştir. Etrafı dağlarla çevrili ovalarda oluşan alüvyal yelpazelerden gelen mevsimlik dereler, ovalarda birleşerek geniş kanyonların içinden akıp birbirine bağlanmaktadır.

Anadolu içinden akan en uzun nehir olan Kızılırmak Çorum'a vardığında, Bozok Platosu'nun suyunu toplayıp gelen Delice ve Boğazköy'den gelen Budaközü gibi nehir ve derelerle güçlenerek yer yer derin bir kanyonun içinden akarak kuzeye, Karadeniz'e yönelmektedir. Çorum'un doğu ve kuzey kesimi Kızılırmak nehir sistemi ile ilintili iken, batı kesim Yeşilirmak'ı besleyen ana kolları barındırmaktadır. Alaca Ovası'nın içinde toplanan dereler, ovanın kuzeyinde birleşerek batıya doğru yönelir ve derin vadiler oluşturacak şekilde batıya doğru devam eder (Alacarırmak).

Çorum Merkez İlçesi Alaca gibi etrafı dağlarla çevrili bir çanak görünümündedir ve dağlardan inen dereler bu çanakta birikerek güneye doğru yönelir (Derin Çayı). Bu dereler bugünkü Ortaköy yolu üzerinde Alaca'dan gelen çayla birleşerek Çorum Çayı'nı oluşturur ve Amasya yönüne doğru devam eder; Ortaköy'den kaynaklanan Ortaköy Deresi ve İncesu Kanyonu'ndan geçen Çekerek Çayı, Aştavul civarında birleşerek Amasya-Göynücek yönüne akar. Çorum Çayı ve Çekerek Çayı Amasya-Göynücek civarında birleşerek Yeşilirmak'ın ana kollarından birini oluştururlar. Yüzey araştırmaları sırasında nehirlerin içinden aktığı geniş kanyonların içinde çok sayıda mağara ve kaya sığınağı da gözlemlenmiştir. Tüm bu coğrafi özellikler Çorum'u tarihöncesi dönem iskânı açısından oldukça avantajlı hale getirmektedir.

Araştırmamızın ilk sezonunda Merkez ve Alaca İlçesi'nin birbirine bağlayan, mağara oluşumlarını da barındıran geniş kanyonlara ve geniş düzlükleri birbirine bağlayan doğal geçitlere öncelik verilmiştir. Covid-19 pandemisi dolayısıyla küçük bir ekiple kısa süreli yürütülen 2020 çalışmalarının ana hedefleri bölge coğrafyasını daha iyi tanımak ve daha önceden bilinen tarihöncesi yerleşimlerin yakın çevresini taramak olmuştur. Ağırlıklı olarak Merkez ilçeye bağlı köylere öncelik verilmiş, Alaca İlçesi'nin Merkez

2020 Sezonu Buluntu Noktalarının Dönemlere Göre Dağılımı

ilçeye oluşturduğu sınır köylerinin bazıları da ziyaret edilmiştir. 15 gün süren arazi çalışmalarında toplam 53 buluntu noktası ziyaret edilmiştir. Söz konusu buluntu noktalarının 37 tanesi yeni keşfedilmiş yerleşimlerden oluşurken, diğer 16 tanesi daha önceki araştırmalardan bilinen yerleşimlerdir. Paleolitik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar farklı dönemleri içeren buluntu noktaları; mağara, höyük, kaya üzeri, düz yerleşim ve tekil buluntu noktaları gibi farklı bağlamlardan oluşmaktadır.

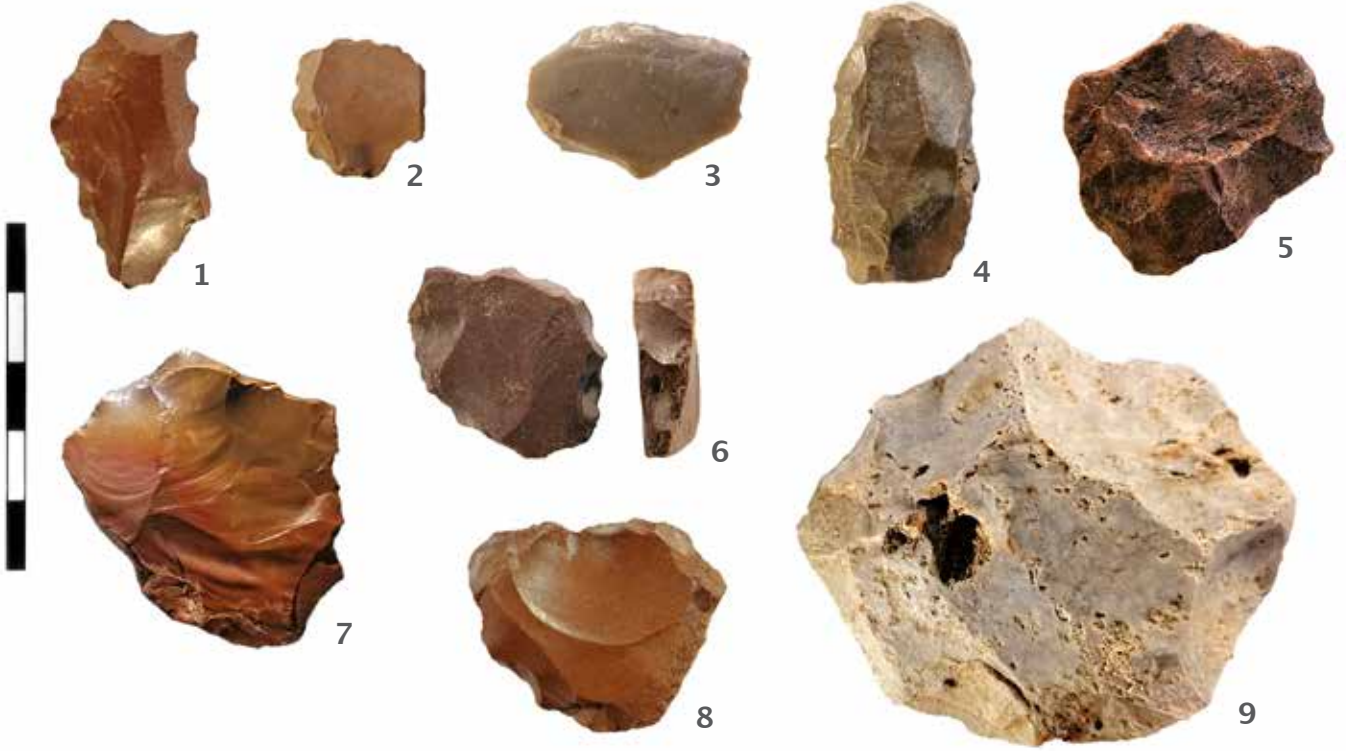
Paleolitik Çağ'a ait bulgular Merkez ilçenin kuzey kesiminde yer alan yüksek düzlükler ve Merkez ve Alaca İlçesi sınırında yer alan kanyonun güney teraslarından gelmektedir ve toplamda dört ayrı buluntu yerinin tespit edilmesiyle araştırma tarihinde ilk kez bu iki ilçede Paleolitik Çağ'a ait buluntuların varlığı kanıtlanmıştır.

Çukuryüz Mevkii: Çorum Merkez ilçeye bağlı Taşpınar Köyü, merkezin 24 km kuzeyinde yer almaktadır. Buluntu yeri ise köyün 600 metre kuzeydoğusundadır ve 210 x 150 m genişliğindedir. Kuzeyinden derin bir dere vadisi geçen buluntu yeri Kösedag'ın eteklerinde yer alır ve vadinin güneyinde bulunan

kayalık bir terasa yayılan dağınık buluntu yeri durumdur. Çukuryüz Mevkii'nde tespit edilen 20 adet yontmataş olasılıkla Orta Paleolitik dönemin geç bir evresine aittir. İçlerinde deliciler, çentikli ve dişlemeli aletler, hafif düzelteli yongalar ve yonga parçaları ile bir adet düzelteli dilgi bulunmaktadır.

Boztarla Mevkii: Çorum Merkez ilçenin 23 km kuzeybatısındaki Şeyhhamza Köyü çevresinde yer almaktadır. Yüzeysel araştırmaları sırasında köyün 300 metre doğusunda, hemen köye giden yolun kuzeyindeki tarlalarda çakmaktaşı yoğunlukları olduğu fark edilmiş ve bu alanda toplama gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 200x180 metre genişliğindeki alana yayılan çakmaktaşı içerisinde yalnızca üç adet yontmataş tespit edilebilmiştir ancak bunlardan biri tipik olarak Orta Paleolitik karakterdeki bir disk biçimli çekirdektir. Çekirdek üzerinde 13 ayrı çıkarım bulunur ve platform hazırlıkları belirgindir.

Tutbaba Mevkii: Alaca İlçesi'ne bağlı Dutluca Köyü, Alaca İlçesi'nin 17 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Köy, kuzeyde Alacırmak Vadisi'nin oluşturduğu kanyona bakarken güney kesiminde Alaca Ovası'na hâkim bir konumda yer almaktadır. Köyün hemen

Paleolitik Çağ Yontmataş Buluntularından Örnekler 1-5 Tutbaba Mevkii, 6-8 İnkaya Sırtı, 9 Boztarla Mevkii

kuzeyinde Tutbaba ismi verilen bir türbe bulunmaktadır. Bu türbenin hemen kuzeyinde ve kanyonun üzerinde yer alan geniş terasta yontmataş buluntularla karşılaşmıştır. 500x400 metrelik bir alana yayılan toplam 177 adet buluntunun tamamı çakmaktaşıdan yapılmıştır. Ek olarak köyün hemen güneydoğusunda ve Alacarmak vadisinin teraslarında yumruk büyüklüğündeki çakmaktaşı hammadde blokları tespit edilmiştir.

Alet tipleri arasında kazıyıcılar çeşitlidir; tek kenar, çift kenar ve yatık kenar kazıyıcılar gibi Orta Paleolitik'e işaret eden buluntuların yanında daha çok bu dönemin geç evrelerinde ve Üst Paleolitik dönemde görülen ön kazıyıcılar da bulunur. Ayrıca tespit edilen bileşik aletler, dilgi aletler, deliciler ve çentikli-dişlemeli aletler de bu görel tarihlemeyi destekler niteliktedir. Çekirdekler arasında ise disk biçimli çekirdekler ile birkaç tercihli Levallois çekirdek ve para-Levallois çekirdek bulunmaktadır. Levallois tekniği bir adet yongada da gözlenmiştir. Tutbaba Mevkii'nde tespit edilen yontmataş buluntuların tekno-tipolojik özellikleri doğrultusunda burayı Orta Paleolitik dönemin sonlarına tarihlemek mümkündür.

İnkaya Sırtı: Alaca İlçe merkezinin 9 km kuzeyinde bulunan Boğaziçi Köyü'nün hemen kuzeyindeki yüksek düzlük alanda konumlanmaktadır. Buluntu yeri oldukça geniş bir düzlük ile yer yer büyük kayalıklarla karakterize olmuştur ve bu alanda araziye dağılmış biçimdeki çok sayıda yontmataş buluntuyla karşılaşmıştır. 300x300 metrelik bir alanda malzeme

toplanmış ve doğu yönünde malzemenin gelmeye devam ettiği görülmüştür. Önümüzdeki yıllarda daha doğudaki kesimler de taranacaktır. Bunun yanında düzlüğün köye bakan kesiminde bir adet kaya sığınağı da tespit edilmiş fakat bu alanda herhangi bir arkeolojik buluntu gözlemlenmemiştir.

İnkaya Sırtı'nda toplamda 47 adet yontmataş tespit edilmiştir. Buluntu yerinden elde edilen yontmataşların arasında Tutbaba Mevkii'nden farklı olarak düzeltili doğal parçalar da bulunmaktadır. Bunun yanında çeşitli kazıyıcılar, deliciler, disk biçimli çekirdekler ve bir adet para-Levallois çekirdek tespit edilmiştir. Yontmataş yapım gelenekleri bakımından Tutbaba Mevkii ile İnkaya Sırtı benzer özellikler taşımaktadır.

Çorum Tarihöncesi Yüze Araştırmaları'nın ilk sezonunda toplanan Paleolitik buluntuların tamamı çakmaktaşıdır. İlk gözlemlere göre Paleolitik Çağ'da daha çok küçük boyutlardaki ikincil hammadde yumruları kullanılmıştır. Hammaddenin küçük boyutlu olması nedeniyle taşımaklar, düzeltili aletler ve çekirdekler de buna paralel olarak küçük boyutludur. En yoğun olarak koyu kahverengi; ayrıca kıvılcımsı ve bej tonlardaki hammaddeler tercih edilmiştir.

Merkez ve Alaca İlçelerindeki 2020 çalışmalarında tespit edilen Paleolitik yontmataşlar Orta Paleolitik dönemin en azından iki farklı evresine ve belki de erken bir Üst Paleolitik'e işaret etmektedir. Alt Paleolitik dönem ise henüz tespit edilmemiştir.

Gözükızıl Kayası'nın Güneyden Görünümü

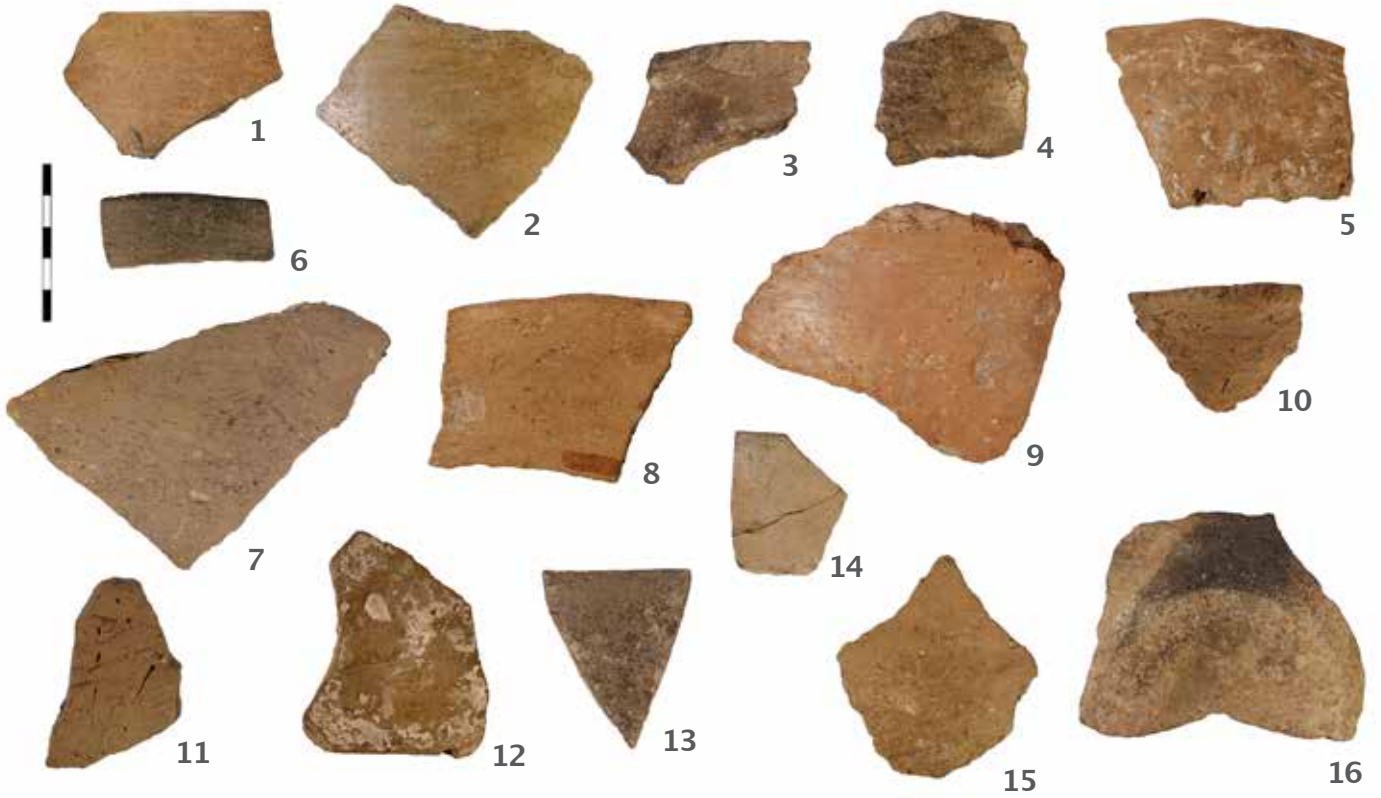
Büyükçaltepe Yontmataş Buluntularından Örnekler

Türkiye coğrafyasında Akdeniz Bölgesi'ndeki birkaç merkezin ve İstanbul'un Karadeniz kıyılarının haricinde Üst Paleolitik dönem tanımlı olarak bilinmediğinden bu dönem ile ilgili görece karşılaştırmaları yapmak zordur. Çorum ili dar alanlarda dahi çok çeşitli coğrafi birimleri barındırması bakımından ve en başta Karadeniz kıyıları ile Anadolu'nun iç bölgelerini birbirine bağlayan geniş vadileri ve çok sayıda mağara-kaya sığınağını barındırması bakımından da Paleolitik Çağ arkeolojisi için oldukça ümit vericidir.

2020 sezonu çalışmalarımızda, bölgede daha önce bilinmeyen Neolitik Dönem'e tarihlenmesi olası

toplam üç yerleşim yeri tespit edilmiştir. Bunların ikisi Çorum Çayı ile Alacarmak'ın birbiriyle kesiştiği alanda bulunurken, diğeri Çorum Ovası'nın kuzey kesiminde yer almaktadır.

Gözükızıl Kayası: Gözükızıl Kayası, Çorum Merkez ilçeye bağlı Şanlıosman Köyü'nün 1.3 km güneyinde yer almaktadır. Kayalığın hemen batı yanında Gözükızıl Ana Türbesi ve su pınarı yer almaktadır. Kayalık üzerinde ve etrafında yapılan incelemelerde farklı noktalar üzerinde buluntulara rastlanılmıştır. Bu sebeple üç farklı alandan gelen buluntular ayrı ayrı toplanıp etiketlenmiştir. Kayalığın güney

2020 Sezonu Neolitik Dönem Çanak Çömleklerinden Örnekler 1-9 Gözükızıl Kayası, 10-14 Eğrek Mevkii, 15-16 Büyükaltepe

kesimindeki yamaçlar buluntu açısından daha zengindir. Kayalığın güneyinde yer alan tarlaların kayalıkla oluşturduğu sınır üzerinde yaklaşık 20x40 metrelik bir alana yayılmış durumda yontmataş ve sürtmetaş buluntularla beraber çok sayıda el yapımı çanak çömlek parçası tespit edilmiştir. Tamamı monokrom ve koyu renkli açıkta çanak çömleklerle beraber, yontmataş dilgiler ve yassı baltalar, vurgu taşı gibi çeşitli sürtmetaş aletlerin varlığı yerleşimi kabaca Son Neolitik ile Orta Kalkolitik arasına tarihlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Çanak çömleklerin içinde çok az sayıda ağız parçasının olması tarihlendirilmeyi zorlaştıran faktörler arasındadır. Önümüzdeki yıllarda tekrar ziyaret edilip daha fazla form veren parçanın toplanması, yontmataş ve sürtmetaş buluntularının da analizinden sonra daha net bir tarihleme yapmak mümkün olacaktır.

Büyükaltepe: Gözükızıl Kayası'nın 800 metre doğusunda yer alan ve 900x400 m genişliğindeki büyük bir kaya kütesinin dört farklı noktasında yontmataş ve sürtmetaş buluntu yoğunluklarına rastlanılmıştır. Tepenin güney kesiminde dört gözden oluşan Demircin Mağarası yer almaktadır fakat burada herhangi bir yontmataş buluntuya rastlanılmamıştır. Buradan ele geçen çanak çömlekler Son Kalkolitik-İTÇ I'e tarihlendirilmektedir. Tepenin üst kısmında hammadde olarak obsidiyenin daha fazla temsil edildiği yontmataş buluntuların içinde ince dilgiler, kazıyıcılar, deliciler ve yapım artıkları tespit edilmiştir. Sürtmetaş

buluntuların içinde serpantinden farklı boyutlarda yassı baltalar ve bir adet bazalt taş kap parçası ilginçtir. Yüzlerce yontmataş buluntunun içinde toplam dokuz adet çanak çömleğe de rastlanmıştır. Kalın cidarlı, koyu tonlarda, mat açkılı bu örnekler içerisinde form veren parça bulunmamaktadır. Yontmataş buluntular üzerinde analizler devam etmektedir.

Eğrek Mevkii: Çorum Merkez ilçeye bağlı Ayas Köyü, merkezin 17 km kuzeybatısında yer almaktadır. Köyden kuzeybatıya, Çatak'a giden yolun 1.7 km sonrasında yer almaktadır. Çatak'tan gelen dereler alanın hemen kuzeyinde birleşerek güneye yönelir ve derin bir vadi içinde daha gür bir şekilde akmaya devam eder. Eğrek Mevkii bu vadiye bakan kayalık teraslardan birinde yer almaktadır. 60x40 m genişliğinde bir alandan çakmaktaşları, çanak çömlekler ve bir adet sürtmetaş ezgi taşı örneği ele geçmiştir. Küçük boyutlu bir kaya üzeri yerleşimi olan Eğrek Mevkii'nden ele geçen buluntular Neolitik Dönem'e tarihlendirilmiştir. Siyah renkli torba ağızlı kaplar Orta Anadolu Neolitik'inin tipik formları arasında yer almaktadır ve bu alandan iki örnek ele geçirilmiştir. Az sayıda Geç Demir Çağı çanak çömleği de görülmüştür.

Yukarıda bahsi geçen tarihöncesi dönem yerleşmeleri haricinde kabaca Kalkolitik Dönem'e tarihlendiğimiz kaya üzeri yerleşimi olan Kadim Mezarı Mevkii dışında Tunç Çağı öncesi yerleşimine rastlanılmamıştır. Bölgede daha önce gerçekleştirilen çalışmalarda

2020 Sezonu Neolitik
Dönem Sürtmetaş
Buluntularından
Örnekler 1,6-7
Gözükkızıl Kayası,
2-5 Büyükkaltepe

özellikle ovalık alanlardaki höyüklerde ve yine kaya üzeri küçük ölçekli İTÇ yerleşimleri tespit edilmiştir. 2020 sezonu arazi çalışmalarımızda ekibimiz tarafından yine bu döneme ait yeni kaya üzeri yerleşimler de tespit edilmiştir. Daha önceden tespit edilen alanlara gerçekleştirdiğimiz ziyaretlerde elde edilen çanak çömlekleri incelediğimizde İTÇ ve MÖ II. binyıl arasında bir devamlılığın olduğu anlaşılmıştır. Özellikle ovalık alanlarda bulunan höyüklerde İTÇ çanak çömleğinin yanı sıra MÖ II. binyıl malzemesi de tespit edilmiştir. Bölgenin arazi yapısı çok sayıda engebeli kayalık alanları barındırmaktadır. İTÇ'nin yanı sıra Demir Çağı'na ait küçük ve büyük ölçekli yerleşimler de tespit edilmiştir.

Çorum Tarihöncesi Dönem Yüzey Araştırması'nın ilk sezonu amaçlandığı biçimde Çorum Merkez ve Alaca İlçelerinde sürdürülmüş, bölgeyi daha yakından tanıyarak, ilerleyen yıllarda devam edeceğimiz araştırmalar için önemli bir altyapı oluşturmuştur. Önümüzdeki sezonda kaldığımız yerden devam ederek henüz giremediğimiz coğrafi nişleri de ziyaret ederek, daha geniş bir ekip ile daha yoğun yüzey taramaları gerçekleştirmeyi istemekteyiz. Bu sayede tarihöncesi dönemlerin az sayıda temsil edildiği Çorum ve dolayısıyla Anadolu arkeolojisi için önemli bir boşluğu tamamlamayı hedeflemekteyiz.

2020 çalışmaları Dr. Ozan Özbudak'ın başkanlığında ekip üyeleri Dr. Kudret Sezgin, Özge Birol-Özbudak, Mahir Tuncer ve Atalay Karatak'ın katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çorum Müzesi uzmanlarından Melih Başköy bakanlık temsilcimiz olarak görev almıştır. Her konuda bize destek olan Melih Başköy'e teşekkür ederiz.

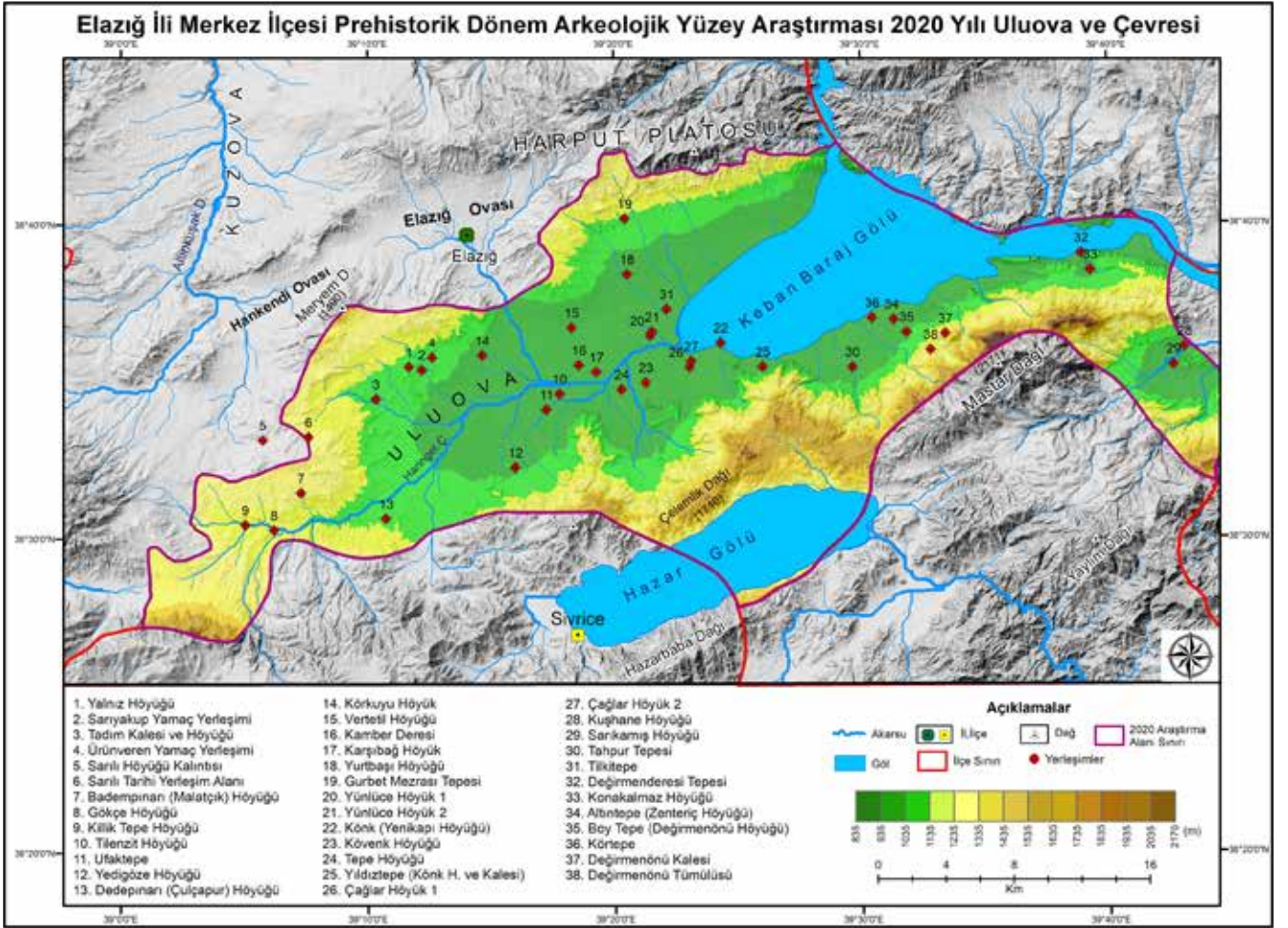
Ozan Özbudak – Özge Birol-Özbudak

Kaynakça

- During, B.
2008 “The Early Holocene Occupation of North-Central Anatolia between 10,000 and 6,000 C Cal: Investigating an Archaeological Terra Incognita” *Anatolian Studies* 58: 15-46.
- Koşay, H.Z. – M. Akok
1957 *Büyük Güllücek Kazısı. 1947 ve 1949 Yılındaki Çalışmalar Hakkında İlk Rapor*, TTK Basımevi, Ankara.
- Sağır, M. – İ. Özer – İ. Baykara – S. Şahin – S. Sağır
2016 “2015 Yılı Kırıkkale ve Çorum İlleri Yüzey Araştırması”, 34. *AST I*: 281-294.
- Schoop, U.D.
2005 “Early Chalcolithic in North-Central Anatolia: The Evidence From Boğazköy-Büyükkaya”, *TÜBA-AR VIII*: 15-37.
- Sipahi, T. – T. Yıldırım
2001 “1999 Yılı Çorum Bölgesi Yüzey Araştırmaları” 28. *AST*: 101- 105.
- Yalçın, H.G. – N. Kolankaya-Bostancı – Ü. Yalçın
2019 “Derekutuğun'da Ele Geçen Acheuléen İki Yüzeyle Alet”, *Arkeoloji ve Sanat*, 162: 1-10.

Elazığ İli Merkez İlçesi Prehistorik Dönem Arkeolojik Yüzey Araştırması (EPAS) 2020

Günümüzde, Elazığ Merkez İlçe sınırları içinde yer alan ve Keban Baraj Gölü suları altında kalan Altınova'nın, Prehistorik Dönem'i Keban Projesi kapsamında çok iyi çalışılmış olsa da, Uluova kısmı ile dağlık alanları kapsam dışı bırakılmıştır. Yapılan çalışmaların ardından, yaklaşık 50 yıl sonra bu alanda yeniden prehistorik çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmada amaç, bir yandan yeni höyüklerin keşfi, bir yandan da önceden tespit edilen höyüklerin yeniden değerlendirilmesidir. Yüzey araştırması coğrafi olarak, Elazığ Merkez İlçesi ile merkez köylerini kapsamaktadır. Araştırmanın dönem olarak kapsamı,

Elazığ İli Merkez İlçesi “Prehistorik Dönem Arkeolojik YüzeY Araştırması” 2020 Yılı Uluova ve Çevresi’ndeki Yerleşimlerin Konumunu Gösteren Harita (ArcGIS de oluşturulmuştur), (Çizen: M. Taner ŞENGÜN & Enes KARADENİZ)

Tadımlı Kale ve Höyüğü Havadan genel görünümü (Fotoğraf: M.T. Şengün)

Killik Tepe Höyüğü havadan genel görünümü (Fotoğraf: M.T. Şengün)

Tilenzit Höyük genel görünümü (Fotoğraf: S. Mutlu)

Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı ve Geç Tunç Çağı'dır. Araştırma, "Elazığ İli Merkez İlçesi Prehistorik Dönem Arkeolojik Yüzeysel Araştırması" başlıklı, kısa adıyla "EPAS", bu yıl ilk sezonu "Uluova ve Çevresinde", 01-20 Eylül 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırma'da bulunan 32 eser, Elazığ Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Bölge Keban Projesi kapsamında çalışılmış olsa da, 2020 yılı ilk çalışma sezonunda, Neolitik Dönem'den Tunç Çağı sonuna kadarki dönem kapsamında, Uluova

ve çevresindeki köylerde, 21 tanesi tescilli, 17 tanesi tescile önerilen toplam 38 arkeolojik kültür varlığı tespit edilmiştir. Bunlar arkeolojik alan adı verilerek sıralanmıştır. Höyükler, tescilli olanlar tescil isimleriyle, tescilsiz olanlar da daha çok buldukları köy veya mevkii isimlerinin verilmesiyle adlandırılmıştır. Bazı tescilli olanlar ise Keban Projesi kapsamında yapılan yüzeysel araştırmada literatüre giren isimleri ön planda tutularak kullanılmış ve tescil isimleri veya tescile önerilen isimler ise parantez içinde verilmiştir. Bunlar; Yalnız Höyüğü, Sarıyakup Yamaç Yerleşimi, Tadım Kalesi ve Höyüğü, Ürünveren Yamaç Yerleşimi,

Kövenk Höyüğü genel görünümü ve yeni yerleşim yerlerinin tahribatı (Fotoğraf: M.T. Şengün)

Sarılı Höyüğü Kalıntısı, Sarılı Tarihi Yerleşim Alanı, Badempınarı (Malatçık) Höyüğü, Gökçe Höyüğü, Killik Tepe Höyüğü, Tilenzit Höyüğü, Ufaktepe, Yedigöze Höyüğü, Dedepınarı (Çulçapur) Höyüğü, Körkuyu Höyük, Vertetil Höyüğü, Kamber Deresi, Karşıbağ Höyük, Yurtbaşı Höyüğü, Gurbet Mezrası Tepesi, Yünlüce Höyük 1, Yünlüce Höyük 2, Könk (Yenikapı Höyüğü), Kövenk Höyüğü, Tepe Höyüğü, Yıldıztepe (Könk Höyüğü ve Kalesi), Çağlar Höyük 1, Çağlar Höyük 2, Kuşhane Höyüğü, Sarıkamış Höyüğü, Tahpur Tepesi, Tilkitepe, Değirmenderesi Tepesi, Değirmenderesi Tepesi, Konakalmaz Höyüğü, Altuntepe (Zenteriş Höyüğü), Boy Tepe (Değirmenönü Höyüğü), Körtepe, Değirmenönü Kalesi, Değirmenönü Tümülüsü'dür.

Höyükler üzerinde yapılan araştırmalarda Tunç Çağı'na ait Karaz (*Kura-Aras*) Türü seramikler, Malatya-Elazığ Boyalıları ve yoğun saman katkılı seramikler ön plandadır. Ayrıca pişmiş topraktan mühür baskılı kolye ucu, çeç damga mühür, heykelcik ve idolün yanı sıra; taştan balta, kalıp parçası, topuz başı ve boncuk gibi eserler de ele geçmiştir.

Çalışma kapsamında 50 köy ziyaret edilmiştir. Araştırma dönemimiz Neolitik Dönem'den Tunç Çağı sonuna kadar olduğu için çalışma alanı içerisinde kalan Demir Çağı ve Orta Çağ ve daha sonraki dönemlere ait alanlar, bu alandaki uzman bilim

Vertetil Höyüğü ve yeni yerleşim yerlerinin tahribatı (Fotoğraf: S. Mutlu)

adamları tarafından araştırılması için incelenmemiştir. Sadece bu döneme ait bir kaç tescilsiz alanın kayıt altına alınması, korunması ve tescile önerilmesi için ziyaret edilmiştir. Elazığ'da araştırma sınırlarımız içinde kalan Demir Çağ ve Orta Çağ'a ait alanlar, bilim adamları tarafından çalışılmayı beklemektedir.

Araştırmanın ikinci sezonunu teşkil eden 2021 yılında, Elazığ Merkez İlçesi ve köyleri sınırları içerisinde yer alan "Kuzova ve Çevresi ile Hankendi Ovası ve Çevresi" şeklinde bir çalışma programı ile devam edilmesi planlanmaktadır.

2020 yılı ilk sezonunda yüzey araştırmamızın finans kaynağı T.C. Elazığ Valiliği ve Fırat Üniversitesi olmuştur. Araştırmamıza destek veren Elazığ Valimiz Sayın Erkaya YIRIK beyefendiye ve Fırat Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Fahrettin GÖKTAŞ hocamıza teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca ekip üyelerimizden Covid-19'un en yoğun döneminde 20 gün boyunca arazide yanımızda olan Prof. Dr. M. Taner Şengün, Dr. Öğr. Üyesi Meral Başaran Mutlu, Dr. Öğr. Üyesi Ümit Güder, Dr. Öğr. Üyesi Onur Bamyacı, Serhan Mutlu ve Arş. Gör. Enes Karadeniz'e katkılarından dolayı teşekkür ederiz. Son olarak, Bakanlık temsilcisi olarak görevlendirilen Ergün Demir'e katkı, yardım ve sabrı için teşekkür ederiz.

Abdulkadir Özdemir – Ayşe Özdemir

İnönü Mağarası Kazı Çalışmaları – 2020

Zonguldak İli, Ereğli İlçesi, Alacabük Köyü sınırları içinde yer alan İnönü Mağarası'nda, 2020 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile 03.08.2020-14.09.2020 tarihleri arasında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar, Kdz. Ereğli Müzesi Müdürü Ahmet Mercan'ın başkanlığında, Zonguldak-Bülent Ecevit Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Dr. Öğr. Üyesi Hamza Ekmen'in bilimsel danışmanlığında, farklı üniversitelerden araştırmacıların ve öğrencilerin katılımıyla yürütülmüştür.

İnönü Mağarası'nda, 2017 yılında başlayan ve devam etmekte olan kazı çalışmaları sonucunda 5 kültür tabakasının varlığı tespit edilmiştir. Anakaya üzerinde yer alan V. tabaka Kalkolitik Çağ'a, IV. tabaka Erken Tunç Çağı (ETÇ)'na, III. tabaka Geç Tunç Çağı (GTÇ)'na, II. Tabaka Erken Demir Çağı'na, en üstteki I. Tabaka ise Ortaçağ'a tarihlendirilmektedir (Ekmen *et al.* 2021b).

2020 yılı kazılarında ağırlıklı olarak GTÇ'na tarihlenen III. ve ETÇ'na tarihlenen IV. tabakaların araştırılması hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda

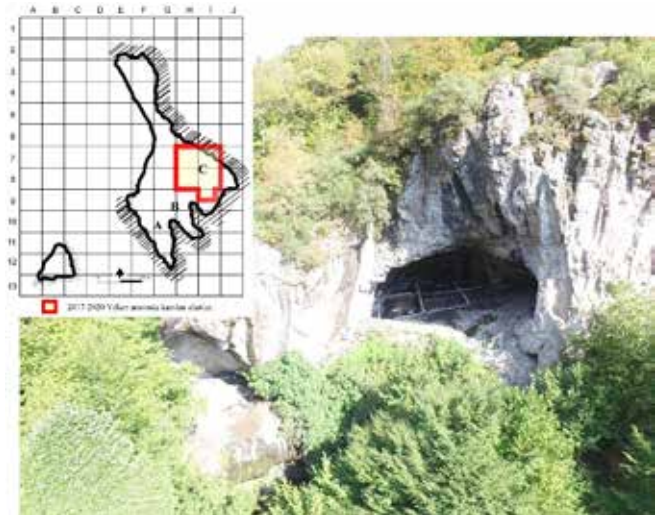
2020 yılında, H/8 ve İ/9 açmalarında kazılar gerçekleştirilmiştir.

H/8 Açması Çalışmaları

2019 yılı kazılarında İ/8 açmasının batısında belirlenen III. tabakaya ait D yapısının batı yarısının H/8 açması içerisine doğru devam ettiği anlaşılmıştı. Bu nedenle III. tabakaya ait A yapısının kuzeybatı köşesinin etrafının açılması ve D yapısının devamının belirlenebilmesi amacıyla H/8 açmasında 2020 yılında kazı çalışmaları yapılması planlanmıştır. Çalışmalar sırasında, II. tabakaya ait düzensiz taşlar ve parçalar halinde kil taban kalıntıları saptanmıştır. Bu tabakanın koyu renkteki kaba seramiklerinin bir kısmı kabartma bant üzerine baskı bezeme şeklinde süslemelere sahiptir. Bu tabakanın dikkat çekici buluntuları arasında çok sayıda ağırşak ve ağırşak parçası ile birlikte yavvan gövdeli ve mantar başı şeklinde tutamağa sahip bir kapak yer almaktadır. Söz konusu kapak önceki yıllarda bulunan kapak formlarının benzeridir. Elde şekillendirilmiş ve kabaca düzeltilmiş kapağın hamur ve yüzey özellikleri açısından II. tabakada bulunan Erken Demir Çağı seramikleri ile uyum içerisinde olduğu görülmektedir.

II. tabakaya ait döküntü taşların belgelenecek kaldırılması sonucunda, III. tabakaya ait D yapısının devamı ile karşılaşmıştır. D yapısının batı yarısını oluşturan ve oldukça iyi korunmuş durumda olan kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan ahşapların, aksi yönünde uzanan dıştaki bir ahşabın üzerine oturtulduğu görülmektedir. İ/8 ve H/8 açması içinde kalan D yapısına ait kalıntılar bir bütün olarak düşünüldüğünde, yaklaşık 2,60 x 1,80 m ölçülerinde, dikdörtgen planlı bir ahşap yapıyı oluşturdukları anlaşılmaktadır.

Mağaranın ağız kısmına doğru eğimin arttığı H/8 açmasında yürütülen ilk çalışmalarda, dolgu içinde farklı dönemlere ait seramiklerle karşılaşmıştır.

İnönü Mağarası'nın Batıdan Görünümü ve Mağaranın Planı

H/8 Açmasında Bulunana Tunç Boğa Heykelciği

Seramiklerin ağırlıklı olarak mağaranın I. tabakasını temsil eden Ortaçağ'a ait çark yapımı, ince cidarlı sırlı seramiklerden oluştuğu gözlenmiştir. *Sgraffito* tekniği ile yapılmış yeşil, sarı ve kahverenginin tonlarında olan sırlı seramiklerin önceki yıllardan da tanınan seramiklerin benzerleri olduğu görülmektedir. Bu karışık dolgu içinde in-situ pozisyonunu kaybetmiş Ortaçağ'a ait iki adet sağlam testi ele geçirilmiştir. Bu alanda sürdürülen çalışmalarda, D yapısı ile aynı seviyede bir adet tunçtan yapılmış boğa heykelciği bulunmuştur. 5,7 cm uzunluğunda olan boğanın üzerinde son halini vermek için yapılan çekiçleme izleri görülür. Boğanın anatomik yapısına göre kısa olan bacakları, ucu kütleştirilmiş bir üçgen şeklindedir. Hilal biçimli boynuzlarının ucu sivriltilmiş, ağzı ise yarılmış bir çizgi şeklinde belirtilmiştir. İnönü Mağarası'nda ele geçen tipte boğa heykelciklerinin pişmiş topraktan yapılmış, Eski Hitit Çağı'na ait örnekleri Alışar (von der Osten 1937: Res. 237), Alaca Höyük (Koşay – Akok 1966: 50, Lev. 29) ve Korucutepe'de (Ertem 1988: 15) bulunmuştur.

Çalışmaların devamında, önceki yıllarda H/7 açmasında tespit edilen ETÇ'na tarihlenen yanmış kil platformun devamı olan kil tabaka ile karşılaşılmıştır. ETÇ'na tarihlenen bu kil bloğun üzerinde iri küp parçaları, el yapımı, kırmızı astarlı kabartma bant üzerine parmak baskı bezemeli kap parçaları ve Yassıkaya tipi ilmek kulplu kap parçaları ele geçmiştir (Ekmen 2021).

Açmanın kuzeybatı köşesinde ve kuzey kenarında yer alan anakaya üzerinde ele geçen koyu yüzlü ve perdahlı seramikler Kalkolitik Çağ'a tarihlenen V. tabakaya ait bulgulardır.

İ/9 Açması Çalışmaları

İ/9 açmasının C gözünün güneydoğusunu sınırlandıran mağara duvarına bitişik olması nedeniyle, açmanın belirli kısımlarında kazı çalışmaları gerçekleştirilebilmiştir. Söz konusu alan içinde yürütülen çalışmalarda,

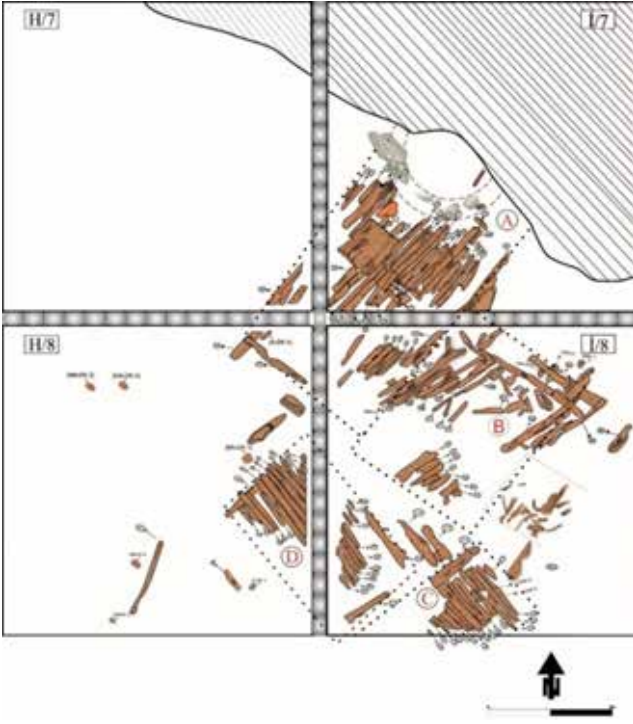
İ/9 Açması, II. Tabaka Durumu

az sayıda ve tahrip olmuş Ortaçağ buluntularının ardından, ETÇ'na ait II. tabakaya inilmiş ve bu seviyede bir kil taban kalıntısı ile karşılaşılmıştır. Bu taban kalıntısı, alanın batı yarısının tamamını kaplayacak şekilde iyi korunmuş durumdadır. En az üç evresi belirgin olarak görülen kil tabanın yenilenecek uzun süre kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kil tabanın doğusunda, ocak yeri ve onun etrafında üst üste yığınlar yapacak şekilde dağılmış halde bulunan kırmızı, kahverengi tonlarında seramik parçaları açığa çıkarılmıştır. Etrafı kap kırıkları ile çevrili olan ocağın güneye doğru devam eden kısmında yoğun kül ile yine ocağında batısında da düzgün bir işçiliğe sahip öğütme taşı tespit edilmiştir. Söz konusu buluntuların tamamı düşünüldüğünde burada bir pişirme ocağının varlığından söz edilmesi mümkündür.

Devam eden çalışmalar ile III. tabakaya ulaşılmış, önceki yıllarda bir kısmı kazılmış olan C yapısının devamı bu açma içerisinde açığa çıkarılmıştır. Bu alanda, tunçtan yapılmış rulo başlı bir iğne, tunçtan

Kilden Yapılmış Tanrı Heykelciği Başı?

III. Tabakaya Ait A, B, C, D Yapıları

yapılmış kovanlı bir keski ve özenli bir işçilik ile üretilmiş tunç bir pazubent? ele geçmiştir. III. tabakada sürdürülen kazılar sırasında ele geçen dikkat çekici bir diğer buluntu, kazı alanının kuzeybatı köşesinde, a/1 plankaresinde bulunan boynundan aşağısı eksik olan kilden yapılmış figürindir (Ekmen, H. et al. 2021a). İkonografik açıdan başındaki sivri başlığı/serpuşu ve kemerli burnu Hitit tasvir sanatına uygun biçimde bir erkek figürünü olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sivri serpuşun altında kabaca gösterilmiş boynuzları bu tasvirin bir tanrıyı temsil etmiş olabileceğini akla getirmiştir.

Hitit kentlerinde yapılan kazılarda ele geçen az sayıda Hitit tanrı heykelcikleri veya müzeler kazandırılmış Hitit heykelciklerine bakıldığında önemli bir kısmının metalden yapıldığı görülmektedir. Geri kalan az bir kısmının ise kil, fildişi veya kıymetli taşlardan üretildiği görülmektedir. Az sayıda ele geçen pişmiş toprak tanrı tasvirleri Boğazköy, Eskişehir ve Alishar kazılarında bulunmuştur.

İnönü Mağarası'nda açığa çıkarılan III. tabakaya ait C ve D yapılarından alınan örnekler üzerinde yapılan C/14 analizi sonuçları MÖ 1400-1250 yılları arasında işaret etmektedir. Söz konusu tarihler 2018 yılında diğer yapılardan elde edilen radyokarbon tarihleri ile son derece uyumludur. Zonguldak ve yakın çevresinde, önceki yıllarda yapılan araştırmalarda GTÇ'na ilişkin verilerin tespit edilememesi nedeniyle bu dönemde bölgede bir boşluk olduğu düşünülmekteydi. İnönü Mağarası kazıları ile birlikte, bölgede bu dönemde yerleşimlerin olduğu ve çevre kültürlerle ilişki halinde

bulunduğu yönünde önemli sonuçlar elde edilmiştir. III. yapı katına ait zengin metal buluntu ve kalıntıların tarihleri (MÖ 1400-1250), bu mağarada yaşayan toplulukların zaman zaman Kızılırmak kavsi içine inip, büyük kentlerde yağma yapan Kaşkalar ile ilişkili olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. İnönü Mağarası'nda sürdürülecek çalışmalar ile Batı Karadeniz bölgesinin protohistorik dönemlerine ilişkin yeni verilere ulaşılması hedeflenmektedir.

Hamza Ekmen – Gülden Özkalalı Ekmen – Ali Güneş

Kaynakça

- Ekmen, H.
2021 “İnönü Mağarası Erken Tunç Çağı Çanak Çömleği”, *TÜBA-AR*, 28, s. 81-101.
- Ekmen, H. – F.G. Ekmen – A. Güneş – B.S. Arbuckle – G. Mustafaoglu – C. Tunoglu – C. Diker – E. Oktan
2021a “A New Prehistoric Settlement near Heraclea Pontica on the Western Black Sea Coast, İnönü Cave”, *Arkeoloji Dergisi*, 2021/1-XXVI: 23-46.
- Ekmen, F. G. – H. Ekmen – S. Seçer-Fidan
2021b “Hititlerin Batı Karadeniz Bölgesi'nde Yasayan Komşuları Hakkında Yeni Bulgular”, *Archivum Anatolicum-15-1*: 37-53.
- Ertem, H.
1988 *Korucutepe I*, Ankara.
- Koşay, H. Z. ve Akok, M.
1966 *Alaca Höyük Kazısı*, Ankara.
- von der Osten, H. H.
1937 *The Alishar Höyük Seasons of 1930-1982 Part II*, Chicago.

İstanbul İli Yüzey Araştırmaları Projesi Beykoz-Riva Paleolitik Çağ Buluntu Alanları

İstanbul, günümüzde önemli bir megakent olmasının yanı sıra jeopolitik konumu ve tarihsel geçmişi ile yalnızca Türkiye'nin değil dünyanın da sayılı kentlerinden biri olma özelliği taşımaktadır. İstanbul, arkeolojik ve tarihsel anlamda geçmişten günümüze çok sayıda kültüre ev sahipliği yapmıştır ve kronolojik açıdan oldukça zengin bir görünüm sergilemektedir. Diğer yandan, İstanbul'un bilinen tarihsel geçmişinin yanı sıra yapılan araştırmalar bölgenin tarihöncesi dönemlerde de yoğun olarak insanlar tarafından kullanıldığını göstermektedir (Manap 2020).

Tarihöncesi arkeolojisi açısından İstanbul'un önemi ortaya koyan ve Paleolitik Çağ'ın hemen hemen tüm dönemleriyle ilgili bilgiler veren Yarımburgaz Mağarası, konuyla ilgili öncül çalışmaların başında gelmektedir. İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'ın 1980'li yıllarda gerçekleştirdiği “Trakya ve Doğu Marmara Yüzey Araştırmaları” da

*Riva'da
Tespit Edilen
Paleolitik
Buluntu
Alanları
(İstYA
projesi
Arşivi)*

İstanbul'un Paleolitik Dönemleri hakkında oldukça önemli bulgular sağlamıştır (Özdoğan 1982, 1983a, 1983b, 1984, 1985, 1986, 1988, 1990). Bu araştırmalarda tespit edilen Paleolitik Çağ buluntu alanları arasında İstanbul'un Karadeniz kıyısında Ağaçalı, Gümüşdere, Domalı, Kefken; Boğaz çevresinde Göksu ve Dudullu ile Avrupa yakasında Büyükçekmece Eskice Sırtı Mevkii Alt, Orta ve Üst Paleolitik Dönemleri temsil eden Yontmataş buluntular açısından oldukça önemlidir. Adı geçen buluntu alanlarına ek olarak 2013 yılında başlayan ve halen devam eden İstYA Projesi kapsamında 2018-2019 yıllarında çalışmaların tamamlandığı Beykoz ilçesinde yeni buluntu alanları keşfedilmiştir (Güldoğan 2000).

Özellikle Riva'da tespit edilmiş olan Paleolitik Çağ buluntu alanları, Yontmataş buluntuların yoğunluğu ve çeşitliliği ile Paleolitik Çağ'a ait önemli bilgiler vermektedir. İstanbul'un Karadeniz kıyısı boyunca yoğun olarak görülen fosil toprak kümeleri genellikle Paleolitik Yontmataş buluntular içerir ve bu alanlar yüksek aşınım hızına sahiplerdir. Buluntu alanları aşınımına bağlı olarak yüzeyde buluntu toplanmasını kolaylaştırır da İstanbul'da hızla devam eden inşaat faaliyetleri Paleolitik buluntu alanlarını tahrip etmeye devam eder.

Coğrafi konumu sebebiyle oldukça önemli olan İstanbul'da insanlık kültür tarihinin Paleolitik süreçlerinin daha iyi anlaşılması açısından araştırma projeleri de kritik öneme sahiptir. İlk kez İstYA Projesi

ekibinin 2018 ve 2019 yıllarında yaptığı araştırmalar Riva'nın Paleolitik Çağ açısından önemini ortaya koymuştur ve elde edilen ön sonuçlar İstanbul için olduğu kadar Marmara, Karadeniz ve Balkan bölgelerinin de Paleolitik Çağ Arkeolojisi bağlamında ilişkili olabileceğini gösterir niteliktedir. Beykoz'da yürütülen çalışmalarda elde edilen Yontmataş buluntuların %92,5 gibi büyük bir kısmı Riva'da sözü edilen alanlardan toplanmıştır. Tespit edilen buluntu alanlarının coğrafi koordinatları kayıt altına alınmış ve bu alanlara numaralar verilmiştir. 1980'li yıllarda yapılan araştırmalardan bilinen Ağaçalı, Gümüşdere, Domalı, Sarısu, Kefken (Özdoğan 1984) Paleolitik buluntu alanlarını kronolojik olarak destekleyen Riva Yontmataş buluntuları üzerinde yapılan incelemelere göre, buluntuların şimdilik en azından %70 oranında Paleolitik Dönemlere ait oldukları görülmüştür. Bölgenin Paleolitik Dönemlerinde kullanılan Yontmataş ham maddeler oldukça çeşitlidir. En çok kullanılan ham maddelerin alüvyon kökenli çakıl taşları olmasıyla birlikte; opal, kuvars ve riyolit gibi silisyum içeriği yüksek taşlar da kullanılmıştır ayrıca silişleşmiş ağaç fosilleri ile az sayıda konglomera ve kum taşı gibi örnekler de mevcuttur.

Riva'da Alt Paleolitik Dönem'e ait Yontmataş buluntular satır ve kıyıcı aletlerden oluşmaktadır, tanımlanan kıyıcı örnekleri çakıl taşlarından yonga çıkarımıyla üretilmiş kesici kenarlara sahip aletlerdir. Şimdilik tanımlanmış tek satır örneği yassı bir yumrudan

*Riva'da 4 ve 25 Numaralı
Paleolitik Buluntu Alanlarının
Görünümü
(İstYA Projesi Arşivi)*

üretimiştir. Riva'da tespit edilmiş buluntu alanlarından birinde bir adet Clactonian endüstrisine ait olabileceği düşünülen yonga bulunmuştur ve bölgede Alt Paleolitik Dönem'e ait buluntuların olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Riva Paleolitik Yontmataş buluntuları tipolojik olarak ağırlıklı Orta Paleolitik Dönem'e tarihlenen Balkan Mousterien kültür evresiyle ilişkili görünmekte ve İstanbul Boğazı'nın batı yakasındaki Ağaçalı, Gümüşdere grubu Yontmataş buluntularla benzerlik göstermektedir. Tanımlanmış Yontmataş buluntular içerisinde Levallois çekirdekler yoğun olarak görülmektedir. Dört numaralı buluntu alanından toplanan Levallois çekirdekler birkaç örneğin dışında oldukça küçük boyutludur. Bunların dışında çok sayıda yonga çekirdeği ve bir adet kurs biçimli çekirdek bulunmaktadır. Levallois yongalar içerisinde kullanılmış ve düzeltili parçalar görülmektedir. Mousterien uç olarak adlandırılabilen iki parça bulunmaktadır ve uzmanlar tarafından bunların Orta-Üst Paleolitik geçiş dönemine ait olabileceği düşünülmüştür. Kırmızı renkli çakmaktaşıdan yapılan uç, dış yüzde baskı düzeltiyle şekillendirilmiş iç yüzü düz olarak bırakılmıştır, diğer uç olduğu düşünülen buluntunun iç yüzü yine düz bırakılmış dış yüzünden yongalanmış ve sağ kenarında baskı düzelti görülmektedir. Silisleşmiş ağaç fosilinden yongalanmış bir parça dişlemeli alet olarak tanımlanmıştır. Tipik Orta Paleolitik aletleri olan çeşitli kazıyıcı örnekleri Riva'da yoğun olarak

Riva'dan Satır Örneği (İstYA Projesi Arşivi)

1

2

3

4

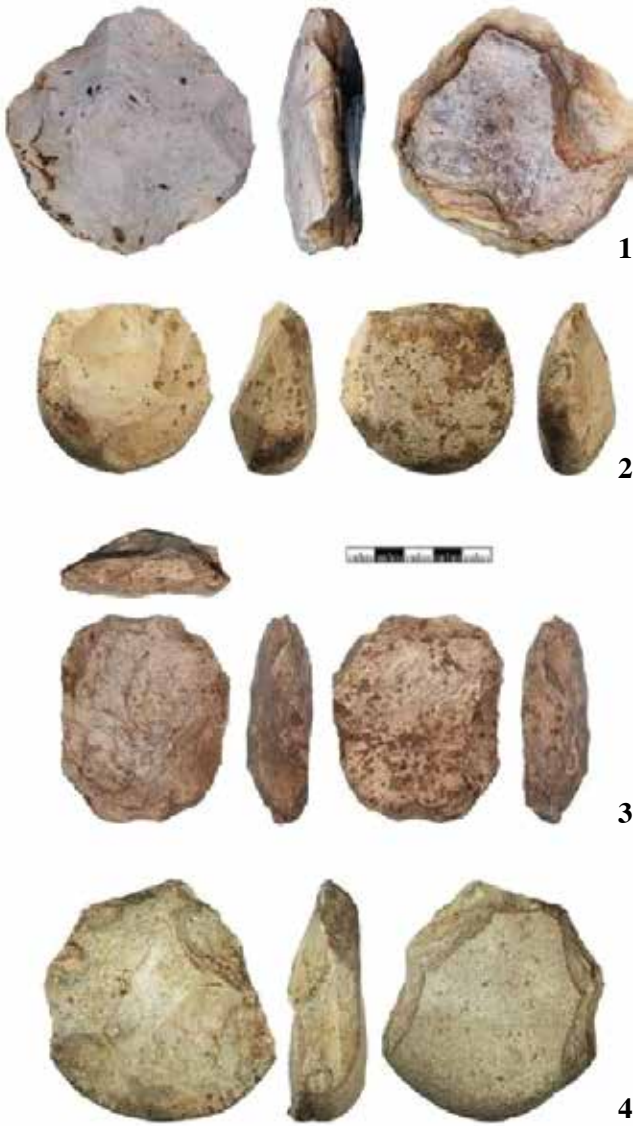

5

6

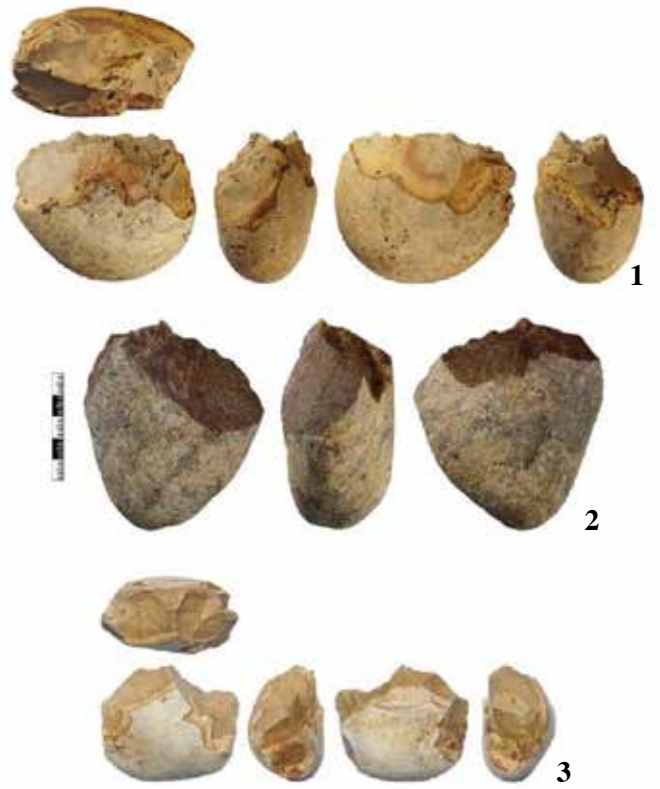
*Riva'dan Alt-Orta Paleolitik Dönemlere Ait Kızıyıcı Örnekleri
(İstYA Projesi Arşivi)*

Riva'dan Levallois Çekirdek Örnekleri (İstYA Projesi Arşivi)

görülmektedir, bunlar arasında tek kenar kazıyıcı, yatay kenar kazıyıcı, düz dışbükey iki kenar kazıyıcı, iki kenar kazıyıcı ve yaklaşan kenarlı kazıyıcılarla yonga üzeri ön kazıyıcılar tanımlanmıştır.

Riva'da ve Batı Karadeniz kıyısındaki Üst Paleolitik Dönem'e ait Yontmataş buluntular ise daha çok Erken Üst Paleolitik Dönem'i yansıtan Balkan Aurignacian kültürleriyle ilişkili görünmektedir (Runnels – Özdoğan 2001). Riva'da bulunan Üst Paleolitik Yontmataş buluntuları Karadeniz kıyısından 1-3 km içeride yer alan fosil toprak kümeleri üzerinden toplanmıştır. Yontmataş buluntular üzerinde hava ve su ile ilişkili aşınım izlerinin görülmemesi fosil toprak kümelerinin aşınım hızıyla ilişkili olmalıdır. Yüzeysel araştırmalarında bölgede yapılacak taramalarla toprak aşınım hızına bağlı olarak daha fazla sayıda buluntu ile karşılaşılma olasılığı yüksektir. Şimdilik tanımlanan buluntular arasında Üst Paleolitik Dönem'e ait olabilecek dişlemeli alet, dişlemeli yonga, kullanım izi görülen dilgi, dilgi üzeri ön kazıyıcı ve delici alet

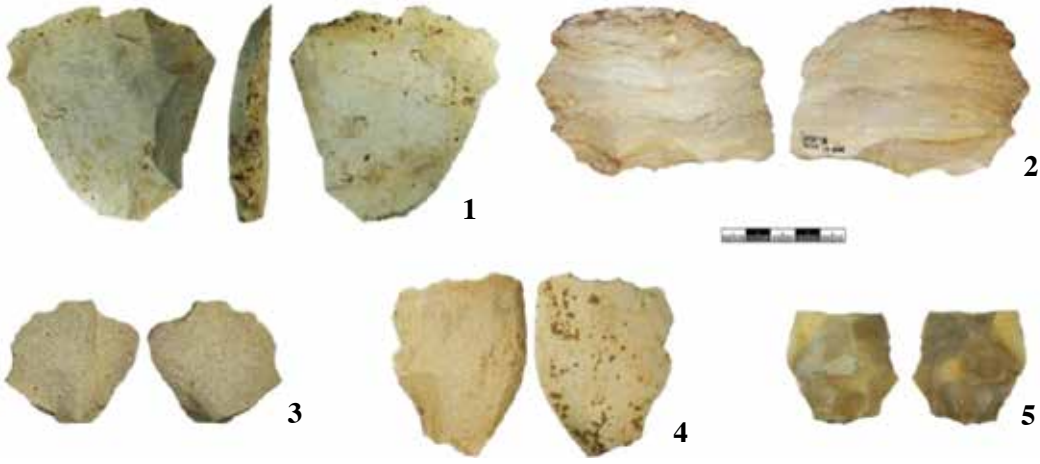
Basit Yonga Çekirdeği Örnekleri (İstYA Projesi Arşivi)

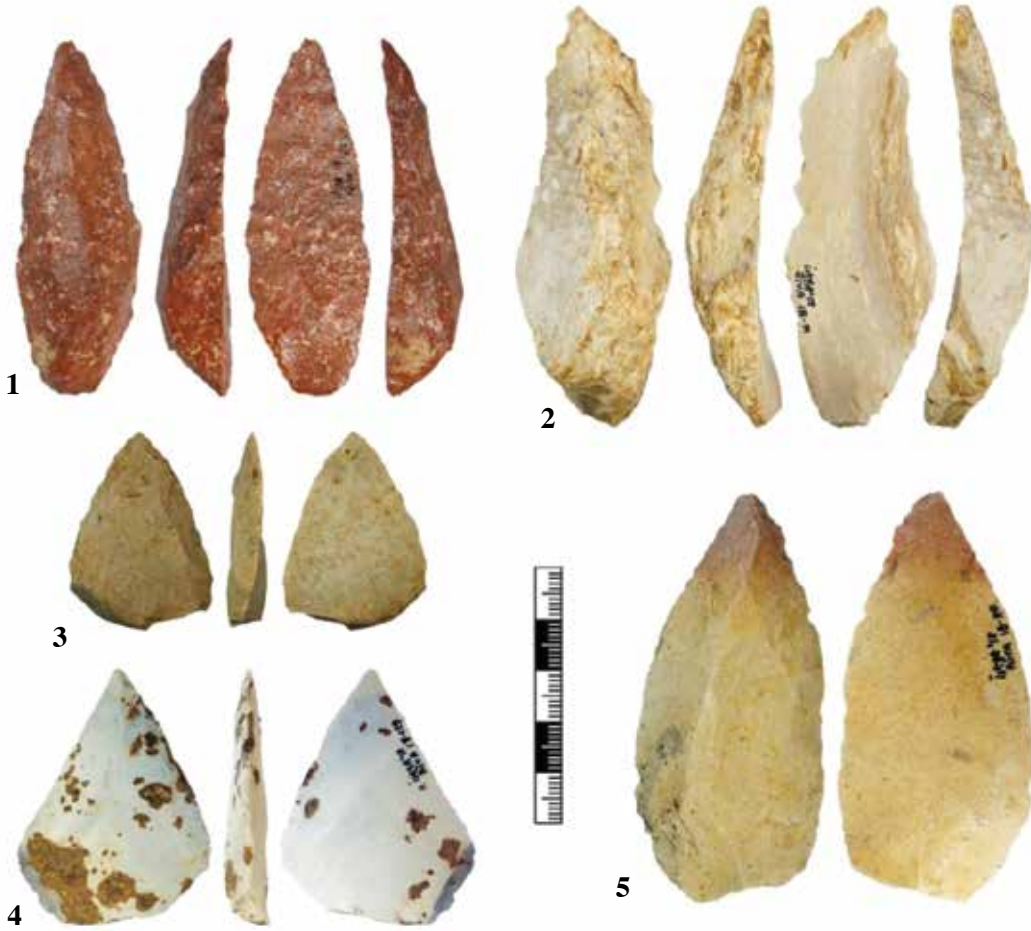
Kurs Biçimli Çekirdek (İstYA Projesi Arşivi)

bulunmaktadır. Ayrıca Mousterien uçların da Orta Paleolitik Dönem'in geç evrelerine ya da Erken Üst Paleolitik Dönem'e ait olabileceği düşünülmektedir.

Türkiye'de yapılan önemli Paleolitik Çağ çalışmaları genel olarak Akdeniz, Orta Anadolu ve Marmara bölgelerindeki kazılardan oluşmaktadır. Bunlar Hatay'da Uçağızlı, Merdivenli, Kanal ve Tıkalı Mağaraları, Antalya'da Karain, Beldibi, Belbaşı ve Öküzini Mağaraları, Orta Anadolu'da Dursunlu ve Kaletepe kazıları, Marmara bölgesinde ise yalnızca Yarımburgaz Mağarası olarak sıralanabilir (Kuhn 2002). Her ne kadar bu araştırmaların dışında önemli Paleolitik kazı ve araştırmalar olsa da Marmara Bölgesi ve özellikle İstanbul'un Paleolitik Dönemlerine ilişkin araştırma sayısı yok denecek kadar azdır. Anadolu arkeolojisinde Orta Paleolitik Dönem'den Üst Paleolitik Dönem'e geçiş süreci uzun yıllardır Paleolitik Çağ arkeolojisinin gündeminde olmasına rağmen konuyla ilgili yeterli araştırma yapılmadığı bilinmektedir (Mustafaoğlu 2008).

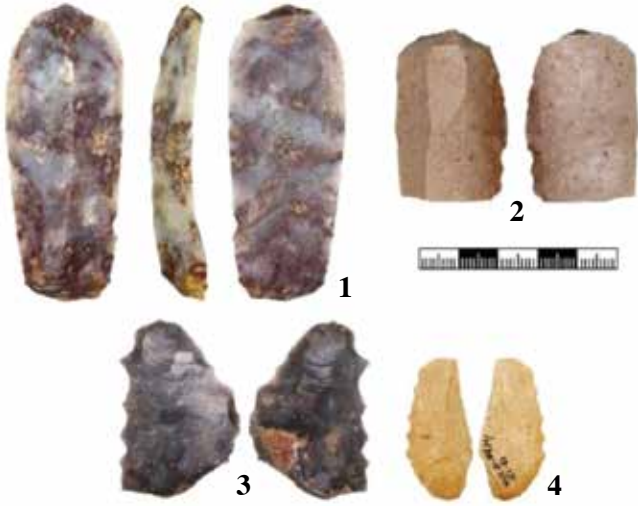
1) Clacton Yonga,
2-5) Levallois Yongalar
(İstYA Projesi Arşivi)

1, 3, 4, 5) Mousterien
Uç, 2) Mousterien
Dişlemeli Alet
(İstYA Projesi Arşivi)

1) Tek Kenar Kazıyıcı,
2) Yatay Kenar Kazıyıcı,
3) Düz Dış Bükey İki
Kenar Kazıyıcı,
4) İkili Kenar Kazıyıcı,
5) Yaklaşan Kenarlı
Kazıyıcı (İstYA Projesi
Arşivi)

1) Kullanım Aşınmalı Dilgi, 2) Dilgi Üzeri Ön Kazıyıcı, 3) Dişlemeli Alet, 4) Dişlemeli Yonga (İstYA Projesi Arşivi)

Diğer yandan, Marmara bölgesinde Üst Paleolitik Dönem'e atfedilebilecek buluntu alanı sayısı Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (tayproject.org) veritabanına göre yalnızca dokuzdur ve Yarımburgaz Mağarası dışında tüm Yontmataş veriler yüzey toplamalarıyla elde edilmiştir. İstanbul'da Ağaçalı, Domalı, Gümüşdere, İbonun Rampası ve Yarımburgaz Mağarası bu dönemle ilgili önemli verilerin sağlandığı sınırlı alanlardandır. İstanbul'un Asya yakasında İstYA Projesi kapsamında Beykoz İlçesi Riva Mahallesi'nde tespit edilen 1, 2, 4 ve 25 numaralı buluntu alanları İstanbul'un tarihöncesi dönemleri ile ilgili önemli bir Yontmataş veri grubu sunmaktadır.

Sonuç

İstYA Projesi çalışmalarıyla, 2018-2019 yıllarında araştırma bölgesi olarak seçilen Beykoz ilçesinde özellikle Riva mahallesinde ilk kez yoğun olarak Paleolitik Dönemlere ait Yontmataş buluntular tespit edilmiş ve yapılan ön çalışma yanında Ankara Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi'nden birçok Yontmataş uzmanı da buluntuları değerlendirmiştir. Riva, bulunduğu coğrafi konum nedeniyle İstanbul ve Anadolu arkeolojisi için olduğu kadar Paleolitik kültürler arası ilişkiler anlamında Doğu Avrupa için de kritik öneme sahiptir. Riva'da bulunan Yontmataş buluntuların yakın çevrede bulunan Ağaçalı, Domalı, Gümüşdere vb. buluntu alanlarıyla olan ilişkisinin yanı sıra Doğu Avrupa ile olan bağlantısı da yeterince açık değildir. Bu tarihöncesi ilişkilerin anlaşılabilmesi için yeni çalışma ve yayınlara ihtiyaç duyulmaktadır.

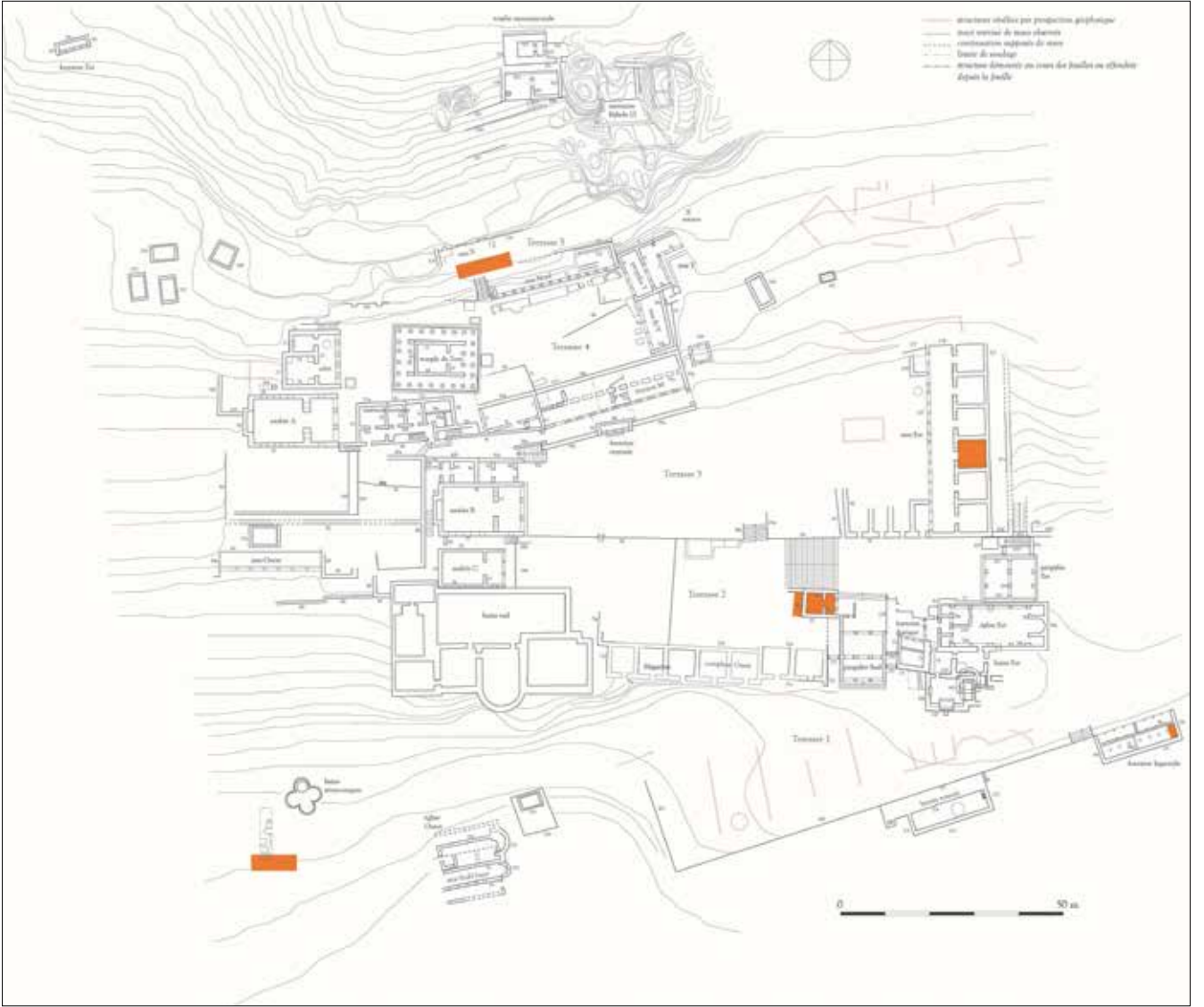
Volkan Manap

Kaynakça

- Güldoğan, E.
2020 "İstanbul İli Yüzey Araştırmaları 2018-2019 Beykoz Arazi Çalışmaları", *İstanbul İli Yüzey Araştırmaları 2018-2019 Beykoz*, E. Güldoğan (ed.), Buzzagi Medya, İstanbul: 11-49.
- Kuhn, S. L.
2002 "Paleolithic Archeology in Turkey", *Evolutionary Anthropology II*: 198-210.
- Manap, V.
2020 "Beykoz Paleolitik Çağ Yontmataş Buluntuları 2018-2019", *İstanbul İli Yüzey Araştırmaları 2018-2019 BEYKOZ*, Buzzagi Medya, İstanbul: 72-87.
- Mustafaoğlu, G.
2008 "Sorunlar, Modeller Ve Hipotezler Çerçevesinde Anadolu'da Orta Paleolitik Dönemden Üst Paleolitik Döneme Geçiş Evresine Genel Bir Bakış", *Anatolia 34*: 1-15.
- Özdoğan, M.
1982 "Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları", *TAD 26/1*, Ankara: 37-55.
1983a "Trakya'da Tarihöncesi Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Bazı Sorunlar", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 10/11*: 21-58.
1983b "Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları 1982", *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*: 238-240.
1984 "1983 Yılı Doğu Marmara ve Trakya Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı II*: 221-232.
1985 "1984 Yılı Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı III*: 409-420.
1986 "Trakya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları", *Türk Tarih Kurumu Kongresi IX/1*: 29-39.
1988 "1986 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı V/II*: 157-173.
1990 "1988 Yılı Trakya ve Marmara Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı VII*: 443-457.
- Runnels, C. – M. Özdoğan
2001 "The Palaeolithic of the Bosphorus Region, NW Turkey", *Journal of Field Archaeology 28/1-2*, Taylor & Francis, United Kingdom: 69-92.

Labraunda Kazı Çalışmaları – 2019

2013 yılından beri Prof. Dr. Olivier Can Henry başkanlığında, hem Türkiye'den hem de yurt dışından uzmanlar ve öğrencilerin katılımıyla sürdürülen Labraunda kazılarının 2019 yılı çalışmaları kazı, belgeleme, restorasyon/konservasyon ve kazı deposunun taşınması olmak üzere dört ana başlıkta değerlendirilebilir. Kazılar Hipostil Çeşmesi, Oikos L yapısı, Doğu stoa, Kuzey stoa ve Tetrakonkhos yapısının güneyindeki nekropoliste sürdürülmüştür (Çiz. 1). Metal eserler, seramikler, pişmiş toprak yapı elemanları ve nekropoliste bulunmuş kemikler belgeleme

2019 yılı
kazi alanları

Doğu Stoa ve
çevresi

Hipostil çeşmesi

çalışmaları kapsamında değerlendirilmiştir. Dorik ev, Oikoi, propylaion Y yapıları ile metal malzemeler üzerinde restorasyon ile konservasyon çalışmaları yapılmıştır. Son olarak restorasyon/konservasyon laboratuvarının bir bölümü ile 1950'li yıllarda arkeolojik eser deposu olarak düzenlenen "teras evler" içinde korunan arkeolojik malzeme Labraunda'nın yaklaşık 5 km güneyindeki Kargıcak köyünde yer alan ilkokula taşınmıştır.

Kazı Çalışmaları

Doğu Stoa

Labraunda kutsal alanının doğusunu sınırlayan Doğu Stoa, Andron B'nin yaklaşık 100 m doğusunda yer almaktadır. Yapıda 1980'li yılların sonunda Prof. Dr. Pontus Hellström tarafından kısmi kazı çalışmaları yapılmıştır. Doğu-batı doğrultusunda 44,50 m boyunca uzanan stoa'nın cephesinde, yükseklikleri 4 metreyi aşan, dor düzeninde 17 adet gnays sütun yer almaktadır. Bu sütun dizisinin arkasında altı adet oda bulunmaktadır. Doğu stoyayı tümüyle belgelemek, yapının doğu ile güney propylaionları kapsayan ve doğu kompleks olarak isimlendirilen alanla ilişkisini saptamak amacıyla kazılar Dr. Baptiste Verganud ile Dr. Naomi Carless Unwin başkanlığında bir ekiple 2017 senesinde yeniden başlatılmıştır. 2017'de yapılan temizlik çalışmalarından sonra 2018 senesinde stoa'nın altı odasından dördüncüsü kazılmıştır. 30 x 6,30 m boyutlarında ve yaklaşık 40 m² alana sahip dördüncü odadaki kazı çalışmaları 2019 senesinde de sürdürülmüştür. Bu odadaki yüzey toprağı kaldırıldıktan sonra, geç dönemlerde yapılmış bir tesviye çalışmasının sonucu olduğu anlaşılan, içinde

MÖ 4. yy'dan MS 6. yy'a kadar çeşitlilik gösteren seramikler ve Hellenistik Dönem'den MS 3. y'a kadar tarihlenen 28 sikkenin bulunduğu yoğun kiremit, moloz taş ve kireç katkılı bir tabaka ile karşılaşmıştır. Bu dolgu tabakası altında yer alan tabakaların konteksti daha homojendir ve bu tabakalarda Roma İmparatorluk dönemi, Hellenistik Dönem ve Geç Klasik Dönem'e tarihlenen arkeolojik malzeme ele geçmiştir. Geç Klasik Dönem tabakasında yapılan kazılarda euthynteria seviyesinden aşağıya doğru uzanan bir kanal tespit edilmiştir. Bu durum da dört numaralı odanın duvarlarının propylaion terasına kadar derinleşebileceğini düşündürmektedir. Kazıların bu aşamasında stoa'nın orijinal inşâ dönemi olduğu düşünülen Hekatomnidler dönemine ait bir tabaka tespit edilmemiştir. Gelecekte yapılacak kazılar yapının orijinal inşâ evresinin tespit edilmesini amaçlayacaktır.

Hipostil Yapısı

Labraunda kutsal alanının merkezini güneyden sınırlayan büyük teras duvarının güneydoğu köşesinde yer alan Hipostil yapısının kazısı Brown Üniversitesi'nden Dr. Felipe Rojas ve ekibi tarafından 2013-2015 yılları arasında sürdürülmüş ve yapının cephede bir platform, bunun arkasında 15 m'den uzun bir havuz ve üç sıra halinde yerleştirilmiş yedişer sütundan oluşan anıtsal bir çeşme olduğu anlaşılmıştır. MÖ 3. yy'da inşa edildiği düşünülen çeşmenin temeli, platformu, havuzu, sütunları, arkhitravı ve çatısı gnays bloklardan inşa edilmiştir. 2019 senesinde, kazı çalışmalarında toplanan seramikler fotoğraflamış, çizimleri yapılmış ve analizleri gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra havuz

X Stoa ve çevresi

Z Sektöründe 2019 yılında bulunan mezarlar

tabanında kullanılan farklı harç tabakalarının işlevini amacıyla yoğun temizlik ve kısmi kazı çalışmaları sürdürülmüştür. Havuz tabanından toplanan harç parçaları ile taban tuğlaları incelenmiş, bunlardan alınan örnekler gelecekteki çalışmalar için depoya taşınmıştır.

Kuzey Stoa / X Stoa

2017 senesinde tapınak terasının kuzeyinde ve Zeus tapınağının doğusunda yer alan ve MS 2. yy'a tarihlenen Kuzey stoa'nın teras duvarına baskı yapan toprak yığının kaldırılması amacıyla teras duvarının kuzeyinde kazı çalışmaları yapılmıştı. 2018 yılında bu çalışmalar batıya doğru sürdürülmüş ve X Stoa olarak isimlendirilen, olasılıkla Roma dönemine tarihlenen, oldukça kötü durumda korunagelmüş üç nişten oluşan bir yapı açığa çıkarılmıştı. Bu alanda 2019 yılında Prof. Dr. Olivier Can Henry başkanlığında sürdürülen çalışmaların amacı kuzey stoa'nın batı

ucunu sınırlayan kuzey-güney doğrultulu merdivenle X stoa arasındaki bağlantıyla X stoa'nın batı kısmını ortaya çıkarmaktır. Bu yüzden merdivenin üst kısmında, merdivenle aynı hizada doğu-batı doğrultulu, üç farklı açmanın birleştirilmesiyle oluşturulan ve toplam uzunluğu 14 m, genişliği ise 3,00 m olan bir açma açılmıştır. Kazılar sonucunda 5 adet stratigrafik tabaka keşfedilmiştir. Yüzeysel toprağı olan birinci tabakada bulunan malzemenin ilk analizleri MÖ 1. yy ile MS 1.-2. yy arasında işaret etmektedir. Yapının terk edilme evresinde denk geldiği düşünülen ikinci tabaka için MÖ 1. yy'dan MS 2. yy'a uzanan bir tarih aralığı önerilmektedir. Oldukça sert dokulu siyah toprağına sahip ve çok sayıda tuğla, kiremit, irili ufaklı taşlar ile yanık toprağına bir arada görüldüğü üçüncü tabaka bir tahribat tabakası olmalıdır. Dördüncü tabakada doğu-batı doğrultulu, gnays kesme taşlardan inşa edilmiş ve henüz dört taş sırası ortaya çıkarılmış bir duvar bulunmuştur. Kuzey-güney doğrultusunda kuzeye uzanan

merdivenin önünde yer alan bu duvar tehlikeli bir şekilde güneye eğimli olduğu için bu alandaki kazılar ancak duvarda yapılacak sağlamlaştırma çalışmalarından sonra devam edebilecektir. Bu tabaka içinde çok sayıda pişmiş toprak figürin parçası yanında MÖ 6. yy'a kadar geri giden pişmiş toprak kap parçaları da bulunmuştur. Gelecek senelerde açma içinde tespit edilen duvarın konsolidasyonu ve restorasyonu için bir proje hazırlanması planlanmaktadır.

Tetrakonkhos güneyi – Z sektörü

Labraunda'nın güneybatısında yer alan, 2008-2009 yıllarında kazılan iki evreli Tetrakonkhos yapısı, Geç Roma – Erken Bizans Dönemine tarihlenen ilk evresinde, burada ortaya çıkarılmış hypokaust payeleri sayesinde bir hamamın sıcaklık odası olarak tanımlanmıştır. Hypokaust payelerinin doldurularak tabanın yükseltildiği, MS 5. yy sonundan 12. yy'a kadar kullanım görmüş ikinci evredeki işlevi kesin bir şekilde belirlenememiş ancak yaklaşık 20 m güneydoğusunda yer alan Batı Kiliseyle ilişkili bir kullanıma sahip olabileceği düşünülmüştür. Batı Kilise ve Tetrakonkhos yapısını içine alan ve Z sektörü olarak tanımlanan bu alanda Heidelberg Üniversitesi'nden Dr. Anna Sitz başkanlığında sürdürülen kazı çalışmaları Labraunda'nın Geç Antik / Bizans Dönemi'ne odaklanmakta (MS 4.-7. yy) ve Zeus Labraunda kültünün baskın olduğu kutsal alanın Hıristiyanlığa geçiş sürecini anlamayı amaçlamaktadır. Tetrakonkhos yapısıyla Batı kilise arasındaki bağlantıyı anlamak adına 2018 yılında Tetrakonkhos yapısının güneyinde yapılan çalışmalar sonucunda ana kayaya oyulmuş mezarlardan oluşan bir Hıristiyan Mezarlığı keşfedilmişti. 2019 çalışma sezonunda buradaki mezar inşa teknikleri ve uygulamalarına dair daha fazla bilgi edinmek amacıyla güney kısımda, doğu-batı doğrultulu 9x3, 25 m ölçülerinde yeni bir açma açılmış ve toplam sekiz mezar kazılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda mezarların oluşturulma süreci anlaşılmıştır. İlk olarak Geç Antik dönem yüzey toprağında ana kaya içine yaklaşık 0,80-1,00 m derinlikte bir çukur kazılmış, daha sonra ana kaya içinde bir mezar boşluğu oluşturulmuştur. Ana kaya oyulduktan sonra ölü mezara konmuş ve mezarın üstü yaklaşık 6-7 adet dörtgen taş levha ile kapatılmıştır. Bundan sonra çeşitli boyutlarda işlenmiş veya işlenmemiş taşlar mezarların ana hatlarını çevreleyecek şekilde yerleştirilmiştir. Mezarların doğu ve batı uçlarına (ayak ve başuçlarına), üstteki taş sırasıyla aynı seviyede üzeri haç kazılı tuğlalar konmuştur. Yetişkin mezarların aksine, çocuk mezarlarında tuğla mezar işaretleri bulunmamaktadır. Mezar hediyesi açısından son derece fakir olan bu mezarlarda ele geçmiş insan kalıntıları Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal (Hacettepe Üniversitesi, Ankara) ve Dr. Mehmet Somel (ODTÜ, Ankara) tarafından incelenmektedir.

Kemikler Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal'ın gözetiminde Hacettepe'deki laboratuvarında çalışılmakta, kalıntılardan DNA elde etmenin mümkün olduğu durumlarda, bu analizler Dr. Mehmet Somel tarafından laboratuvarında gerçekleştirilecektir.

Oikos L

Labraunda kutsal alanının girişi ile Andron C terası arasındaki bağlantıyı sağlayan anıtsal merdivenle ilişkili bir yapı olan Oikos L güney propylaion'da 1951 yılında sürdürülen kazılar sonucunda tespit edilmiştir. Doğu-batı doğrultulu, *in antis* planlı yapı 8,55 m uzunluğa ve 6,40 m genişliğe sahiptir. Yapının 4,79 m uzunluğunda ve 1,96 m derinliğinde bir ön odası mevcuttur. Girişteki sütunlar, stylobattan yaklaşık 19 cm yukarıda yer aldığı için olasılıkla bir basamak işlevi de taşıyan ve yekpare taştan yapılmış bir eşik üzerine yerleştirilmiştir. Hekatomnidler dönemine tarihlenen bu yapının işlevini belirlemek üzere yapıda 2019 yılında arkeolog Anıl Aslan (MA) başkanlığında bir ekiple kazı çalışmaları başlatılmıştır. Ayrıntılı temizlik çalışmalarından sonra yapının batı kısmına odaklanılmış; batı duvar üzerine birikmiş toprağın baskısını azaltarak duvarın odanın içine çökmesini engellemek ve yapının inşa tarihine ilişkin bilgi sağlayacak arkeolojik seviyeleri ortaya çıkarmak amacıyla geniş bir sondaj açılmıştır. Burada ele geçen küçük buluntuların ilk analizleri yapının inşa tarihi için MÖ 4. yy'ın ilk yarısını işaret etmektedir. İkinci bir sondaj yapının ana odasında açılmış, ancak buradaki çalışmalar, oda içinde çok sayıda taş bloğun bulunmasıyla durdurulmuştur. Üçüncü bir sondaj ön odada, açılmış ve yapının temellerinin stylobat seviyesinin 1,26 m altında, doğrudan ana kaya üzerine oturduğu saptanmıştır. Bu sondaj sonucunda bulunan malzeme henüz analiz aşamasındadır. Gelecekte yapının batı duvarının sağlamlaştırılması ve kısmi restorasyonu üzerine çalışılacaktır. Bu sayede kazılar yapının tümünde sürdürülebilecektir.

Oikos L yapısı ve tapınak terasına ulaşan anıtsal merdivenler

Restorasyon, Koruma Ve Çevre Düzenleme Çalışmaları

Propylaion Y

2019 yılında, Kuzey stoanın doğusunda yer alan ve önceki yıllarda kazı çalışmaları tamamlanmış Arkaik propylaion yapısında restoratör Nazım Can Cihan tarafından çalışmalara başlanmıştır. Çalışmanın amacı, arkeolojik alanlarda yabancı ot oluşumunu insan sağlığına ve çevreye zararlı ot ilacı kullanmadan engellemek ve yapı kalıntılarının korunmasını sağlamaktır. İki birimden oluşan yapının doğu biriminde bitki kökleri temizlenmiş ve toprak tabakası tesviye edilmiş, batı biriminde ise sadece otlar temizlenmiştir. Ardından zemin Plantex Platinum isimli %100 polipropilenden üretilmiş, zararlı otların oluşumunu ve gelişimini önleyen, insan sağlığına ve çevreye zararsız, UV dayanımı yüksek, mikro gözenekli, ısı bağlanmayla dokunmuş elyaf örtüyle kaplanmıştır. Süreç, yapının doğu biriminde örtü üzerine çakıl serilerek, batı birimindeyse örtünün üzerinde herhangi bir yapay tabaka oluşturulmadan açıkta bırakılarak takip edilecektir.

Dorik Yapı

Dorik yapıda restoratör Cristina Georgescu tarafından yapılan çalışmalar yapının güneydoğu kısmında 2017 sezonunda restore edilmiş katmanların temizliğini ve konservasyonunu içermektedir. 2019 çalışmaları kapsamında tuğlaların üzerinde ve arasında büyümüş bitki, liken ve yosunlar ile tabaklardaki taş ve harç mekanik olarak temizlenmiştir. Yerinden oynamış her tuğla, taş ve harç parçası toplanmış, bu parçaların altında ve arasında bulunan ufalanmış harç, toprak ve toz tabakaları kaldırılmış, yapının restore edilmiş güneydoğu kısmı jeotekstil ile kaplanmıştır.

Oikoi

2019 senesinde Oikoi yapısının güney odasındaki dört dikme ve kuzey odadaki pişmiş toprak podyumda restoratör Cristina Georgescu tarafından temizlik ve sağlamlaştırma çalışmaları yapılmıştır. Tuğlalar arasında büyümüş olan bitkiler temizlenerek biyolojik büyümeyi engellemek için tüm dikmelerin yüzeyine fırça kullanılarak biyosit uygulanmıştır. Yüzeyde ve kenarlardaki boşlukların arası harçla doldurulmuştur. Harç kurumaya başlayınca, bir sünger yardımıyla

Teras Evler / eski arkeolojik eser deposu

Arkeolojik eser deposu taşınırken

yüzeyle bastırılarak daha düz bir yüzey ve daha doğal bir görünüm elde edilmiştir.

Belgeleme Çalışmaları

Seramik çalışmaları

2019 sezonu çalışmalarında Labraunda'da birçok farklı alanda - akropolis, stoa X, oikos L, tetrakonchos, Doğu hamam ve Labraunda çevresindeki tahkimat sistemi (Burgaz, Tepesar ve Kepez)- bulunan seramikler Vasilica Lungu ve ekibi tarafından değerlendirilmiştir. Seçilen parçalara envanter numarası verilmiş, bunlar çizilerek ve fotoğraflanarak belgelenmiş, farklı kataloğlara tanımlanmıştır. Bu parçalar için farklı alan ve sektörler göre tablolar hazırlanmış ve toplam parça, kap ve kategori sayısına göre istatistikler çıkarılmıştır.

Pişmiş Toprak Yapı Elemanları

Pişmiş toprak kiremitler, özellikle de Korinthos kiremitleri Labraunda 2019 yılı belgeleme çalışmaları kapsamında arkeolog Fabrice Charlier tarafından incelenmiştir. Bu malzemeler ahşap kalıplar aracılığıyla seri olarak üretilir ve farklı özelliklerinin istatistiksel açıdan incelenmesi için tipolojik ve teknik verilerin işleneceği bir kayıt sistemi oluşturulmuştur. Bu seneki çalışmaların konusunu önceki senelerdeki

kazılar sonucunda keşfedilen, çökmüş iki farklı çatıya ait oldukları kesinlikle saptanan ve henüz herhangi bir incelemenin konusunu oluşturmamış kiremitlere oluşturmuştur. Bunlar Akropolisteki 2 numaralı kulenin ve Labraunda'nın yaklaşık 750 metre batısında yer alan Uçalan Kule'nin kiremitleridir. Kiremit parçaları birleştirilmiş, bulunduğu stratigrafik birime göre kaydedilmiş, asgari kiremit sayısını belirlemek için parçaların tümü tartılmış ve sayılmıştır. İlk gözlemlere göre Akropolisteki 2 numaralı kulenin çatısını kaplamak için farklı dönemlere tarihlenen iki farklı kiremit grubu kullanılmıştır. Bunlardan ilki MÖ 4. yy'a tarihlenirken, ikinci grup ise Hekatomnidler dönemini işaret etmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar Labraunda yapılarında kullanılmış kiremitler için bir kronoloji belirlenmesini sağlayacaktır.

Metal Eserler

Labraunda 2019 yılı metal eser belgeleme çalışmalarının amacı kazılar sırasında bulunmuş tüm metal malzemenin envanterini tamamlamak ve bu malzemeyi hem eser hem de alan ölçeğinde ayrı ayrı değerlendirmektir. Bu bağlamda 165 obje (ya da obje grubu) E. Goussard ve R. Chevallier tarafından envanterlenmiştir. Bu sayede, envantere tanımlanan obje sayısı 1327 objeye (ya da obje gurubu) ulaşmıştır. Gelecek

senelerde sistematik grafik belgeleme yöntemleriyle hazırlanan katalog çalışmasına ve eser ölçeğinde analizlere devam edilecektir.

Antropolojik Çalışmalar

2019 senesinde tetrakonkhos güneyindeki nekropolise gömülmüş bireyler Hacettepe Üniversitesi'nden antropolog Demet Delibaş tarafından kazılmıştır. Alanda yapılan ilk incelemelerin sonuçlarına göre bireyler çoğunlukla sırtüstü, doğu-batı doğrultusunda yatırılmış, kollar ise karnın üzerinde birleştirilmiştir. Mezarların çoğuna tek birey gömülmüştür fakat bu mezarlar birden fazla defa kullanılmıştır. Çalışma sezonunun sonunda 2018 ve 2019 yıllarında bulunan tüm iskeletler, 2019/2020 yıllarında daha ayrıntılı bir şekilde çalışılmak üzere Hacettepe Üniversitesi İskelet Biyolojisi Laboratuvarına götürülmüştür.

Arkeolojik Eser Deposunun Taşınması

Labraunda'da 1950'li yıllardan itibaren sürdürülen kazı çalışmaları sonucunda elde edilmiş tüm arkeolojik eserler ile kazı araç gereçleri, Andron B yapısının hemen arkasında yer alan ve "teras evleri" olarak isimlendirilen dört odalı yapının içinde muhafaza edilmekteydi. Kazısı 1950'li yıllarda yapılmış bu yapının üstü bir çatı ile kapatılmış odalarının girişleri ise parmaklıklı kapılarla güçlendirilmiş ve yapı bu sayede bir depoya dönüştürülmüştü. Bu depo hem kapasite hem de güvenlik açısından yetersizdi. Aynı zamanda yapının depo olarak kullanıldığı için Labraunda'ya gelen ziyaretçilerin yapıyı gezmesi de mümkün olmuyordu. Bu bağlamda arkeolojik eser deposunun taşınması hem yerel yönetimler hem de kazı başkanlığı tarafından uzun zamandır istenen ve planlanan bir projeydi. L. Advisory danışmanlık şirketi tarafından sağlanan bütçe ve ESAN'ın katkıları sayesinde bu projemiz 2019 yılında gerçekleştirildi. Kapasite açısından yeterli ve güvenli bir depo işlevi görebilecek Kargıcak Köyü'ndeki ilkokul hakkında Milas Kaymakamlığı ile 2018 yılında prensipte bir anlaşmaya varılmıştı. Yaklaşık 10 yıldır terkedilmiş olan bu ilkokulda öncelikle büyük ölçüde yenileme (elektrik, çatı, kapı ve pencereler) ve güvenlik çalışmaları gerçekleştirilmiş ardından Labraunda kazılarının tüm etütlük buluntularını içeren yüzlerce kutu taşınmıştır. Aynı zamanda, ilkokul içine en fazla elektrik tüketen aletlerin kullanıldığı bir metal konservasyon laboratuvarı da kurulmuştur. Bu sayede konservasyon/restorasyon laboratuvarının kazı çalışmaları içindeki kalıcı konumu sağlamlaştırılmıştır. Bu yeni deponun düzenlenmesiyle ilgili işlerin (rafların ve dolapların yerleştirilmesi, su sisteminin tamiri ve bir seramik laboratuvarının kuruluşu) 2020 yılında tamamlanmıştır.

Teşekkür

2019 yılı kazı çalışmalarına verilen izin için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkürlerimizi sunarız. Bu seneki çalışmalar Fransız Dışişleri Bakanlığı (MEAE), ESAN şirketi, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (BIAA), Labrys Danışma (Labrys Advisory), Magnus Bervall Derneği, İsveç Araştırma Enstitüsü (SRII), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Milas Belediyesi, AOROC Laboratuvarı (ENS) ve İsveç Akademisi'nin sağladığı maddi destekler sayesinde gerçekleştirilmiştir. Özverili çalışmalarından dolayı tüm ekip üyelerine ve Bakanlık temsilcimiz İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Yeşim Ozan'a içtenlikle teşekkür ederiz.

İpek Dağlı

KEAM-2020

Kuzey Ege Arkeoloji Araştırmaları Ve Uygulama Merkezi Adramytteion Egemenlik Alanı Araştırmaları

2012 yılından bu yana Balıkesir ili Burhaniye İlçesi Ören Mahallesi'nde sürdürülen "Adramytteion Kazı ve Onarım Çalışmaları"nın (2012-2020) yanı sıra, "Körfez Yüzeysel Araştırmaları" başlığı altında Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Murat Özgen başkanlığında devam ettirilen, kentin egemenlik alanı ve çevresinin tarihi topoğrafyasına odaklanan "Adramytteion Kenti Egemenlik Alanı Yüzeysel Araştırması" çalışmalarının (2015-2020) önceki sene kampanyalarına dair ön değerlendirmeleri, TEBE Haberler sayılarında paylaşılmıştı (Özgen 2017, Aykanat – Öztürk 2018, Özgen et al. 2020). Bu sayıda yürütülmekte olan yüzeysel araştırmalarına dair 2020 yılı tespitleri ve bunlara dair ön değerlendirmeler paylaşılmaktadır.

Projenin öne çıkan araştırma odaklarını; Ayvalık ve Burhaniye ilçelerindeki üretim teknolojileri, lojistik ve dağılım ilişkilerinin değerlendirildiği antik taş ocakları ve üretilen materyalin kullanımı; tespiti gerçekleştirilen tahkimatlı yerleşimlerle bağlantılı Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem savunma ağı sistemleri ile bütünleşik kent modelleri, kent etki alanları kırsal alan güvenliği ve iskân politikaları; Ayvalık Adaları'ndaki bir kısmı literatüre geçmemiş Geç Osmanlı Dönemi Rum dini ve sivil mimari örneklerinin yanı sıra adalardaki Hellen kent lokalizasyonu sorunsallarına yeni veriler sunar nitelikteki tespitlerimiz oluşturmaktadır.

Börezli Mahallesi Köy Mezarlığı Devşirme Parçalar

Çıkrıkçı Mahallesi Köy Mezarlığı Devşirme Parçalar

Burhaniye İlçesi Çalışmaları

Börezli Ve Çıkrıkçı Mahalleleri – Köy Mezarlıkları

Güncel kullanımı devam etmekte olan Burhaniye ilçesi Börezli Mahallesi ve Edremit İlçesi Çıkrıkçı Mahallesi'nin kuzeyinde yer alan köy mezarlıklarında, ören yerleriyle topoğrafik ilişkisi bulunan Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi birçok mahalli yerleşkesinde olduğu üzere, antik döneme ait, çoğunluğu mimari yapı elemanlarından oluşan materyalin, kısmen *spolia* (devşirme) mezar taşı olarak kullanıldıkları tespit edilmiştir.

Genel olarak yapı elemanları ve nekropol malzemeleri olarak iki başlık altında sınıflandırılabilir ve büyük oranda granit (*marmor misium*) olan antik parçaların çoğunluğu kırık ve hasarlı olup mezarlık alanında zemin (toprak) üstü veya yarı gömülü halde, dağınık vaziyettedir. Materyal: Börezli Mahallesi'nde toplamda 19 adet olup sütun, sütun tamburları, postament, sima, yarım paye, lahit teknesi, dikdörtgenler prizması biçiminde basit mezar anıtına ait parça; Çıkrıkçı Mahallesi'nde toplamda 30 adet olan sütun, sütünce, postament, sima, arşitrav, lahit kapağı parçalarından oluşmaktadır. Aralarında yer alan farklılaşan örnekler vasıtasıyla gerek parçaların devşirme kullanım içindeki tercihleri gerekse günümüz pozisyonları itibarıyla bölge ahalisinin mezar geleneği hakkında öngörülerde bulunmak mümkündür.

Börezli ve Çıkrıkçı Mezarlıklarında devşirme olarak kullanılan antik malzemeler dışında antikiteye dair herhangi bir izin tespit edilememiş olması, bulunan *spolia* materyalin başka bir lokasyondan taşınmış olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Wiegand ve Stauber (Stauber 1996: 115-117), Börezli Köy merkezi ve çevresinde, mezarlıktaki gibi sütunların var olduğunu bildirmiş ancak her ikisi de bunların dışında başka herhangi bir antik bulguya işaret etmemiştir. Sonuç olarak devşirme materyalin temininde şu an için iki lokasyon öne çıkmaktadır: Fuğla Tepe ve Adramytteion.

Fuğla Tepe, Börezli Mahallesi sınırları içerisinde kalmakta olup Edremit düzlüğüne oldukça hakim, yüksek bir noktadadır. Bu konumu nedeniyle, civardan paralel örneklerini bildiğimiz üzere, bir tahkimatlı yerleşim tipolojisi sunmaktadır (Özgen 2018: 219-243). Stauber, kapalı tahkime dair izler bulunmadığı için alanın karakol niteliği taşımadığını belirtmiş; hatta antik kaynaklarda civarda olduğunu bildiğimiz Iolla'nın buraya lokalize edilmesi gerektiğini öne sürmüştür (Stauber 1996: 116). Ancak 2016 yılı çalışmalarımız dahilinde tepenin etrafını çevreleyen tahkim hattının varlığı ortaya konmuştur (Özgen

Hisarköy Mahallesi-Tirkeç Tepe Taş Çıkarma İzleri

2018: 229-230; Özgen 2019: 414). Dolayısıyla Fuğla Tepe, gerek konumu gerekse arkeolojik potansiyeli nedeniyle devşirme materyalin temin edildiği ideal bir lokasyon gibi görünmektedir. Fakat, Fuğla Tepe ve köy merkezi arası topografyanın sertliğinin böyle bir taşıma için engel oluşturabileceği göz önüne alındığında 8 km uzaklıkta fakat tamamen düz ayak mesafesinde olan Adramytteion, daha muhtemel bir lokasyon olarak öne çıkmaktadır.

Hisarköy Mahallesi - Tirkeç Tepe

Hisarköy sınırları içerisinde dik bir tepe ve zirvesinde bulunan küçük bir kayalıktan oluşan ve Tirkeç Tepe Mevkii olarak adlandırılan alanda 2015 yılı çalışmalarında araştırma ekibi, Hellenistik döneme tarihlenen 10 adet tanımsız kulp ve gövde parçaları ile 1 adet dışa çekik ağızlı kâse parçasından oluşan keramik parçaları; alanın zirve düzlüğünde iki adet, yerel kireçtaştan dörtgen kesme taş blok formlu blok belgelemiştir (Aykanat – Öztürk 2018: 32). Gerek tespitleri gerçekleştirilen bu materyaller, gerek tepenin doğu ve kuzeydoğu yönüne hâkim konumu, gerekse kuzeybatısında yer alan ve Helenistik dönemde karakol yerleşimi olduğu tespit edilen Hisar Tepe ile olan görsel bağlantısı nedeniyle, bu alanın kırsal savunma sisteminin bir parçası olarak hizmet etmiş tahkimat düzenlemesi olduğu sonucuna varılmıştır.

2020 yılında varlığı öngörülen tahkimatın temel izleri ve taş temin teknolojisine dair bulguların yeniden değerlendirilmesi için alan tekrar çalışma kapsamına alınmıştır (Özgen et al. 2019: 32). Zirve düzlüğünün dar-sarp yapısı ve zaman içinde artan bitki örtüsü, tepeyi çevrelediği düşünülen tahkimata ait temel izlerini gizlemiş olsa da, taş temin teknolojisine dair farklı üretim safhalarında bırakılmış kaya fasadına kontur şeklinde kazınmış dairesel izler (7 adet) tespit edilebilmiştir. Söz konusu izlerin öğütme taşı (*orbis*) çıkarma amaçlı açılmış kanallar olduğu anlaşılmıştır. Bu teknolojik sürecin ileri safhalarına dair destekleyici başka bir örnek aşağıda değinilen Taylıeli Mahallesi'nde belgelenmiştir.

Tahtacı Mahallesi - Çamlık Tepe Taş Ocakları

Çamlık Tepe taş ocakları, Burhaniye ilçesi Hisarköy Mahallesi'nin yaklaşık 2 km güneydoğusu, Tahtacı Mahallesi'nin 2 km kuzeydoğusu ve Şarkköy'den Tahtacı Mahallesi'ne giden yol üzerinde yer alan Hisarköy ayırımından yaklaşık 3 km ileride bulunan Sübeylidere yol ayırımına devam eden güzergahta, yolun batısında yaklaşık 200 m içerideki Çamlık Tepe'nin güneydoğu yamacında yer almaktadır.

Reşitköy Barajı gövdesinin kuzeybatı bölümünün inşası sırasında açığa çıkmış taş ocakları, Çamlık Tepe'nin Karınca Dere'ye bağlanan güneydoğu yamacı boyunca tanımlı 6 alan halinde yayılmıştır. Karınca Dere yatağına sınır niteliğinde ve sert bir eğimle bağlanan Tepe, topografik olarak zirveye doğru kesintili ve düze yakın kademeli alanlar oluşturan bir eğimde yükselmektedir. Ocakların yayılımında da söz konusu bu alanların tercih edilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Taş ocakları tipolojik olarak vadiye bakan tarafı açık ve Kuzey-Güney ya da Kuzeydoğu-Güneybatı doğrultusunda yerleştirilmiş tepeye doğru derinleşen dörtgen

*Tahtacı Mahallesi-
Çamlık Tepe Taş Ocakları -
Hava Fotoğrafı*

Tahtacı Mahallesi- Çamlık Tepe Taş Ocakları - Ocak 4

Tahtacı Mahallesi- Çamlık Tepe Taş Ocakları - Ocak 4-Yarım Bırakılmış Blok

formlu cep biçimindedir. Genel görünüm itibariyle alet izlerinin görülebildiği düz yüzeyler, çıkarılan kütlelerin büyüklüklerine işaret edecek nitelikte keskin kırılmalar gösteren kademeli geometrik yapılar ve kanal izleri ocaklarda gözlemlenen morfolojik özelliklerdir. Andezit karakterli materyal özelliği gösteren ocaklar güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda 20 m ya da 50 m arasında değişen ilişkili mesafelerle topografyaya yayılmışlardır.

Ocak 1-2 ve 4, taş çıkarma işlemine dair yukarıda sıraladığımız teknolojik sürece ait aşama-uygulamaların bütün olarak okunabildiği izleri barındırmalarıyla ortak morfolojik özellikler göstererek diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu ocaklarda dikkat çeken husus fasatlarda yoğun olarak gözlemlenen sistematik sıralı hatlar oluşturan farklı açılardaki külünk ve kama izleridir. Belirli bir düzen takibinin yapılabildiği bu izlerin, koparılmak istenen kütlelerin yaklaşık olarak ölçüleri ve çıkarma önceliğine dair sonuçlar verebileceği düşünülmektedir. Yatay yüzlerde ise koparma işlemleri için hazırlanmış kanal izlerini görmek mümkündür. Ayrıca Ocak 4'te fasatta, etrafı kanallarla açılarak işlem sonlandırılmadan bırakılmış askıda kalmış dörtgen formlu kütle, taş çıkarma sürecine yönelik ünik bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaklaşık

olarak 50x150 cm ölçülerindeki kütlelerin köşesinin koparılma esnasında kırılarak zarar görmesi nedeniyle çıkarma işleminin sonlandırılmamış olması ihtimaller dahilindedir. Ocaklar çevresinde yapılan yüzey taramasında tekil örnekler oluşturan tuğla kırıkları ve Roma Dönemi(?)'ne tarihlendirilebilecek yalın, günlük kullanımlı seramik parçası buluntular arasındadır.

Adramytteion etki alanında 2015 yılından bu yana gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmamız dahilinde tespit ettiğimiz taş ocaklarının hizmet ettiği merkez-lokasyonlar, üretim kapasiteleri, yayılımları ve lojistik durumları gibi sorulara dair kanıtlar bulunmaya çalışılmıştır (Özgen et al. 2020: 63-65, Özgen 2019: 417-420). Çamlık Tepe taş ocaklarının Karınca Dere ile olan yakın ilişkisi, buradan temin edilen malzemenin, literatürde yer alan benzer örneklerdeki gibi akarsu yoluyla taşındığına dair somut bir kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pelitköy Mahallesi - Boşnak Tepe 3 Taş Ocağı

Burhaniye ilçesi, Pelitköy Mahallesi'nin 2.5 km kuzeyinde yer alan ve Boşnak Tepe olarak adlandırılan alan, tepenin kuzey yamaçlarında konumlanmaktadır. 2017 yılı tespitlerine konu olan alanda birbirlerine yakın iki taş ocağı bulunmuş ve bu ocaklar araştırma ekibi tarafından Boşnak Tepe 1 ve Boşnak Tepe 2 olarak adlandırılmıştı (Özgen 2018: 226, Aykanat – Öztürk 2018: 33-34).

2020 sezonunda bölge çevresinde yapılan yüzey araştırması neticesinde Boşnak Tepe 2'nin 80 m batısında yeni bir taş ocağı tespit edilmiştir. Boşnak Tepe 3 olarak adlandırılan ocak, benzer nitelikte doğu-batı doğrultulu küçük bir kanyon yaratır nitelikte dörtgen form veren bir yarma cep ve devamında tepe çevresine yayılarak gelişen bir morfoloji sunmaktadır. Kumtaşı-Kireç taşı materyale sahip olduğu anlaşılan ocak, morfolojik olarak tipik olduğu üzere taş çıkarma işlemlerinden arda kalan basamak formu kademeli, keskin geometriler sunmaktadır. Yüzeysel olarak Boşnak

Pelitköy Mahallesi - Boşnak Tepe 3 Taş Ocağı

*Pelitköy
Mahallesi -
Boşnak Tepe 3
Taş Ocağı*

*Taylieli
Mahallesi Taş
Ocağı - Ana
Kaya Üzeri
Yol-Tekerlek
İzleri*

Taylieli Mahallesi Taş Ocağı - Taş Çıkarma İzi

Tepe 2'nin yarı hacminde olan ocakta külünk ve kama alet izleriyle birlikte taş koparma için oluşturulmuş kanalları da görmek mümkündür.

Bahsi geçen Çamlık Tepe ve aşağıda değinilen Tüğü Tepe'de saptanan lojistik kurgusu, akarsular üzerinden daha çok kırsal/periferi ilgisindeki hammadde veya işlenmiş-yarı işlenmiş ürünlerin ticaret-dağıtım ve sirkülasyon ilişkisini ortaya koymakta idi. Boşnak Tepe 3'ün denize olan yakınlığı ve modern yazılım destekli topoğrafik modellemeler üzerinden geliştirilen alternatif lojistik noktaları, periferinin aksine Boşnak Tepe'de lojistiğin büyük oranda deniz yolu ile gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla Boşnak Tepe'nin lojistik kurgu, ticari ağ ve kapasitesi için farklı ölçek ve etkileşim söz konusu olmalıdır.

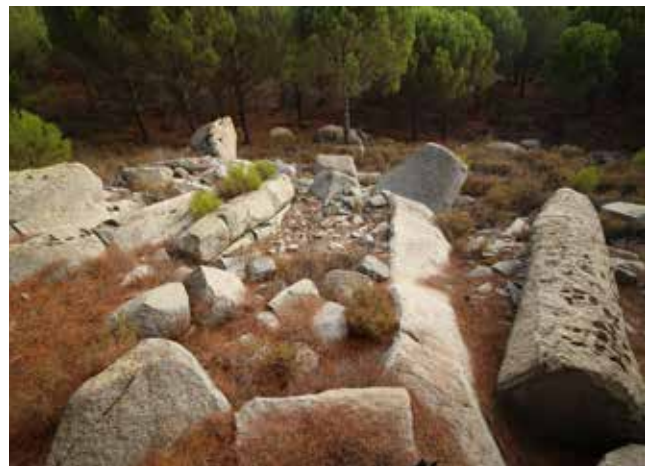
Taylieli Mahallesi Taş Ocağı

Topoğrafik olarak kademeli yamaçlar üzerine kurulmuş olan Taylieli Köyü'nün günümüz Beydağı Restoran sırtlarına gelen alanı içinde, kayalık yüksek

bir yamaç üzerinde, hâlihazırda nispeten geniş bir alana yayılmış antik taş çıkarma izleri yanı sıra ana kayaya oyuk bir sarnıç tespit edilmişti. 2020 yılı çalışmalarında geçmişte dairesel bir geometri sunan kanallar, sarnıç yapısı ve alan dâhilinde teker izi olarak yorumlanabilecek olan hattın yeniden değerlendirilmesi amacıyla alan yeniden çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

Hisarköy, Tirkeç Tepe'den erken aşamalarındaki bilinen örneklerinde olduğu üzere buradaki dairesel hatlar da sütun tamburu ya da öğütme taşı (*orbis*) çıkarma işlemiyle ilgili olup sarnıç olarak yorumlanmış, ana kaya oygunun da bu süreç dahilinde kütlelin tamamen koparılmasından arta kalan izleri yansıtıyor olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Alanın kuzey batısında ana kaya düzlüğü üzerinde kuzeybatı-güneydoğu yönelimli ve sabit aks açıklığını takip eden 145 cm genişlik ve 15 m uzunluğundaki

Kuyumcu Mahallesi - Çamgedik Tepe Taş Ocağı - Ana Kayadan Koparılmış Sütun Formlu Ham Bloklar

Kuyumcu Mahallesi - Çamgedik Tepe Taş Ocağı - Kamal Koparma İzleri

hatların ise, taş ocağı bünyesinde olması nedeniyle, öncelikle üretim amaçlı taşımacılıkla ilgili olduğu düşünülmüştür. Yapılan yeni incelemeler neticesinde denize paralel bu izlerin eski bir araba yoluna ait izler (Antik? ya da Osmanlı Dönemi?) olabileceği de değerlendirilmiştir.

Kuyumcu Mahallesi - Çamgedik Tepe

Burhaniye İlçesi Kuyumcu Mahallesi ile Kaplan Sivrisi Tepe'nin arasında 2019 yılı çalışmalarıyla tespit edilen alan (Özgen et al. 2020: 64-65), Kuyumcu Mahallesi merkezinin 2.5 km güneydoğusunda, Çamgedik Tepe'nin kuzeybatı yamaçlarında tali yoldan yaklaşık 500 m uzaklıkta konumlanan antik bir taş ocağıdır.

Yoğun ormanlık bitki örtüsü ile kaplı alan içerisinde 2019 yılında ana kaya kütlelerinden sütun üretmek üzere koparılmış dörtgen, ince-uzun prizmal formda 2.56 m ve 3.75 m uzunluklarında taş bloklar ve aynı zamanda 5.30 m uzunluğunda ve 0.70 m çapında yarım bırakılmış sütun ve toprağa gömülü sütun fragmanları tespit edilmişti.

2020 yılı çalışmalarında ise ocağın yayılım alanının belirlenmesine odaklanılmıştır. 2019 yılı tespitlerine benzer biçimde çok sayıda eliptik kaya kütlelerinin kamalar aracılığıyla bölümlendiği örnekler rastlanılmıştır. Aynı zamanda 2019 yılı tespitlerinin 200 m güneyinde 335 cm uzunluğunda kaba işlenmiş monolit bir sütun fragmanı ve kaya kütlelerinin fasatında yaklaşık 330 cm uzunluk 60 cm genişliğindeki ham kaya kütlelerinin koparılmasına yönelik düzenli ve kesintisiz bir dizi biçiminde oluşturulmuş kama oyukları saptanmıştır.

Kuyumcu Mahallesi - Kaktas Tepe *(Kurtlucaçaklı) Taş Ocağı*

Kuyumcu Mahallesi'nin 1.85 km doğusunda, Çamgedik Tepe'nin 900 m kuzeybatısında yer alan

Kuyumcu Mahallesi - Kaktas Tepe Taş Ocağı - Yarım Bırakılmış Sütun

Kuyumcu Mahallesi - Kaktas Tepe Taş Ocağı - Kamal/Koparma İzleri

antik taş ocağı, geniş vadi içinde yükselen ve tamamen ana kayadan oluşan yükselti ve çevresinde konumlanmaktadır. Granit taş malzeme temininde kullanılan tepede güney ve batı yamaçları boyunca taş koparma izleri ve yarım bırakılmış sütun - sütun fragmanları tespit edilmiştir. Tüglü Tepe ve Çamgedik Tepe taş ocaklarında görüldüğü gibi, ana kayanın uzun kanallar ve kama dizileri aracılığıyla işlenmek üzere hazırlanarak büyük ham kaya kütlelerine bölümlendiği gözlemlenmiştir. Tepenin güneybatı ve batı yamaçlarında, dağınık halde toplamda dokuz adet sütun ve sütun fragmanının belgelenmesi tamamlanmıştır.

Antik Dönem mimarisinde önemli bir sütun üretim merkezi olan Kozak Yaylası'nın günümüz İzmir İli sınırlarında kalan güney bölümünde, yerelde Kozak Taşı olarak da adlandırılan granit malzemenin temini ve petrografisi bağlamında 1980'lerden bu yana, Wolfgang Radt ve Lorenzo Lazzarini'nin yürütmüş olduğu çalışmalar bulunmaktadır (Radt 1997: 453-454, de Vecchi et al. 2000: 145-153). Özellikle Bağyüzü Köyü'nün güneyinde ve antik Perperene yerleşiminin çevresinde odaklanan bu çalışmalar sonucunda literatürde *mamor misium* olarak tanımlanan malzemeye ilişkili sütun fragmanları, ana kaya

Çamoba Mahallesi - Asar Tepe - Hava Fotoğrafı

üzerinde koparma izleri, lahit teknesi ve işliklere ait kalıntılardan oluşan antik taş ocağına ait kalıntıları barındıran çok sayıda antik taş ocağı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, yüzey araştırması kapsamında günümüz Burhaniye ilçe sınırlarında kalan bu yeni tespitler, bölgedeki antik taş ocağı işletmeciliğinin bütüncül bir değerlendirmesine dönük sonuçlar sunmakla birlikte aşağıda anlatıldığı üzere araştırmanın Ayvalık ilçe sınırları içinde de sürdürülmesi gerektiğini gözler önüne sermektedir.

Ayvalık İlçesi Çalışmaları

Çamoba Mahallesi – Asartepe

İlk olarak 2017 yılı çalışmaları kapsamında değerlendirilen ve oldukça sarp bir karakter sunan Asartepe, topografik olarak zirvenin yanı sıra daha düşük kotta ve çapta olan diğer bir düzlüğün bulunduğu teraslar ve bu alanların etrafındaki yamaçlardan oluşan tipik bir Hellenistik Dönem tahkimatlı yerleşimidir (Özgen 2020: 416, Aykanat – Öztürk 2018: 32-34). Bir üst teras niteliğindeki zirve düzlüğü, çevre panoramaya hakim, Thebe düzlüğü ve Alibey Adası gibi Ayvalık Adaları ve Gömeç Kız Çiftliği'ne (Kisthene?) bakan bir görüş açısına sahiptir. Bununla birlikte benzer topografik karakter ve yerleşim tipolojisi gösteren 2016-2018 yılları bulgularımız arasında tespit ettiğimiz Gömeç/ Dişkayası Tepe ve Burhaniye/Kaplan Sivrisi (Özgen 2018: 231-232, Aykanat – Öztürk 2018: 32-34), arka planda politik ve stratejik bir kurgusal sistem bütününe işaret eder nitelikte Asartepe'nin açık-direkt temas (iletişim) sağlayacak görüş açısı içerisinde kalmaktadır.

Yerleşimde genel olarak, zirve düzlüğünde tahkimata dair izler, alt teras ve yamaçlarda ise yerleşim dokusu izlenimi yaratan temel düzeyinde korunmuş ve sistematik takibi yapılamayan dağınık ve tutarsız vaziyetteki mekanlaşmalara ait kalıntılar bulunmaktadır.

Bununla birlikte tepenin, zirve terasından hemen hemen her yöndeki yamaçlara doğru, mevcut durumda akmiş izlenimi veren ve yer yer öbekler oluşturan irili ufaklı ve harçsız vaziyette saptanan yapı materyalleriyle çevrelediği gözlemlenmiştir. Söz konusu bu materyallerin zirve düzlüğündeki yapılaşmayla ilgili ve eğim nedeniyle akmiş kalıntıları oluşturabileceği

Çamoba Mahallesi - Asar Tepe - Ana Kaya Üzeri Tahkimat İzleri

*Çamoba Mahallesi -
Asar Tepe - Zirve Düzlüğü
ve Batı Teras*

*Çamoba Mahallesi -
Asar Tepe - Ana Kaya
Üzeri Tahkimat İzleri*

*Çamoba Mahallesi -
Asar Tepe - Zirveden Batı
Teras Görünümü*

değerlendirmesinde bulunulmuştur. Ancak gerek batı yamaç boyunca gerekse 2020 yılı çalışmalarıyla güney ve güneybatı yamaçta kopuk kopuk tespit edilen *in situ* kesme taş, temel blok veya duvar sıralarından anlaşıldığı kadarıyla bu materyallerin yamaçlardaki mekanlaşma ya da yamaçlar üzerinde zirveye ulaşan yolun oluşturulması amacıyla yapılmış teraslamadan arta kalan kalıntılar olabileceği de ihtimaller dahilindedir.

Zirve terasından yaklaşık 21 m aşağıdaki alt kotta, yamaç üzerinde ve uçurum içine adeta çıkıntı yapan bir uç formunda yaklaşık 60x40 m ebatlarında batı teras olarak adlandırdığımız ayrı bir teras düzlüğü görülmektedir. Alanın yaklaşık olarak merkezinde, üzerinde taş çıkarma teknolojisine dair alet izlerinin görüldüğü bir ana kaya kütleli yer almaktadır. İhtiyaca yönelik taş alımının gerçekleştirildiği anlaşılan kütle- nin etrafında topografya üzerinde terasın tamamına yayılmış biçimde çukurvari çöküntü öbekleri ve bunların içinde ve etrafında oldukça yoğun gözlemlenen irili ufaklı taş molozlar gözlemlenmektedir. İlginç olan bu durumu anlamak amacıyla alanda yapılan yüzey taraması neticesinde mekanlaşmaya işaret eden kuru örgüde, bazıları köşe yapan temel düzeyinde doğrultular veren *in situ* kalıntılar zor da olsa tanımlanabilmiştir. Böylelikle batı teras dahilinde topografyada görülen çöküntü öbeklerinin terastaki mekanlaşmaya ait göstergeleri oluşturabileceği, terasın yamaçları da dahil olmak üzere moloz yığınlarının da söz konusu bu mekanlaşmalardan arta kalan kalıntılar olabilecekleri değerlendirilmiştir. Alandaki yapılaşma paterni moloz yığınlar nedeniyle ne yazık ki anlaşılammış olup korunan bu doku içerisindeki kaya öbeğinin varlığı, yanı sıra farklı lokasyonlarda tespit edilen ana tanrıça figürin fragmanları, batı terasının kült amaçlı kullanımı şeklinde yorumlanabilirse de buna dair tutarlı kanıtlar henüz ortaya konamamaktadır.

2020 yılı çalışmaları dahilinde alanda detaylı röleve çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Aletli ölçüm çalışmalarının verileri, sayısallaştırılmış topografik altlık üzerine oturtularak tahkimatlı yerleşimin kurgusu çıkarılmaya başlanmıştır. Bu çalışma neticesinde: Kuzey uçta bir yürüme yoluyla zirve düzlüğüne bağlanan dörtgen formlu bir muhtemel kule, yine bu yönde, üzerindeki blok oturtma izlerinden anlaşıldığı kadarıyla hacmi artırma veya başka bir amaçla konturlarından blok kesme taş duvar örgüsü ile yükseltile- len ana kayaya oyu bir sarnıç net olarak; batı aşağı teras dahil olmak üzere zirve düzlüğü ve güneybatı yamaç sınırlarından yerleşimin etrafını çevreleyen bir tahkimat, yine bu alanlar üzerindeki mekanlaşmalar, zirve terasının güneyinde bir diğer kule (?) ve güneybatı doğrultusunda yer aldığı düşünülen olası bir kapı düzenlemesi, plana işlenen oldukça kısıtlı ve karmaşık

Bağyüzü Mahallesi - Tüglü Tepe Taş Ocağı- Yarım Bırakılmış Monolit Sütun

in situ kalıntı-izler neticesinde tartışmaya açık öncül yorumlar olarak ortaya konabilmiştir.

Bağyüzü Mahallesi - Tüglü Tepe

Hacıbozlar Mahallesi'nin yaklaşık 2 km kuzeybatısında, Damlalı - Hacıbozlar mahalleri güzergahı üzerinde ve 500 m içeride, kuzeydoğu yönünde eğimli bir yamaca sahip tepe üzerinde, 2019 yılında yerelde Kozak Taşı olarak adlandırılan granitin temin edildiği taş ocağı tespit edilmişti (Özgen vd. 2020, 64-65). 2020 yılı çalışmalarında ocağın yayılım alanına odaklanılmış olup eksik kalan belgelemeler tamamlanmıştır. Belgelemesi yapılan parçalar arasında bir adet yarım bırakılmış lahit teknesi, ikisi monolit toplamda 5 adet yarım bırakılmış sütun ve bir tam sütun detaylı temizlikten sonra belgelenmiştir.

Tepenin kuzey yamacında, tali yoldan dere boyuna kadar dağılık biçimde konumlanan 1 adet 4.75 m yüksekliğinde yekpare iki sütun ve yükseklikleri 0.84 m – 2.21 m arasında değişen 5 adet sütun fragmanı tespit edilmiştir. Tepenin doğu yamacında ise 4.43 m. yüksekliğinde yekpare bir sütun ve bu sütunun koparıldığı öngörülen ana kaya kütlelerinin kuzey yüzünde boyulu boyunca uzanan bir kanal ile taş koparma tekniğine

Bağyüzü Mahallesi - Tüglü Tepe Taş Ocağı- Yarım Bırakılmış Lahit Teknesi

dair izlerin varlığı tespit edilmiştir. 2.55x1.41 m ve 1.12 m yükseklik ölçülerindeki lahit teknesinin ise haznesinin oluşturulması sırasında deforme olarak yerinde bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Bağyüzü Mahallesi'ne oldukça yakın olan ancak İzmir İli sınırlarına girmiş olması nedeniyle çalışma sahamız dışında kalan ve antik Perperene kentinin lokalize edildiği Okçular Mahallesi sınırlarında, benzer bitirilmemiş lahit teknesi örneklerinin varlığı bilinmektedir. Stauber, Lazzarini ve Radt tarafından granit taş ocağı potansiyelinin belirtildiği bölgede: Lazzarini vd.; Azattaşı Mevkii'nde antik taş ocağı içinde ve ayrıca çalışmalarını yürüttükleri Okçular Mahallesi ve hatta Demirci ve Ayvatlar mahalleleri dahil olmak üzere lokal kullanıma dönük sınırlı üretimleri olduğunu belirttikleri bitirilmemiş birkaç lahit teknesi (de Vecchhi et al. 2000.:46); Radt ise yine Okçular Mahallesi Kandak Mevkii'nde antik taş ocağı içinde bitirilmeden bırakılmış ve üzerinde alet izlerinin okunabildiği tekil bir lahit teknesinden bahsetmiştir (Radt 1997: 453).

Hammadde-depolama-ürün ilişkisine dayanan müşteri-ocak merkezli bu lahit üretim teknolojisi literatürde ocak temelli üretim (quarry-based production) olarak adlandırılmıştır (Russell 2011: 131). Hammaddenin lokalize edildiği yerde, ithal ya da satılmadan önceki standardize edilmiş kaba-ham gövde ya da kapak üretimine dayanan bu sistemin, Küçük Asya'da Prokonnessos, Aphrodisias, Ephesos ve hatta Uşak Selvioğlu'nda işletilmeye çalışıldığı bilinmektedir (Russell 2011: 131). Bu tip ocaklarda belli lahit tipleri işlenmekte olup üretimlerinde dokuz aşamanın olduğu belirtilmiştir (Russell 2011: 133, dpn. 65).

Araştırma sahamız sürecin belirtilen bu aşamalarını destekleyen örnekler sunması açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir. Yukarıda ifade edildiği üzere Radt tarafından literatüre kazandırılan örnek daha ileri düzeyde bırakılmış bir lahit teknesi iken tespitimiz olan Bağyüzü-Tüglü Tepe'deki lahit teknesi daha erken bir aşamaya işaret etmekte olup kaya kütesine lahit teknesi konturu kazandırılmış ve gövde içerisinden çekirdek koparılmadan bırakılmıştır. 2019 yılı araştırmalarımızla yine Bağyüzü Mahallesi'nin yaklaşık 3.5 km güneydoğusunda, Ekşiarımut Tepe'nin güneybatısında bulunan yol kenarındaki bir çeşmede devşirme olarak kullanılan, bitirilmemiş bir lahit kapağı ile köy merkezi-eski anaokulu bahçesinde bulunan son perdahlaması dahi yapılarak bitirilmiş, satışa hazır haldeki beşik çatı formundaki bir lahit kapağının da tespit edilmiş olması, bölgedeki granit lahit üretiminin diğer aşamalarını gözler önüne sermektedir. Özellikle son örnek burada bağımsız ya da ocak temelli, belki de yarı mamul lahit üretimi

yapan bir atölyenin olabileceğini tartışmaya açık hale getirmektedir.

Anadolu'da yerel granitten yapılmış lahitler, oldukça az sayıda ele geçmiştir. Koch'un belirttiğine göre söz konusu bu lahitler, bölgeye pek de uzak olmayan Troas çevresinden bilinmekte olup girlandlı lahitlerin ana hatlarını anımsatmaktadır (Koch 2011: dpn. 83). Bölgenin benzer jeolojik formasyona sahip olması nedeniyle şaşırtıcı olmayan bu durum neticesinde Aeolia'nın yanı sıra artık tespitlerimizle, Mysia'da da granit ocaklarının lokal ihtiyaca dönük lahit üretmiş oldukları düşüncesi, üretim kapasitesi, ihraç ya da lokal tercihin gerekçesi ve düzeyi henüz ortaya konamasa da ağırlık kazanmaktadır.

Tüglü Tepe ayrıca materyal lojistiğine dair somut veriler sunması nedeniyle bölgede tespit ettiğimiz diğer (*marmor misium*) granit taş ocaklarından ayrılmaktadır. Sarp bitki örtüsü nedeniyle topografyanın tamamı incelenememiş olmakla birlikte, günümüzde ulaşımı sağlayan kara bağlantısı lojistik alternatif gibi görünse de söz konusu yolun günümüz modern orman yolu olarak açıldığı anlaşılmıştır. Bu nedenle Çamlık Tepe taş ocaklarında net bir şekilde görülen akarsu vasıtasıyla lojistiğin sağlanması hususiyeti, burada da alanın hemen kuzey-batıda yer alan su kaynağı vasıtasıyla gerçekleştirilmiş olması temayülünü doğurmuştur ki alanda tespiti yapılan materyallerin düşüş pozisyonları bu öneriyle örtüşmektedir.

Yüzey araştırmalarımızla birlikte yerelde kozak taşı olarak adlandırılan materyalin, Ayvalık, Gömeç, Burhaniye ve Edremit sahasında monolit sütun, sütun parçaları, minyatür portatif altar ve postamentli sütun kaidelerinden oluşan örnekleri, gerek yerel müzeler gerekse kent merkezlerine taşınmış bağımsız elemanlar olarak ve kırsalda özellikle köy mezarlıklarında veya 20 yy. yapılarında modern devşirme malzeme olarak kullanımı tespit edilmiştir. Birçok farklı içerikteki materyalin Adramytteion etki alanı çevresine dağılmış olmasına rağmen Stauber, Okçular (Perperene⁷) çevresinde üzerlerinde alet izleri görülen granit sütun ve sütun parçalarının varlığından yüzeysel olarak bahsetmiş ancak bölgenin bu anlamdaki ocak-üretim potansiyelinin farkına varamamıştır (Stauber 1996: 310 vd., 325). Radt ise, yapmış olduğu tespitlerle Kozak ve çevresinin potansiyelini vurgulamış ve yakın kentler Pergamon ve Perperene gibi lokal ihtiyacı karşılama amacıyla Roma İmparatorluk Dönemi dahilinde bir ticari arka plan ilişkisi kurmuştu (Radt 1997: 454).

Antik granit taş ocakları için araştırma sahası literatürde, daha çok Troas Bölgesi üzerinden gelişmiş (Cook 1973: 397 vd.) ve materyalin özellikle Roma Dönemi Küçük Asya'sındaki ticaret-lojistik-ürün

ilişkisi bu bölge üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır (de Vecchi et al. 2000: 145). Hatta Küçükasya çıkışlı olduğu bilinen ve Akdeniz çevresinde ele geçmiş granit materyalin, bölgenin potansiyeline vurgu yaparçasına, alternatif lokasyonlar göz ardı edilip genel olarak “marmor troadense” kökenli oldukları bile düşünülmüştür (de Vecchi et al. 2000: 145). Ancak 1988 yılında Lazzarini, Kozak çevresinde yeni antik granit taş ocakları keşfetmiş ve bu ocaklar vasıtasıyla (Okçular, Demircidere, Ayvatlar Mahalleleri) Küçükasya kökenli üretimin sadece bu arka plan (*marmor troadense*) çerçevesinde açıklanmasına bir alternatif geliştirebilmiştir. Lazzarini, İzmir’in kuzeyindeki Perperene ile ilişki kurarak kimliklendirdiği taş ocaklarının Geç Hellenistik Dönem’den MS 1. yy sonlarına kadar Roma ve birçok Akdeniz kentine ürün ihraç ettiğini belirtmiştir (de Vecchi et al. 2000: 145). Söz konusu bu ocakların Erken Bizans Dönemi’ne kadar aktif olduklarını bildirerek yeni keşfettiği ocaklardaki materyali (Kozak taşı) troas granitinden ayırt etmek için “*marmor misium*” olarak adlandırmıştır (de Vecchi et al. 2000: 145). Kendi ifadesiyle ocakların “Demircidere-Ayvatlar-Okçular üçgeninde” Perperene kenti bağlantı lokal işletim (yönetim) merkezlerinin olduğu ve ticaretin Pergamon kontrolünde gerçekleştirildiğini vurgulamıştır (de Vecchi et al. 2000: 146).

2018 yılından itibaren yüzey araştırmalarımızla, granit materyal özelinde literatüre geçmemiş ve şu anki tespitlerimizle daha çok Burhaniye-Ayvalık hinterlandında geliştiğini değerlendirdiğimiz taş ocaklarıyla (Tüglü Tepe, Kaktas Tepe, Çamgedik Tepe vs.) Lazzarini’nin belirttiği alternatif lokasyon sınırlarının kuzeye doğru genişlediği anlaşılmaktadır. Gelecek yıllardaki tespitlerimizle söz konusu materyalin (*marmor misium*) Roma Dönemi üretim kapasitesi, dağılım ve sirkülasyonu yanı sıra ticaretin Bergama kontrolü

üstünden geliştiği önerilerine yeni bir boyut kazandırılacağı açıktır.

Güneş Adası (Büyük Ilyosta)

Önceki yılların araştırmalarına dahil ettiğimiz Ayvalık Adaları’ndan henüz belgeleme amaçlı çalışma yapmadığımız Güneş Adası, 2020 yılı belgeleme alanlarımız arasında olmuştur.

Balıkesir İli, Ayvalık İlçesi Güneş Adası, Ali Bey (Cunda) Adası’nın 9 km batısında konumlanmaktadır. Ada, Ayvalık Adaları’nın en batısında, Lesbos’a en yakın olanı olup pek de uğrak yeri olmayan bir konumdadır. Düzensiz konturlarıyla poligonol formu anımsatan bir görünüme sahip olan ada; batı yönündeki küçük bir kıyı şeridi hariç kayalık, yüksek yarlarla çevrelenmiş olup geniş bir zirve düzlüğü ve buradan yarlara doğru azalan ve hafif eğimli geniş terasların adanın neredeyse tamamını kapladığı bir topografik karakter sunmaktadır.

Merkez zirve düzlüğünün doğusunda bir fener-kule yapısı yer almaktadır. Ayvalık Adalar topluluğunda geçmiş dönem yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz paralellerinden bildiğimiz üzere (Çıplak Ada) fener 19. yy’da inşa edilmiştir. İnşa süreci keramik bulgularla desteklenmekte olup sürecin 1960-70’li yıllara kadar fenerin revize edilerek onarılmasıyla devam ettiği ve günümüzdeki plan ve görünümünü kazandığı anlaşılmıştır. Aktüel kullanımı halen devam etmekte olan fener yapısı, özgün planı itibariyle batısında yer alan dikdörtgen formlu bir mekan ve bu mekana girişi sağlayan küçük bir ön holden oluşmaktadır. Fener, batısında konumlanan iki müstemilat ve kuzey, güney ve doğu yönlerini sınırlandırılan çevre duvarıyla bir yapı kompleksini tanımlamaktadır.

Fenerin 200 m batısında bir şapel ve aynı yön ve mesafede bir sarnıç bulunmaktadır. Sarnıç topografik

Güneş Adası -
Hava Fotoğrafı

Güneş Adası -
Fener Kulesi

Güneş Adası -
Fener Kulesi

Güneş Adası -
Fener Kulesi

tanımda belirtildiği üzere zirvenin devamındaki hafif eğimli, geniş teraslar üzerinde yer almaktadır. Ana kaya kütleli dörtgen forma oyularak oluşturulmuş sarnıç konturlarından eliptik köşe dönüşlü ve kademeli bir yapı oluşturacak biçimde iri, yassı taşlardan kuru örgü duvarla yükseltilerek sınırlandırılmıştır. Gerek bulunduğu kot gerekse Fener yapısının kendi su deposuna sahip olması söz konusu sarnıcın daha çok şapelin hizmetine yönelik tasarlandığını düşündürmektedir.

Şapel, eliptik formda, kuru duvar örgüsünde geniş bir çevre-bahçe duvarıyla sınırlandırılmış tanımlı bir alan içerisinde yer almaktadır. Söz konusu alan içerisinde çevre duvarının doğu kanadına dayandırılmış olan şapelin kuzeyinde çevre duvarı ve şapelle bütünleşik, kuru duvar örgüde dörtgen planlı bir müstemilat yapısı da tasarlanmıştır. Müstemilat büyük oranda temel üstü seviyesindeki duvarlarla korunmuş olsa da şapel

çökmüş olan çatı hariç neredeyse bu seviyeye kadar pencere açıklıkları dışında nitelikli olarak korunmuş beden duvarlarıyla günümüze ulaşmıştır. Tek bir apsis ve apsisin iki yanında apsidal formu nişlerin bulunduğu tekil mekandan oluşan şapelin, aynı zamanda kuzey duvarında bir adet niş bulunmaktadır. Yapının batısında ise giriş bölümüne eklenilen bağımsız bir

konstrüksiyon özelliği sunan kuru duvar örgüde olası narteks yer almaktadır.

Köşelerde daha iri ve düzgün kesme taşlarla kuvvetlendirilmiş olan beden duvarları, dış yüzleri düzgün herhangi bir standart sunmayan taşlarda çift sıraları duvar örgüsü ve arasının dökme-moloz harç ile kuvvetlendirilmesiyle oluşturulmuştur. Apsis ve yan nişlerin yarım kubbeyi meydana getiren bölümleri ve girişin kemer biçimli lentosu, düzenli örgüdeki kırmızı harman tuğlasıyla beden duvarından ayırt edilerek zenginleştirilmiştir. Çatı konstrüksiyonunun ise, benzerlerinden yola çıkarak ahşap strüktürde geliştirilmiş kırma çatı şeklinde olduğu düşünülmektedir. Söz konusu strüktürü taşıyan hatılların yuvalarını beden duvarları üzerinde yer yer görmek mümkündür.

Fener ve çevresinden elde edilen küçük buluntular yalın *coarse ware* gruplarına ait parçalar, Bizans Dönemi sırlı keramikleri ve Geç Osmanlı keramikleridir. Özellikle geç dönem keramik ve porselen parçaları Fener inşa ve erken kullanım süreci ile paralel bir kronoloji sunmaktadır. Şapel çevresinden elde edilen keramikler ise, daha çok Geç Osmanlı Dönemi ile ilişkilendirilen sırlı, yoğunluğunu açık kap formlarına ait mal grupları oluşturmaktadır. Bu kapsamda Şapel'in, Fener'in orijinal evresiyle çağdaş bir kronoloji sunduğu düşünülebilir.

Güneş Adası buluntuları arasında ilginç olan husus, tekil parçalar düzeyinde olsa da özellikle Fener çevresi yüzey taramasından elde edilen Hellenistik ve Roma dönemi keramiklerinin tespitidir. Hellenistik Dönem siyah astarlı gövde ve *fish plate* kaide parçaları; Roma Dönemi *red slip ware* parçaları ve yine aynı gruptan Phokaia üretimi volütlü haç baskı bezemeli parçalar, ilgili bu dönemler için ada üzerindeki iskanın kapsamını ve niteliğini açıklamak için yeterli olmasa da Stauber ve diğer araştırmacılar tarafından Ayvalık Adaları ve lokalizasyon problemleri kapsamında görmezden gelinen Güneş Adası'nın, söz konusu problematiğe dair kapsam içine alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ali Öztürk – Ertunç Denктаş – Bünyat Burak Aykanat – Hüseyin Murat Özgen – Mehmet Rifat Akbulut

Kaynakça

- Aykanat, B. A. – A. Öztürk
2018 “Kuzey Ege Arkeoloji Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (KEAM) Adramytteion Kenti ve Ege- menlik Alanı Çalışmaları – 2017 – 2018”, TEBE Haberler 44: 29-36.
- J.M. Cook
1973 The Troad: An Archaeological and Topographical Study (Oxford University Press academic monograph reprints).

- Koch, G.
2001 Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri, İstanbul.
- Özgen, H.M.
2017 “Kuzey Ege Arkeoloji Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (KEAM) Adramytteion Ege- menlik Alanı Çalışmaları 2015-2016”, TEBE Haberler 43: 47-59.
- 2018 “Balıkesir İli Burhaniye, Gömeç Ve Ayvalık İlçeleri “Adramytteion Ege- menlik Alanı” 2015-2016 Yılları Arkeolojik Yüzey Araştırması” AST 35, 2018: 219-243.
- 2019 “Yeni Bulgular Işığında Adramytteion ve Etki Alanı -Körfez Üzerine Değerlendirmeler”, Filiz Dönmez Öztürk Anısına Makaleler Anadolu Arkeolojisi, Epigrafisi ve Eskiçağ Tarihine Dair, Güncel Araştırmalar, MSGSÜ: 405-430.
- Özgen, H. M. – M. R. Akbulut – B. B. Aykanat – A. Öztürk – E. Denктаş
2019 “Balıkesir İli, Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Gömeç ve Havran İlçeleri Adramytteion Kenti Ege- menlik Alanı” 2018 Yılı Yüzey Araştırmaları”, AST 37: 27-41.
- Özgen, H. M. – E. Denктаş – A. Öztürk – B.B. Aykanat
2020 “Kuzey Ege Arkeoloji Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (KEAM) Adramytteion Kenti ve Ege- menlik Alanı Çalışmaları – 2019” TEBE Haberler 45: 58-67.
- Radt, W.
1997 “Antike und Moderne Granitsteinbrüche im Kozakgebirge bei Pergamon/Bergama”, IstMitt, 47: 453-454.
- de Vecchi, G. – L. Lazzarini – T. Lünel – A. Mignucci – D. Visonà
2000 “The Genesis and Characterisation of ‘Marmor Misium’ from Kozak (Turkey), a Granite Used in Antiquity”, Journal of Cultural Heritage 1 (2): 145-153.
- Russell, B.
2011 “The Roman Sarcophagus ‘Industry’: a Reconsideration”, Life, Death and Representation, Some New Work on Roman Sarcophagi (Ed. Elsner J., Huskinson J.), Millennium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr., Band 29: 119-149.
- Stauber, J.
1996 Die Bucht von Adramytteion I-II. IGSK 50-51.

Kef Kalesi Kazı Çalışmaları – 2021

Adilcevaz Kef Kalesi Kazı Çalışmaları, Ahlat Müze Müdürü Mikail Erçek başkanlığında, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. İsmail Coşkun'un bilimsel danışmanlığında 02.10.2021-28.10.2021 tarihleri arasında yürütülmüştür. Yapılan arkeolojik kazılar ve onarım çalışmaları T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye Merkez Müdürlüğü'nün maddi katkılarıyla

Kef Kalesi Havadan Görünüm ve Orta Salon Çalışma Alanı

gerçekleştirilmiştir. Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi bünyesinden oluşturulan Bilimsel ekibimizde ise; Doç. Dr. İsmail Coşkun (Kazı Bilimsel Danışman) Prof. Dr. Rafet Çavuşoğlu, Dr. Öğr. Üyesi. Orhan Varol, Arş. Gör. Erdal Polat (kazı bilimsel danışman yardımcısı), Öğr. Gör. Cem Haydaroğlu, Doktorant Yenal Sürün (VAN YYÜ), Doktorant Dilara Demirtaş (VAN YYÜ), Uzman Arkeolog Erdal Özgüner, Nesim Kılıç, Arkeolog Ebrar Kararlı, Arkeolog Yunus İnan Ve Arkeolog Yunus Demirci yer almaktadır.

Kef Kalesi, Bitlis İlinin, Adilcevaz İlçesi'ne 6 km uzaklıkta volkanik bir tepe üzerinde yaklaşık olarak 2300 m yüksekliğe Van Gölü'ne nazır bir alanda kurulmuştur. Kalede ilk dönem kazıları 1960'lı yıllarda Prof. Dr. Baki Ögün Ve Prof. Dr. Emin Bilgiç tarafından gerçekleştirilmiştir. Kalede kazı çalışmaları yaklaşık olarak 50 yıl sonra Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü öğretim elemanlarından Doç. Dr. İsmail Coşkun'un bilimsel danışmanlığında tekrar başlamıştır.

C9-D9 Açmalarında Yer Alan Dağınık Şekildeki Bazalt Fil Ayakları

C9-D9
Açmalarında
Yer Alan Fil
Ayaklarının
Genel Görünümü
ve 1 No'lu
Fil Ayağının
Kaldırılma İşlemi

1 No'lu Fil Ayağı Genel Görünüm

1 No'lu Fil Ayağının Tamamlanmış Hali

Urartu Krallığı, MÖ 9. ve 7. yy'lar arasında günümüz Doğu Anadolu Bölgesi'nin tamamında, Kuzeybatı İran, Ermenistan ve Gürcistan'ın bir kısmını içine alan geniş bir coğrafyaya sahipti. MÖ 685-645 yılları arasında Urartu Krallığı'nın tahtında oturan Kral II. Rusa imar faaliyetlerine çok önem vermiştir. Bu duruma bağlı olarak Bastam, Ayanis ve Toprakkale gibi birçok kale inşa ettirmiştir. İmar faaliyetleri kapsamında inşa edilen kentlerden birisi de Kef Kalesi'dir.

Kef Kalesi'nde 2021 yılında başlatılan kazılarda ilk çalışmalar, Orta Salon olarak adlandırılan bölümde karelaç çalışmaları yapılarak başlanmıştır. Söz konusu alanın içerisinde bulunan açmalar içinde bazalt taşlardan yapılmış olan ve taşıyıcı sütun işlevi gören fil ayaklarının ortaya çıkarılma işlemi gerçekleştirilmiştir. Etrafa dağılmış olan ve ortaya çıkarılmaya çalışılan bazalt taşların numaralandırılma yöntemiyle orijinal yerine oturtulması için hazırlık çalışmalarına başlanılmıştır. C9 açmasında bulunan 1 No'lu fil ayağının kütsel bazalt taşları, Ceraskal adı verilen aparat ile kaldırılarak bazalt taşlar orijinal yerine oturtulmuş ve taşıyıcı sütun olan fil ayağı kaldırılmıştır. C9

Mavi Boya Kalıntıları

açmasında bulunan 7 adet fil ayağının taşları yapılan kazı ve toprak tesviye çalışmaları ile ortaya çıkarılarak bir sonraki kazı sezonuna hazır duruma getirilmiştir.

Kef Kalesi'nde yapılan çalışmalar esnasında, 6 No'lu fil ayağının batı-kuzey sınırında kırmızı, sarı ve mavi renklerinde organik boya kalıntılarıyla, yanmış ve dağınık durumda olan kerpiç parçalarına

rastlanılmıştır. Bahse konu çalışmalarda C9 açmasının dolgu toprağının tesviye çalışmaları sırasında açmanın kuzeyinde, doğu-batı hattında devam eden taş temel üzerine 4 sıra kerpiç duvara rastlanılmıştır. Kerpiç duvarlar arasında bulunan yanmış ahşap parçalarından bu alanın ağır bir yangın geçirdiği anlaşılmaktadır.

Orta Salon alanının doğusunda yer alan D19, E12 ve E13 alanlarında 10x10 ölçülerinde karelaç çalışmaları yapılmış ve toprak içerisinde kalan fil ayakları topraktan arındırılarak gün yüzüne çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılmış olan bu fil ayaklarının seneye yapılacak olan çalışmalarla ayağa kaldırılması amaçlanmaktadır.

Kazı çalışmaları esnasında kazı ekibi tarafından alan taraması ve topoğrafik okumalar yapmak amacıyla alan yüzey çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Yapılan söz konusu alan yüzey taramasında, kalenin muhtelif yerlerinde dağınık şekilde bulunan birçok seramik parçasına rastlanılmıştır. Çiviyazılı bir pithos parçasının bulunduğu alanda kalker taşı olduğu kanısına varılan ve üzerinde Urartuca harflerin yer aldığı arkeolojik verilerle karşılaşılmıştır. Taşın üzerinde yazılı olduğu görülen Urartuca harflerin okuması Dil Bilim uzmanları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra Kef Kalesi'nde çok fazla sayıda obsidiyen taş parçalarının olduğu görülmüştür. Obsidiyen taşların bulunduğu alanda aynı zamanda obsidiyenden yapıldığı anlaşılan el baltasına rastlanılmıştır.

Urartu Kralı II. Rusa'nın inşa ettiği kentler içerisinde belki de en çok bilinmezliği içerisinde barındıran yerleşim, Kef Kalesi'dir. Kef Kalesi'nin Yukarı Kale bölümünde yer alan fil ayakları taşlarının ortaya çıkarılması, taşlarının belirlenmesi ve ayağa kaldırılması işlemleri çalışmanın önceliğini oluşturmaktadır. Kalenin Saray yapısının odalarından çoğu henüz kazılmamıştır. Çok sayıda fil ayağının olduğu görülen alanda, önümüzdeki kazı Sezonunda bu fil ayakları olan kütsel bazalt taşlarının ayağa kaldırılma işlemlerinin yapılması öngörülmektedir. Bunun yanı sıra Kef Kalesi'nde belirlenen ve kazılması için öncelik arz eden alanlarda kazı çalışmalarının gerçekleştirilmesi düşünülmektedir.

*İsmail Coşkun – Rafet Çavuşoğlu –
Erdal Polat – Mikail Erçek*

2020 Yılı Perge Kazı Çalışmaları

Antalya İli Aksu İlçesi'nde yer alan Perge Antik kentindeki 2020 sezonu kazı çalışmaları, 1 Haziran 2020 tarihli ve 2587 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı ile İstanbul Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü'nde görevli Öğretim Üyesi Ş. Sedef ÇOKAY-KEPÇE başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışmalar

Hellenistik Kulelerin Güneyindeki kazılarda Ortaya Çıkarılan Kadın Heykeli.

Batı Kule'nin Güneyindeki Kazılar Sonrasında Ortaya Çıkarılan Geç Dönem Onurlandırma Alanı.

bağlamında desteklerini esirgemeyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına, Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne, Antalya Müzesine ve Aksu Belediyesine teşekkürlerimizi sunarız.

Kazı Çalışmaları

2020 yılı kazı çalışmaları, Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen kulelerin güneyi, Macellum'un kuzeyinde Tacitus Caddesi olarak adlandırılmış sokak ve kuzeyindeki dükkânlar, Tacitus Caddesi'nin kuzeyinde yer alan 1 numaralı sokak, Batı caddenin Güney portikosunda yer alan 14 numaralı dükkân, Doğu caddenin Kuzey portikosu ve stadyum olmak üzere altı alanda gerçekleştirilmiştir.

Çalışmaların gerçekleştirildiği ilk nokta Hellenistik Kulelerin güneyi olmuştur. Bu alandaki çalışmalarda geçmiş yıllarda neredeyse tamamen açılmış olan Septimus Severus Meydanı ile Batı Kule arasındaki alanda, kulelerin sağlamlaştırma işlemleri sırasında kurulan iskele ayaklarının altında kalmış olan dolgu toprak kazılarak kule'nin güney sınırındaki mimari doku ortaya çıkarılmıştır. Bu bağlamda Severus meydanındaki plakalı yolun Batı Kule'nin güney sınırı ile beklenildiği üzere tamamen birleştiği gözlemlenmiştir. Bu noktadaki ilginç bir bulgu ise Batı Kule'nin güney

batı köşesinde ortaya çıkarılan ve Severus Meydanı'na doğru bakan bir onurlandırma alanı olduğunu düşündüğümüz köşe düzenlemesidir. Burada toplamda beş basamakla ulaşılan yaklaşık 1,50 m yüksekliğinde bir podyum yer almaktadır. Podyumun hemen köşesinde de batı kulenin güney duvarı üzerinde iki niş şeklinde açıklık bulunmaktadır. Bu noktada yapılan kazı çalışmalarında podyum ile nişlerin tam önünde stilinden muhtemelen İS 4. yüzyıla tarihlendirilebilecek başı kapalı giysili bir kadın heykeli zemine düşmüş şekilde ele geçmiştir. Başı ve bu heykele ait olduğu düşünülen beş parça (toplam yedi adet) mermer Antalya Müzesi Müdürlüğü'nün 02686 taşınır eser fiş no.su ile Müze Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir. Merdivenli podyumun tamamen ortaya çıkarılmasından sonra güney sınırında yer alan ve podyumun yaslanmış olduğu kanal taşlarından bazılarının yazıtlı bloklar olduğu ve burada devşirme olarak kullanılmış oldukları tespit edilmiştir. Bu veriler bağlamında bu noktanın geç bir dönemde muhtemelen İS 3. yüzyılın sonu ya da 4. yüzyılın başı gibi yeniden düzenlenerek güney yönden gelen ziyaretçileri karşılayan bir onurlandırma alanı gibi kullanılmış olduğu düşünülmektedir.

İkinci kazı alanımız Macellum'un hemen kuzeyinde yer alan Tacitus Caddesi (Td) ve dükkânlarıdır (Td1, Td2, Td3, Td4, Td5, Td6). Cadde aynı zamanda Kuzey-Güney doğrultulu Sütunlu Cadde'nin Doğu portikosunun başlangıç noktasında bulunmaktadır. Buradaki çalışmaların amacı caddede yıllardır birikmiş akıntı toprağın temizlenmesi ve dükkânların taban seviyesine ulaşmaktır. Tacitus Caddesi'ndeki temizlik

çalışmaları tamamlandığında, burada toprak birikmesini engellemek adına caddenin doğu kısmına tuğla bir duvar örülmüştür. Caddenin kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan 6 dükkânda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında dükkânların taban seviyesine ulaşmak ve işlevlerini belirlemek amaçlanmıştır. Yaklaşık 3,8 x 3,00 m boyutlarındaki mekânların bazılarının zemininde mozaik döşeme saptanmış (Td1, Td4), hepsinde hayvan kemiği, cam, metal ve keramik parçaları ele geçmiştir. Bu keramikler içinde 3 numaralı dükkânda bulunmuş düz dipli, gövdeden ağıza doğru genişleyen sığ gövdeli, içe dönük geniş ağızlı sığ kasecikler özel bir buluntu topluluğu oluşturmaktadır. Td5'in ise özel işlevli bir mekân olduğu anlaşılmıştır. Farklı seviyelerde tuğla döşeli tabanların tespit edildiği dükkân içinde kuzey-güney doğrultulu pişmiş toprak künkler ve üzeri kare pişmiş toprak levhalarla kapatılmış ya da açık bırakılmış doğu-batı ve kuzey-güney doğrultulu kanallar ortaya çıkarılmıştır. Çok sayıda cam atığı ve cürufunun da bulunduğu mekânın bir cam atölyesi işlevinde olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda kesin sonuçlara ulaşmak için cam cürufu ve kil örnekleri toplanmıştır. Örneklerin analizlerinden sonra kesin sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır.

Tacitus Caddesi'nin kuzeyinde yer alan, caddeye paralel olarak doğu-batı doğrultusunda uzanan S1 kodlu sokakta, sokağın doğu kısmını açığa çıkarmak amacıyla kazılar yapılmıştır. Kentin farklı yerlerinden getirilmiş ve sütun başlıkları, gövdeler ile kaidelerden oluşan 5 dikmeyle kuzey ve güney olmak üzere iki bölüme ayrılmış sokağın orijinal döşemesinin

Tacitus Caddesi ve Kuzey Yönündeki Dükkânlar (Td1-6).

*Cam Atölyesi
Olabileceğini
Öngördüğümüz
Mekân (Td5).*

*Tacitus Caddesi'nin
Kuzeyindeki
S1 Sokağı.
Hava Fotoğrafı.*

geç dönemde, olasılıkla İS 4 yy. civarında kaldırıldığı, kuzey kısmına pişmiş toprak künklerinin eklendiği, güney kısma ise düzensiz taşlardan oluşan bir döşeme yapıldığı saptanmıştır. Bu düzenlemeyle sokağın kotunun eskisinden yaklaşık 0,50 m yükseltilmiş olduğu ve bu nedenle de sokağa açılan kuzey ve güney mekânlara ait giriş kapılarının eşikleri ile

sokağın ortasından geçen dikmelerin altlıklarının bu yükseklikte olduğu tespit edilmiştir. Sokak boyunca açılan alanda sıralanan dükkân girişleri ile sokağın doğu ucu toprak akmasını engellemek amacıyla taş ve tuğlalarla örülmüştür. Keramiklerin önemli bölümünü başta Hayes Form 7, 8 ve 12 (MS 6.-7. yy) olmak üzere Geç Roma D'nin kırmızı astarlı sofrakapları

*Doğu Caddesi.
Kazı Sonrası.
Hava Fotoğrafı.*

oluşturmaktadır. Bunun dışında düz dipli, hafifçe yukarı doğru açılan unguenariumlar (MS 6.-7. yy), MS 4.-7. yüzyıllara tarihlenen güveçler, mortariumlar ve astarsız ince cidarlı kâseler de tespit edilmiştir.

Dördüncü kazı alanı kentin kuzey-güney doğrultulu caddesi ile doğu-batı doğrultulu caddenin kesişim noktasında yer alan Demetrios-Apollonios takıyla kentin Doğu kapısı arasında yer alan Doğu Sütunlu Caddenin kuzey portikosudur (JbD). Bu alanda 2017 yılında başlayan çalışmaların 2020 sezonunda sürdürülmesine karar verilmiş, böylece cadde boyunca devam eden kuzey portikonun açığa çıkarılması hedeflenmiştir. Kazı çalışmaları, kuzey-güney doğrultuda 7 m. doğu-batı doğrultuda 5 m. olarak belirlenen açmalarda hem kuzey portikoda hem de portikonun güneyindeki kanalın içinde eş zamanlı olarak yapılmıştır. Kazıya, 2019 sezonunda yarım kalan T88 numaralı açmadan başlanmış, bu alandan doğuya doğru ilerlenmiştir. Çalışmalar sonucunda kentin Doğu Kapısı'na doğru yaklaşık 25 m ilerlenmiş ve kentin bu kısmının Geç Antik Dönem'de önemli ölçüde değişikliğe uğradığı saptanmıştır. Güneydeki su kanalının taşları yer yer sökülüş, portikonun mozaik döşemesinin üstü mermer levhalarla kapatılmış, bir mezar yapısında ya da onurlandırma anıtına ait olabilecek Eski Yunanca yazıtlı parçalar portikonun güneyinde doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiştir. Doğu Caddenin kuzey portikosunun Geç Antik Dönem'de farklı bir işlev kazandırıldığında dair en önemli veri bu alanda bulunmuş mimari parçalardır. Bunlar arasında 2.00 x 0.40 m.

ölçülerinde ön yüzünde haç kabartması olan bir lento parçası, üzerindeki kurşun kenetler de bulunan 0.50 x 0.60 x 0.63 m. ölçülerinde üç fascialı sekiz adet kemer taşı, söve ile postamentler vardır. Mimari parçaların bir bazilika ya da kiliseye ait olabileceği düşünülmektedir. Mimari parçalar belgelenip kaldırıldıktan sonra alandaki kazı çalışmaları devam edecek ve buradaki geç dönem düzenlemesi hakkında daha kesin sonuçlar elde edilecektir.

Kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği diğer alan Batı Caddesi'nin güney portikosunda yer alan 14 numaralı dükkândır. 14. dükkân 2015 yılında kazısı yapılan, 2017 yılında ise restorasyonu tamamlanarak ziyarete açılan ve tabanında "İphigenia" mozaïği bulunan 13. dükkânın batı duvarına bitişiktir. 2020 senesinde arazide yapılan gözlemler sonucunda 13. dükkânın batı duvarından çok fazla nem aldığı görülmüş, mozaïğin nemden etkilenmemesi, mekânın batı duvarının rehabilite edilmesi ve hava dolaşımının sağlanması için 14. dükkânın kazılmasına karar verilmiştir. Mekândaki kazı çalışmalarına öncelikle geçmiş yıllarda giriş kısmına yukarıdan gelecek olan toprak akıntısını önlemek amacıyla örülmüş kuru duvarın kaldırılmasıyla işe başlanmıştır. Bundan sonra kuzey-güney yönlü devam eden çalışmalar sonucunda oldukça önemli verilere ulaşılmıştır. Mekânın eşik seviyesinden kuzey-güney doğrultulu sürdürülen çalışmalarda hemen her seviyede, farklı kotlarda ve çeşitli büyüklüklerde tonoz parçaları tespit edilmiş, yapının üst örtüsünün tıpkı 12 ve 13 no.lu mekânlar

Doğu Caddesi. Kazı Sonrası.

Batı Caddesi. Güney Portiko. Dükkan 14. Hava Fotoğrafı.

gibi beşik tonozlu olduğu anlaşılmıştır. Mekânda üç evre tespit edilmiştir. Çok sayıda sikke ve pişmiş toprak figürin başı gibi buluntulara dayanarak ilk evresi olasılıkla MS 1-2. yüzyıllara tarihlendirilebilir. Bu evre tabanında *Iphigeneia* mozaiği bulunan 13. dükkanın ilk evresiyle çağdaştır. Yapının ikinci evresinde zemin kotu yaklaşık 0,40 m yükseltilmiş ve zemin pişmiş toprak levhalarla kaplanmıştır. Girişten 5,50 m. güneyde, 0,60 m. kalınlığında doğu-batı yönünde uzanan ve mekânı iki odaya ayıran duvarın da bu evrede inşa edildiği düşünülmektedir. Arka odanın güney duvarında yaklaşık 2,30 m yükseklikte yer alan altı adet hatıl yuvası bu odanın iki katlı bir mimariye sahip olduğunu göstermektedir. Dükkanın her iki odasının tabanında ve güney duvarında yanık izi mevcuttur, ayrıca duvarlarda, mermer kaplama parçalarını ya da farklı bir malzemeyi duvara sabitlemek için kullanılan çiviler *in situ* bulunmuştur. Mekânda çok sayıda ele geçen keramikler arasında büyük kırmızı astarlı sofa kapları (Geç Roma D, Hayes Form 7,8 ve 12, MS 6-7. yy), kâseler (Anemurium Well Form, MS 7. yy), amphoralar (Kilikia üretimi LR1, MS 5-7. yy, Batı Anadolu üretimi LR3, MS 5. yy), Perge üretimi *dolia* kapakları (MS 4-7. yy), güveçler

(MS 4-7. yy) ve tavalar (MS 5-7. yy) mevcuttur. Bunlar ışığında mekânın ikinci evresinin MS 5-7. yüzyıllar arasına tarihlendiği öne sürülebilir. İşlev açısından ise ön odanın bir dükkan, arka odanın ise alt katının muhtemelen mutfak, üst katının da bir yaşam alanı olarak kullanılmış olduğu önerilebilir. Duvardaki hatıl izlerinin çevresindeki yanık izlerinden olasılıkla bir yangınla son bulan ikinci evreden sonra, arka odanın hatıl yuvaları harçla kapatılarak üst katın işlevi sonlandırılmış olmalıdır.

Kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği bir diğer nokta stadyum alanı olmuştur. Bu alandaki çalışmaların amacı 2019 senesinde Antalya Müzesi başkanlığında sphendononun kuzeyinde başlatılan kazı çalışmalarına devam etmek ve stadyumun kuzey yönüne geç dönemde eklenmiş olan Arena yapısının mimari dokusunu ortaya çıkarmak olmuştur. Bu bağlamda iki grup halinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonrası sphendononun kuzeyinden güneyine doğru merkezde yaklaşık 15 m'lik dolgu toprak stadyumun orijinal zemin kotu civarında kaldırılmıştır. İkinci grup dahilinde yapılan çalışmalarda ise yine kuzeyden güneye doğru olmak üzere sphendononun batı duvarının tamamı doğuya doğru 4 m, güney duvarının ise aynı duvarın tam merkezinde yer alan girişi kapı hizasına kadar kuzeye doğru 2 m genişliğinde zemin kotuna kadar kazılarak ortaya çıkarılmıştır. Bu alandaki çalışmalarda tespit ettiğimiz önemli bir mimari bulgu arenada sergilenen venationes gösterileri ile ilgilidir. Bilindiği üzere 2019 senesinde gerçekleştirilen çalışmalarda sphendononun tam kuzey merkezinde yer alan yüksekliği 1 m ve genişliği 0,50 m olan bir kapı ortaya çıkarılmıştır. Bu kapının üzerinde yaptığımız gözlemler bu küçük kapının yukarı doğru açılan bir mekanizmaya sahip olduğunu göstermektedir. Bu seneki çalışmalarda, arenayı sınırlandıran güney yöndeki mekânların bulunduğu noktada da kuzey yöndeki bu küçük kapının aynısı ortaya çıkarılmıştır. Öyle ki bu iki kapı karşı karşıya konumlandırılmıştır. Bu bağlamda kapıların venationes oyunlarında vahşi hayvanların birbiri ile dövüşleri sırasında karşılıklı olarak arenaya salınması için tasarlanmış olduğu kapılar, ardındaki mekânların da hayvanların gösterilerde arenaya salınmadan önce muhafaza edilmiş olduğu mekânlar olarak kullanılmış olduğu tespit anlaşılmıştır. Yapılan çalışmalarda başka verilere de ulaşılmıştır. Merkez bölümdeki kazılarda aralarında 2,30 m mesafe bulunan ve üzerinde ahşap mekanizma yerleştirme yuvaları yer alan iki mimari blok ortaya çıkarılmıştır. Bloklar konum olarak sphendononun merkezine yerleştirilmişlerdir. Bloklardan doğudaki batıdakine göre daha büyük olup 0,52 m yüksekliğinde, 1 m genişliğinde ve 1 m uzunluğundadır. Diğer batıdaki blok ise 46 m yüksekliğinde 0,89 m genişliğinde ve 0,93 m uzunluğundadır. İki bloğun en

alt noktası yapının arena haline dönüştürülmüş olduğu dönemin zemin kotundan 0,45 m daha alt kotta yer almaktadır. Dolayısıyla blokların toprak altında kaldığı ve sadece ahşap direklerin oturacağı yuvaların açıkta kaldığı anlaşılmıştır. Arenada gerçekleştirilen gösterilerle alakalı bir işlevi olabileceğini düşündüğümüz bloklar üzerindeki araştırmalarımız devam etmektedir.

Epigrafi Çalışmaları

İstanbul Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'ndan Prof. Dr. Hamdi Şahin ve Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı'ndan Doç. Dr. Aşkın Özdzibay tarafından gerçekleştirilen epigrafi çalışmalarında Hellenistik Dönem'e tarihlenen Doğu kulenin güneybatısındaki kanalda devşirme olarak kullanılmış 4 adet Eski Yunanca onurlandırma yazıtı incelenmiştir. Bunun dışında Perge kentinde geçmiş yıllarda bulunmuş, yayınlanmış, yayınlanmamış ve yeni keşfedilecek tüm yazıtların işleneceği bir veri tabanı oluşturmak için çalışmalara başlanmıştır.

Perge Antik Kenti Bitki Makrofosillerinin Tespiti

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Orman Fakültesi Orman Botaniği Anabilim Dalı'ndan Dr. Öğr.Üyesi H.Tuncay Güner ve Araş. Gör Ferdi Akarsu tarafından Perge yapılarında kullanılmış Kuvaterner yaşlı (2.58 My – günümüz) olduğu düşünülen bloklar halindeki kayaçlar incelenmiştir. Traverten olarak isimlendirilen bu tortul kayaç tipi oluşum ve yapısı itibarı ile bünyesinde bitki ve hayvan fosilleri barındırmasıyla bilinmektedir. 2020 çalışmalarında kentin Geç Dönem Kapısı, Hellenistik Dönem'e tarihlenen Batı Kule'nin güney cephesi, Güney Hamam, Macellum, Kuzey-Güney doğrultulu caddenin Doğu portikosu ve Doğu caddede incelemeler yapılmıştır, tespit edilen bitki makrofosil örneklerinin Nikon Coolpix P1000 marka fotoğraf makinesi ile detaylı ve ölçekli fotoğrafları çekilmiştir. Çalışmalar sonucunda 107 adet bitkiye ait fosilleşmiş parça tespit edilmiştir. Taksonomik ön değerlendirme sonucu 10 veya daha fazla cins tür kategorisinde bitki makrofosil çeşitliliği olduğu düşünülmektedir. Bu çeşitlilik göz önüne alındığında Perge'deki makrofosil tespit çalışmalarının gelecekte de sürdürülmesi planlanmaktadır.

Koruma Ve Onarım Çalışmaları

Koruma çalışmaları bağlamındaki Hellenistik Dönem'e tarihlenen yuvarlak planlı kulelerin hemen doğusundaki su kanalında gerçekleştirilmiştir. Buradaki çalışmalarda kırılmış ancak in situ durumdaki kanal taşları kaldırılmış ve kanalın içinin temizlenmesi işlemi tamamlanmıştır. Böylelikle yoğun yağmurlarda kulenin içindeki atık suyun kanala atılması yeniden

sağlanmıştır. Alanda kazı çalışmalarının yanı sıra koruma çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. Koruma çalışmaları bağlamında yapılan çalışmalarda 13. no.lu mekandaki mozaik döşemeyi gerek güneş ışınları gerekse de yağmur sularından korumak maksadı ile 14 no.lu mekânın üzeri 22.10.2020 tarih/11328 sayılı kurul kararı ile tıpkı 13. no.lu mekândakine benzer şekilde ayaklı metal konstrüksiyon üzerine atermit çatı ile örtülmüştür.

Aytaç Dönmez – İpek Dağlı

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü 2019 ve 2020 Yılları Ali Dinçol Bursuna Layık Görülen Projeler

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün 2014 yılından beri vermiş olduğu "Prof. Dr. Ali Dinçol Bursu"nun 2019 yılında kazanan Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Belgin Arslan'ın "Demir Çağ Oylum Höyük'ün Hayvan Ekonomisinin Anlaşılması (Yüksek Lisans Tezi)," adlı çalışması ve 2020 yılında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi - Kültür Varlıklarını Koruma Anabilim Dalı'ndan "Ayanis Kalesi Demir Esaslı Arkeolojik Kazı Buluntularında Tanımlamaya ve Korumaya Yönelik Arkeometrik Analizler (Doktora Tezi)," adlı çalışması ile Atalay Karatak'ın çalışma raporları aşağıda yer almaktadır.

Ayanis Kalesi Demir Esaslı Arkeolojik Kazı Buluntularında Tanımlamaya ve Korumaya Yönelik Arkeometrik Analizler

"... arkeoloji bir taraftan aletle yapılan deneylerin kullanıldığı doğal bilim metodlarını, diğer taraftan ise, sembolik deneylerin daha çok uygulandığı sosyal bilim metodlarını kullanma olanağına sahiptir ki, bu, arkeolojiye her iki bilim türü üzerinde bir yer vermekte ve hangi yönden ele alınırsa alınsın, müsbetliği şüphesiz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır." Dinçol ve Kantman, 1969: 10.

Sönmez Kantman ile birlikte 1969 yılında kaleme aldığı **Analitik Arkeoloji -denemeler-** adlı kitabında, günümüzden yarım asır önce ve büyük bir öngörüyle arkeolojik çalışmalarda disiplinlerarasılığın önemine vurgu yapan değerli bilim insanı Prof. Dr. Ali Dinçol anısına verilen TEBE Araştırma Bursu'nun 2020 yılında, disiplinlerarası nitelikte analitik bir çalışma olması planlanan "Ayanis Kalesi Demir Esaslı Arkeolojik Kazı Buluntularında Tanımlamaya ve Korumaya Yönelik Arkeometrik Analizler" başlıklı doktora tez çalışmasına verilmesi beni oldukça mutlu etmiştir.

Yapılan çalışmayı destekleyen Türk-Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu ve değerlendirme komisyonu üyelerine, yüksek lisans eğitiminin başından itibaren desteğini benden hiçbir zaman eksik etmeyen hocam ve tez danışmanım sayın Doç. Dr. Ali Akın Akyol'a, söz konusu arkeolojik materyali çalışmaya izin vermenin de ötesinde, her daim sergilediği yapıcı tavrıyla bu çalışmanın şevkle yapılabilmesini mümkün kılan Ayanis Kalesi Kazısı başkanı sayın Prof. Dr. Mehmet Işıklı ile çalışmaya doğrudan veya dolaylı olarak katkı veren tüm bilim emekçilerine en içten saygı, şükran ve teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmasının devam etmesi nedeniyle, bu yazıda çalışmada elde edilen sonuçlardan ziyade çalışmanın amaç ve kapsamı ile genel çerçevesi anlatılacaktır.

Giriş

Anadolu'da MÖ 3. binyıl sonu ila MÖ 2. binyıl başlarından itibaren kullanıldığı bilinen demir (Wertime 1973: 875; Waldbaum 1980: 69-70; Yalçın 1999: 184;

Rehren vd. 2013: 4785; Karatak ve Akyol 2020a: 315) hakkındaki çalışmalar mevcut arkeometalürji literatürün oldukça küçük bir kısmını teşkil etmekte ve ülkemizde oldukça az araştırmacı demir ve çelik üzerine çalışmaktadır (Demirci vd. 2013; Karatak 2018: 24-27). Metalürji bilimini "demir" ve "demir dışı metaller" olmak üzere iki ana bölüme ayıracak kadar önemli bir metal olan demir (Erdal 1976: 124) ile ilgili arkeolojik çalışmalarda görülen bu durum; şüphesiz ki demirin çok çabuk ve şiddetli gelişen bir bozulma süreci geçirmesiyle alakalıdır. Zira metalik demir, atmosferik koşullarda yani oksijenli ortamda kararsızlaşmakta, daha açık bir ifadeyle bozulmaktadır (Klöck vd. 1986: 273). Bu bozulma, gömü ortamından çıkarılarak atmosferik koşullara maruz bırakılan demir esaslı¹ arkeolojik materyallerde (obje, yarı işlenmiş hammadde veya üretim artığı) çok daha yıkıcı bir şekilde gerçekleşmektedir (Sherby ve Wadsworth 2001: 347). Öyle ki demir esaslı arkeolojik materyallerde izlenen söz konusu bozulma sürecinin, temel düzeyde koruma-onarım uygulamalarının yapıldığı ve stabil ortam koşullarının sağlandığı durumlarda bile devam edebildiği bildirilmiştir (Koçak 2019: 87). Bu bozulma olgusu söz konusu objelerin bakır, gümüş veya altın gibi diğer metallerden üretilmiş benzerleri kadar "göz alıcı" bir görünüme sahip olmamalarına neden olmaktadır.

Bu durumun arkeolojik açıdan problematik kısmı ise demir esaslı arkeolojik objelerin (alet, silah, süs eşyası vb.) üretildikleri günkü tipolojik özelliklerini kaybedecek, hatta bazı durumlarda amorf bir

¹ Prehistorik dönemlerde demirin izabesinde ve işlenmesinde ana yakıt olarak kullanılan kömürdeki karbonun bir miktarının, üretilen objenin yapısına da geçmesi nedeniyle; demir olarak tanımlanmış arkeolojik bir buluntunun gerçekte çelik (karbon çeliği, Fe-C) olma ihtimali de vardır (Karatak ve Akyol 2020a: 314). Ancak, bir arkeolojik buluntunun demirden mi yoksa çelikten mi olduğunun analiz yapılmadan somut olarak ortaya konulması mümkün değildir. Bu nedenle de metinde, yalnızca demire karşılık gelen "demir" ifadesinin yerine, teknik olarak hem demiri hem de çeliği kapsayan "demir esaslı" ifadesi kullanılmıştır.

görünümüne sahip olacak derecede bozulmaları (Karatak vd. 2019: 26) ve tipolojik olarak tanımlanamamalarıdır. Bunun dolaylı bir sonucu olarak da demir esaslı objelerin ve demir esaslı diğer arkeolojik materyallerin, arkeoloji ve arkeolojiyle ilişkili disiplinlerce öncelikli çalışma malzemesi olarak görülmemesi gibi önemli bir problem ortaya çıkmaktadır.

Yazar tarafından ziyaret edilen veya çalışılan birçok müze (depoları dahil) ve arkeolojik kazıda gözlemlenen genel durum da bu kanaati desteklemektedir. Zira müze envanterlerindeki demir esaslı arkeolojik ve etnografik objelerin birçoğunun vitrinlerden ziyade, depolarda bulunduğu; kazılarda ise söz konusu materyalin ezici çoğunluğunun etütlük eser olarak tasnif edildiği ve yine depolarda muhafaza edildiği görülmüştür. Ancak, arkeolojik çalışmalar ve koruma-onarım uygulamalarının analitik süreçlerle desteklenmesiyle, etütlük eser olarak tasnif edilen arkeolojik objelerin daha detaylı tipolojik tanımlamaların yapılabilmesinin mümkün olduğu gibi tanımlama probleminin büyük oranda çözülebileceği; analitik verilerle desteklenen koruma-onarım çalışmalarının ise arkeolojik ve etnografik objelere müdahalede oldukça önemli katkılar sağladığı bizzat yazar tarafından deneyimlenmiştir (Karatak ve Akyol 2020b).

Bu nedenle, demir esaslı arkeolojik materyaller üzerine Türkiye’de gerçekleştirilecek her yeni arkeometrik çalışmanın; bir hammadde olarak demirin Anadolu arkeolojisi içerisindeki yerinin daha iyi anlaşılmasında, demir esaslı arkeolojik materyallerin arkeolojik bağlamda anlamlandırılmasında ve korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasında katkı sağlama potansiyeli olduğunu söylemek mümkündür.

Ayanis Kalesi

Ayanis Kalesi, Van Gölü’nün doğu kıyısında yer alan Ağartı (Ayanis) Köyü (Tuşba/Van) sınırları içerisinde konumlanır. Arkeolojik kazılar sonucunda açığa çıkarılan çivi yazılı metinler ve yapılan dendrokronoloji çalışmaları, kalenin Argiştı oğlu II. Rusa (MÖ 685-645) tarafından inşa ettirilen 5 Urartu kalesinden birisi olarak MÖ 677-673 yılları arasında inşa ettirildiğini göstermiştir. Ayanis Kalesi’nde yapılan ilk dönem kazıları, Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu başkanlığında ve 1989-2012 yılları arasında yürütülmüştür. 2013 yılından itibaren devam etmekte olan ikinci dönem kazıları ise Prof. Dr. Mehmet Işıklı başkanlığında yürütülmektedir (Çilingiroğlu ve Işıklı 2014: 309-311).

Amaç ve Kapsam

Tez çalışması, Ayanis Kalesi Kazısı deposunda bulunan ve çeşitli türde silahlardan oluşan 49 adet demir esaslı arkeolojik buluntuyu kapsamaktadır. Bu çalışmayla Ayanis Kalesi özelinde, Urartu demir işçiliği hakkında ulaşılabilecek yeni arkeometalürjik verilerle

çeşitli arkeolojik yorumlamalar yapılması ve söz konusu buluntuların koruma-onarımına dair öneriler sunulması amaçlanmaktadır. Bu ana amaç doğrultusundaki alt amaçlar aşağıda maddeler halinde sunulmuştur.

1. X-Işını Floresans (XRF) Spektrometrisi ve Lazerle Oluşturulan Plazma Spektroskopisi (LIPS) analizleriyle, buluntuların element karakterizasyonlarının yapılması ve Anadolu arkeolojisinde çelik olarak tanımlanan oldukça az sayıdaki eser arasında olup olmadıklarının tespiti,
2. Optik Mikroskop (OM) ile yapılacak metalografik incelemelerle, buluntuların hangi üretim süreçlerinden (*chaîne opératoire*) geçtiğinin tespitiyle üretime dair literatürdeki diğer verilerle benzerlik veya farklılıkların ortaya konulmasıyla, hangi buluntu gruplarında hangi üretim süreçlerinin tercih edildiği ve bunun nedenleri gibi sorulara yanıtlar aranması,
3. Metalografik örneklerde yapılacak Taramalı Elektron Mikroskopisi (SEM) ve Enerji Dağılımlı X-ışını Spektroskopisi (EDX) analizleriyle, metal özünde rastlanması muhtemel üretim artıklarının element karakterizasyonlarının yapılması ve böylelikle de iz sürücü (*pathfinder*) bazı elementler yardımıyla üretimde hangi demir yatağı veya yataklarının kullanılmış olabileceğinin tespiti,
4. Birden fazla demir yatağına dair veriye ulaşılması halinde, buluntu grupları arasında hammadde için kullanılan demir yataklarında yapısal veya coğrafi farklılıklar olup olmadığı ve hangi yatakların neden tercih edilmiş olabileceği gibi sorulara yanıtlar aranması,
5. Radyografik inceleme (Röntgen) ile buluntularda korozyon tabakası nedeniyle çıplak gözle tespit edilemeyen çatlaklar ve zayıflıkların yanında, varsa bezeme veya yazı gibi önemli arkeolojik detayların tespiti,
6. Korozyon tabakalarından alınan örneklerle yapılacak X-ışını Toz Kırınım (XRD) Spektroskopisi ve/veya Fourier Dönüşümlü Kızılötesi (FTIR) Spektroskopisi analizleriyle, korozyon (mineral) karakterinin tanımlanması ve buna göre koruma-onarım uygulamalarında kullanılması veya kullanılmaması gereken malzeme ve/veya yöntemlerin tespiti amaçlanmaktadır.

Atalay Karatak

Kaynakça

- Çilingiroğlu, A. – Işıklı, M.
2014 “25. Yılında Ayanis Kalesi Kazıları: Dün, Bugün ve Gelecek”. H. Kasapoğlu & M. Ali Yılmaz (eds.), *Anadolu’nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara: 309-323.

- Demirci, Ş. – Özer, A. M. – Akyol, A. A.
 2013 “Türkiye’de Metal Buluntular ve Madenler Üzerine Yapılan Arkeometrik Çalışmalara Genel Bakış”. Türkiye Arkeolojisinde Metal: *Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar, III. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı: Prof. Dr. Halet Çambel Onuruna Bildiriler Kitabı*. “ODTÜ Yayınları, Ankara: 281-296.
- Dinçol, A. M. – Kantman, S.
 1969 *Analitik Arkeoloji –denemeler– (Anadolu Araştırmaları III-Özel Sayı)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Erdal, I.
 1976 *Kimya Mühendisliği Eksraktif Metalurjisi*, Bizim Büro Matbaası, Ankara.
- Karatak, A., Akyol, A. A., Bingöl, I.
 2019 “Magnesia’den Ele Geçen Demir Cürufalarında Arkeometrik İncelemeler”. *35. Uluslararası Arkeometri Sonuçları Toplantısı Bildirileri*, Diyarbakır: 25-42.
- Karatak, A.
 2018 *Daskyleion Arkeolojik Alanı Doğu ve Güney Nekropollerinden Ele Geçen Bir Grup Metal Buluntu Üzerine Arkeometrik İncelemeler*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kültür Varlıklarını Koruma Anabilim Dalı, Ankara.
- Karatak, A., Akyol, A. A.
 2020a “Genel Hatlarıyla Öntarihte Demir ve Çelik”. O. Stegemeier & H. G. Yalçın (Eds.), *Metallurgica Anatolica: Ünsal Yalçın 65. Yaşgünü*” *Armağan Kitabı/Festschrift für Ünsal Yalçın anlässlich seines 65. Geburtstags*, Ege Yayınları, İstanbul: 311-318.
- Karatak, A., Akyol, A. A.
 2020b “Daskyleion Doğu Nekropolü Kaya Mezarı II Buluntusu Hançerin Arkeometrik Analizleri”. *MT Bilimsel*, 18: 79-96.
- Klöck, W., Palme, H., Tobschall, H. J.
 1986 “Trace Elements in Natural Metallic Iron from Disko Island, Greenland”. *Contributions to Mineralogy and Petrology*, 93: 273-282.
- Koçak, E.
 2013 “5,000 Years Old Egyptian Iron Beads Made from Hammered Meteoritic Iron”, *Journal of Archaeological Science*, 40: 4785-4792.
- 2019 *Müzelerde Koruma Planlaması Çalışmalarının Evrensel Koruma Kriterleri Bağlamında İrdelenmesi: Çorum Müzesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kültür Varlıklarını Koruma Anabilim Dalı, Ankara.
- Rehren, T., Belgya, T., Jambon, A., Káli, G., Kasztovszky, Z., Kis, Z., Kovács, I., Maróti, B., Martinón-Torres, M., Miniaci, G., Pigott, V. C., Radivojević, M., Rosta, L., Szentmiklósi, L., Szőkefalvinagy, Z.
- Sherby, O. D., Wadsworth, J.
 2001 “Ancient Blacksmiths, The Iron Age, Damascus Steels and Modern Metallurgy”. *Journal Of Materials Processing Technology*, 117(3): 347-353.
- Waldbaum, J. C.
 1980 “The First Archaeological Appearance of Iron and the Transition to the Iron Age”. T. A. Wertime & J. D. Muhly (Eds.), *The Coming of the Age of Iron*. New Heaven, Yale University Press: 69-98.
- Wertime, T. A.
 1973 “The Beginnings of Metallurgy: A New Look Arguments over Diffusion and Independent Invention Ignore the Complex Metallurgic Crafts Leading to Iron”. *Science*, 182(4115): 875-887.
- Yalçın, Ü.
 1999 “Early Iron Metallurgy in Anatolia”. *Anatolian Studies*, 49: 177-187.

Demir Çağ Oylum Höyük'ün Hayvan Ekonomisinin Anlaşılması

İnsan, evrimsel süreç içerisinde temel ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli beceriler geliştirmiştir. Bunlardan biri hayvanları evcilleştirmek ve hayvan avcılığıdır. Hayvanlardan uzun süre faydalanmak için evcilleştirmiş, besin olarak kullanmak için de çeşitli av stratejileri geliştirmiştir. Bu bağlamda hayvanlar, avcı-toplayıcı dönemden günümüze insanların besin zincirinde ve diğer ihtiyaçları olan (ritüel, taşmacılık, süt, yün, saban, gübre vb.) alanlarda da önemli bir yer edinmektedir.

Zooarkeoloji, arkeoloji biliminin bir alt disiplini olup geçmişten kalan hayvan kalıntılarını inceleyen bir bilimdir. Zooarkeolog geçmiş dönem insanların yaşayışları hakkında bilgiyi hayvan kemiklerini analiz ederek bizlere ulaştırır. Bunları zooarkeolojik metotlar kullanarak anlamaya çalışmaktadır.

Çalışma malzemesinin geldiği arkeolojik alan olan Oylum Höyük Gaziantep-Kilis karayolu üzerinde bulunan Oylum Köyü'nde yer almaktadır. Boyutlarıyla bölgedeki en büyük ve önemli arkeolojik yerleşimlerden bir tanesidir. Bu çalışmanın öncelikli amacı; Oylum Höyük arkeolojik alanından Demir Çağlar'ına (Geç-Orta-Erken) tarihlenen tabakalardan çıkan hayvan kemiklerinin zooarkeolojik yöntemlerle incelenmesi ve bunun sonucunda Demir Çağları Oylum Höyük faunasının, bölgesel hayvansal aktivitelerinin ve ekonomilerinin ortaya çıkarılmasıdır. Toplumun beslenme alışkanlıkları (hangi hayvanları diyetlerine kattıkları), avcılık aktiviteleri ve eğer varsa ritüel aktivitelerini anlamak hedeflenmektedir. Bu sonuçlara ulaşabilmek için zooarkeolojik metotlar kullanılmıştır. Bu yöntemler öncelikle kemik ve dişleri sınıflandırmak tür tayini, yaş ve cinsiyeti belirlemek, ölçüm ve kemik ağırlıklarının alınması ve verilerin değerlendirilmesi şeklinde yapılmıştır.

Arkeolojik ve antropolojik veriler ışığında Oylum Höyük'te 2007-2008-2009 yılları arasında kazılardan ele geçen ve Erken Demir Çağ (EDÇ), Orta Demir Çağ (ODÇ) ve Geç Demir Çağ (GDÇ) ait hayvan kemikleri çalışılmıştır. Toplamda 4667 kemik çalışılmıştır.

Oylum Höyük kazı alanında 2007, 2008 ve 2009 yılında çıkan Demir Çağlarına tarihlenen hayvan kemikleri çalışılmıştır. Kazı alanında toplanan hayvan kemikleri tanımlanabilir - tanımlanamaz olarak ayrılmadan önce dönem bilgileri sağlanmıştır. Yapılan çalışmada dönem; insanların yaşayışları, beslenmeleri, avcılık faaliyetleri ve ritüel aktiviteleri araştırıldığı için dönemi ve konteksleri belli olmayan kemiklerin çalışılması doğru olmayacaktır. Bu sebeple, dönemi belirlenmeyen kemikler bu çalışmaya

dahil edilmemiştir. Konteksler detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Oylum Höyük kazı alanında açığa çıkarılan hayvan kemikleri tanımlanabilir - tanımlanamaz olarak ayrılmıştır. Tanımlanmış kemikler yıkanmış ve gölgede kuruması sağlanmıştır. Kemikler, iskelet element gruplarına göre sınıflandırılmıştır. Tür tayini yapmak, zooarkeolojik çalışmaların temelini oluşturmaktadır ancak, arkeolojik alanlardan toplanan hayvan kemikleri çoğu zaman kırıklı ve parçalı halde geldikleri için tür tayinini bazı durumlarda yapmak mümkün olmaktadır. Kesin tür tayini yapılamayan hayvan kemikleri göz ardı edilmemektedir. Bu kemikler boyutlarına göre sınıflandırılmaktadır. Büyük boy (sığır, at, kızıl geyik gibi), orta boy (koyun, keçi, karaca gibi), küçük boy (kemirgenler, tavşanlar, kuşlar, kediler gibi) kemikler olarak boyutlarına ayrılmıştır.

Bu çalışma hem bölgede yapılan zooarkeolojik çalışmalara katkı sağlayacak, hem de Oylum Höyük'te yapılan arkeolojik çalışmalar Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye kültürünü anlamak için önemlidir. Kazı alanında bugüne kadar hayvan kemiklerine yönelik bir çalışma yapılmamıştır. Türkiye'de son yıllarda artan zooarkeolojik çalışmalar sayesinde geçmiş dönem insanların yaşayışları daha iyi açıklanabilecektir. Oylum Höyük arkeolojik çalışmalarına zooarkeolojik bakış açısı kazandıracaktır. Bu çalışma Oylum Höyük alanında yapılmış en kapsamlı zooarkeolojik çalışma olduğu için öncü niteliğindedir ve daha sonra bu alanla ilgili yapılacak olan çalışmalara ışık tutacaktır.

Bu tez çalışmasını destekleyen ve büyük katkı sağlayan Türk Eskiçağ Bilimler Enstitüsü'ne teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Oylum Höyük kazı başkanı Prof. Dr. Atilla Engin'in arkeolojik malzemeyi çalışmama olanak sağladığı için ve tez danışmanım Doç. Dr. Derya Silibolatlız Baykara'nın zooarkeolojik bilgilerini benimle paylaştığı için minnettarım.

Belgin Aslan

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

HABERLER Dergisi Yayın İlkeleri

1. *Haberler Dergisi*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü tarafından yılda bir kez yayımlanan ve Eskiçağ Bilimleri konusunda güncel gelişmeleri, kapsayan özgün bir dergidir.
2. *Haberler Dergisi*, 45. sayıdan itibaren elektronik olarak <http://turkinst.org/> adresli web sayfamızda yayımlanacaktır.
3. Derginin, *Kazı ve Araştırma* bölümünde yayımlanmasını istediğiniz yazılarınızın en fazla 3500 kelimelik bir metin olması gerekmektedir.
4. Dijital formatta gönderilecek en çok 8 fotoğrafın (JPG, TIFF) çözünürlüğü en az 300 pixel/inch olmalıdır. Ayrıca fotoğraflara ait resim altı yazısı, metnin sonuna eklenmelidir.
5. Hazırlanan yazılarda hem gönderilen dosyanın hem de yazı içerisinde kullanılan karakterlerin bozulmasına karşın, yazılar **word** ve **pdf** dosyası halinde gönderilmelidir.
6. Metinler bibliyografya içermek zorunda değildir. Ancak isteğe bağlı olarak, bibliyografik referanslar metinde parantez içerisinde yazar soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa şeklinde verilebilir. Metin içerisindeki referanslar, makale sonunda aşağıdaki sistemde hazırlanmalıdır:
Abbasoğlu, H.
2006 "Perge", *Byzas 3, Stadtgrabungen und Stadtforschungen im westlichen Kleinasien*: 289-301.
Koppenhöfer, D.
2002 "Buckelkeramik und Barbarische Ware in Troia: Anmerkungen zur Herkunft", Aslan, R. – S. Blum – G. Kastl – F. Schweizer – D. Thumm (eds.), *Festschrift für Manfred Korfmann, Mauerschau*, Band 2, Remshalden-Grünbach: 679-704.
Klengel, H.
1999 *Geschichte Des Hethitischen Reiches*, Leiden-Boston-Köln.
7. Haber niteliği taşıyan kısa makalelerin sonuna, sadece Seçilmiş Bibliyografya da konulabilir.
8. *Arkeoloji Dünyasından* haberlerin bulunduğu bölümde, yayımlanmasını istediğiniz yazılarınızın en fazla 2500 kelimelik bir metin olması gerekmektedir. Fotoğraflar ve istendiği takdirde kaynakça kullanımı 4. ve 6. maddelerde belirtilen özelliklerde olmalıdır.
9. Kitap Tanıtımları bölümünde yer almasını istediğiniz yazılarınızın en fazla 2500 kelimelik tanıtımlar şeklinde olması gerekmektedir. İlgili kitabın kapak fotoğrafı 4. maddede belirtilen özelliklerde gönderilmelidir.

Değerli araştırmalarınıza içeren yazılarınız ile vereceğiniz destek için şimdiden teşekkür eder, saygılarımızı sunarız.

Dergi Editörü
Meltem Doğan-Alparslan

Dergi Editörü
Aşkım Özdzibay

Dergi Editörü
Tolga Pelvanoğlu

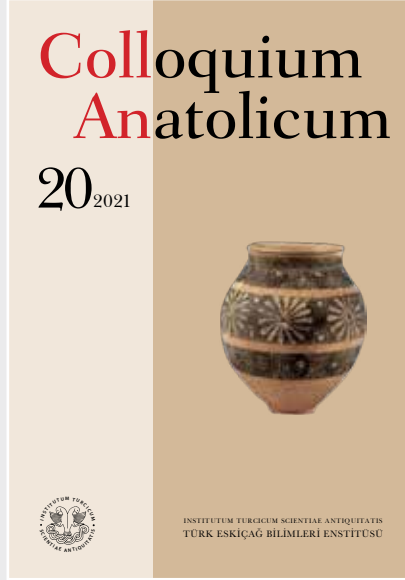
İletişim:

haberler@turkinst.org ; doganmel@istanbul.edu.tr
ozdzibay@istanbul.edu.tr ; tolga.pelvanoglu@istanbul.edu.tr

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstiklal Caddesi, Merkez Han, No: 181, 34435 Beyoğlu-İSTANBUL

Yeni Yayınlarımız

COLLOQUIUM ANATOLICUM 20 (2021)

Colloquium Anatolicum 20 İstanbul, 2021, ISSN 1303-8486

CollAn 20

(Eds. M. Alparslan – B. Hürmüzlü – N. Karul – G. Ergin)

İÇİNDEKİLER

Safiye AYDIN – Emre OKAN. Prusias Ad Hypium Tiyatrosu Kazılarında Bulunmuş Kırmızı Astarlı (Pontica) Roma Seramikleri

Nurettin BATARAY. Stratigrafik Veriler Işığında Nuzi Seramiği Kronolojisi

Şafak BOZGUN. Hititler’de Ateş Kültü ve Tanrı *DPahhur* (I)

Z. Nihan KIRÇIL. Çiviyazılı Belgelerde Geçen (NA⁴)*hekur* Pirwa Üzerine Bir İnceleme

Hüseyin KÖKER. Eleştirel Bir Değerlendirme:

Ş. Çakar – E. Yıldırım – M. Tektaş – H. Altuner – S. Yıldız Kısacık – M. Eryaman, Niğde Müzesi Sikke Kataloğu, S. Yıldız Kısacık (Ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2020. ISBN: 978-605-396-524-4

Emine KÖKER-GÖKÇE – Osman DOĞANAY. Isaura ve Çevre Yerleşimlerden Demir Çağı Boyalı Kapları

Kadriye ÖZÇELİK – Hande BULUT. Denizli’de (Ege Bölgesi) İki Yüzeyle Alet Geleneği:

Tekno-Tipolojik Analizlerle Sınırlı Çalışmaların Kronolojik Sorunların Çözümündeki Yetersizliği

Aynur ÖZFIRAT – Veli SEVİN. Aras Vadisi’ne Açılan Kapı: Elmagöl-Pamuk Geçidi Urartu Karakolu

Vedat SEZER – Mehmet IŞIKLI. Urartu Hayvancılığına Zooarkeolojik ve Etnoarkeolojik Bir Bakış: Ayanis Örneği

N. Esin TEKİN-BELLİBAŞ – Gülsün TANYELİ. Arkeolojik Mirasın Korunmasında Kültürel Peyzaj Kavramının Potansiyeli: Likya Bölgesi Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme

Colloquium Anatolicum Yayın İlkeleri

Colloquium Anatolicum Directions for Authors

Enstitü Yayınları

Bilimsel Dizi

- Alparslan, M., *Yayımlanmamış Boğazköy Tabletleri (Bo 8486-8694) / Unpublizierte Boğazköy Tafeln (Bo 8486-8694)*, İstanbul, 2016.
- Doğan-Alparslan, M., *Hittit Kralı II. Muwatalli: Kişiliği ve İcraatı - Filolojik Belgeler Işığında, Studia ad Orientem Antiquum - 1*, İstanbul, 2012.
- Baykan, D., *Allianoi Tıp Aletleri, Studia ad Orientem Antiquum - 2*, İstanbul, 2012.
- Alparslan, M. (Haz.), *Hittitolojiye Giriş, Instrumental Linguarum Antiquarum 1*, (Dizi Editörü B. Demiris), İstanbul, 2009.
- Corpus Vasorum Antiquorum, *Türkiye Cumhuriyeti (Turkish Republic 1, Fascicule 1), Silifke Museum (K. L. Zoroğlu)*, İstanbul, 2008.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 2 / *Anamur Museum, Vol. 1, Roman Provincial Coins (O. Tekin - S. Altnoluk)*, İstanbul, 2007.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 3 / *Çanakkale Museum, Vol. 1, Roman Provincial Coins of Mysia, Troas etc. (O. Tekin - S. Altnoluk - F. Körpe)*, İstanbul, 2009.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 4 / *Ancient Coins from Mysia, Troad and Aeolis in the Collection of Selçuk Tanrıku (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2010.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 5 / *Tire Museum. Vol. 1: Roman Provincial Coins from Ionia, Lydia, Phrygia and, etc. (O. Tekin - S. Altnoluk)*, İstanbul, 2011.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 6 / *Burdur Museum. Vol. 1: Pisidia, Part 1: Adada-Prostanna (H. Köker)*, İstanbul, 2011.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 7 / *Ödemiş Museum. Vol. 1: Roman Provincial Coins of Ionia, Lydia and etc. (O. Tekin - S. Altnoluk)*, İstanbul, 2012.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 8 / *Muğla Museum. Vol. 1: Caria (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2012.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 9 / *The Özkan Arıkan Türk Collection Vol. 1: Troas (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2015.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 10 / *The Yavuz Tatış Collection Part 1: Ionia and Lydia (O. Tekin)*, İstanbul, 2016.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 9 / *The Özkan Arıkan Türk Collection Vol. 2: Aeolis (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2017.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 9 / *The Özkan Arıkan Türk Collection Vol. 3: Mysia (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay)*, İstanbul, 2020.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 11 / *The Çetin Erdem Collection: Lydia and Phrygia (O. Tekin - A. Yaci)*, İstanbul, 2019.
- Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum, Turkey 1 / *The Collection of Klima Plus in Silifke Museum, Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weights (O. Tekin - A.M. Merzeci)*, İstanbul, 2012.
- Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum, Turkey 2 / *Istanbul Archaeological Museums, Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weights in the Department of Metal Objects (O. Tekin - G. Baran Çelik)*, İstanbul, 2013.
- Tekin, O., *Balance Weights in the Aegean World / Classical and Hellenistic Periods*, İstanbul, 2016.
- Savaş, Ö.S., *Anadolu (Hittit-Luvi) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları/Divine, Personal and Geographical Names in the Anatolian (Hittite-Luwian) Hieroglyphic Inscriptions*, İstanbul, 1998.

Bilimsel Toplantılar Dizisi

- Alparslan, M., *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*, İstanbul, 2017.
- Delemen, İ. - O. Casabonne - Ş. Karagöz - O. Tekin (eds.), *The Achaemenid Impact On Local Populations and Cultures in Anatolia*, İstanbul, 2007.
- Dinçol, Ali M. (Yayına Haz.), *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu (5-7 Haziran 1996)/International Symposium on Settlement and Housing in Anatolia Through the Ages (5-7 June 1996)*, İstanbul, 1999.
- Fischer, B. - H. Genz - E. Jean - K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, İstanbul, 2003.

Sürelî Yayın

- Colloquium Anatolicum I (eds. M. Doğan-Alparslan - M. Alparslan), İstanbul, 2002.
- Colloquium Anatolicum II (eds. M. Alparslan - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2003.
- Colloquium Anatolicum III (eds. M. Alparslan - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2004.
- Colloquium Anatolicum IV (eds. M. Doğan-Alparslan - G. Ergin), İstanbul, 2005.
- Colloquium Anatolicum V (eds. H. Peker - G. Ergin), İstanbul, 2006.
- Colloquium Anatolicum VI (eds. M. Alparslan - H. Peker), İstanbul, 2007.

- Colloquium Anatolicum VII (eds. M. Doğan-Alparslan - M. Alparslan - H. Peker - G. Ergin), İstanbul, 2008.
- Colloquium Anatolicum VIII (eds. M. Doğan-Alparslan - Y. G. Ergin - M. Alparslan - H. Peker), İstanbul, 2009.
- Colloquium Anatolicum IX (eds. M. Alparslan - Y. G. Ergin - H. Peker - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2010.
- Colloquium Anatolicum X (eds. Y. G. Ergin - M. Doğan-Alparslan - M. Alparslan - H. Peker), İstanbul, 2011.
- Colloquium Anatolicum XI (eds. M. Alparslan - A. Akkaya), İstanbul, 2012.
- Colloquium Anatolicum XII (eds. M. Alparslan - F. Kaynar), İstanbul, 2013.
- Colloquium Anatolicum XIII (eds. M. Alparslan - B. Hürmüzlü-Kortholt - N. Karul - E. Kortanoğlu), İstanbul, 2014.
- Colloquium Anatolicum XIV (eds. B. Hürmüzlü - M. Alparslan - N. Karul - E. Kortanoğlu), İstanbul, 2015.
- Colloquium Anatolicum XV (eds. E. Kortanoğlu - M. Alparslan - B. Hürmüzlü - N. Karul), İstanbul, 2016.
- Colloquium Anatolicum XVI (eds. E. Kortanoğlu - M. Alparslan - B. Hürmüzlü - N. Karul), İstanbul, 2017.
- Colloquium Anatolicum XVII (eds. E. Kortanoğlu - B. Hürmüzlü - M. Alparslan - N. Karul), İstanbul, 2018.
- Colloquium Anatolicum XVIII (eds. E. Kortanoğlu - B. Hürmüzlü - M. Alparslan - N. Karul), İstanbul, 2019.
- Colloquium Anatolicum XIX (eds. M. Alparslan - N. Karul - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2020.
- Colloquium Anatolicum XX (eds. M. Alparslan - B. Hürmüzlü - N. Karul - G. Ergin), İstanbul, 2021.

Kazı Monografileri

- Köroğlu, K. (ed.), *5. Yılında Yumuktepe/The V. Anniversary of the Excavation at Yumuktepe (1993-1997)*, İstanbul, 1998.

Popüler Dizi

- Alp, S., *Hittitler'in Mektuplaşmaları*, İstanbul 2001².
- Alparslan, M., *Eski Anadolu'da Ticaret (MÖ II. Binyıl)*, İstanbul, 2010.
- Altnoluk, S., *Eskiçağ'da İrmak Tanrıları*, İstanbul, 2010.
- Anadolu (Usman), M., *Antik Çağ'da Et ve Balık Pazarları*, İstanbul, 2003.
- Baykan, C. - D. Baykan, *Eskiçağ'da Cam*, İstanbul, 2012.
- Bursa, P., *Antikçağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık*, İstanbul, 2010.
- Çete, İ., *Geçmiş Yolculuk Bir Gezi Rehberi, Journey into the Past: A Short Guide*, İstanbul, 1996 (Tükendi).
- Çokay, S., *Antikçağ'da Aydınlatma Araçları*, İstanbul, 2000².
- Delemen, İ., *Antik Dönemde Beslenme*, İstanbul, 2003².
- Delemen, İ. - S. Çokay-Kepece, *Yunan ve Roma Kap Formları Sözlüğü*, İstanbul, 2009.
- Demiris, B., *Eskiçağ'da Yazı Araç ve Gereçleri*, İstanbul, 2002³.
- Dinçol, B., *Eski Önasya ve Mısır'da Müzik*, İstanbul, 2003².
- Dinçol, B., *Eski Önasya Toplumlarında Suç Kavramı ve Ceza*, İstanbul, 2003².
- Dürüşken, Ç., *Eskiçağ'da Spor*, İstanbul, 1995 (Tükendi).
- Dürüşken, Ç., *Roma Dini*, İstanbul, 2003.
- Eğilmez, M., *Hittit Ekonomisi*, İstanbul, 2005.
- Fazlıoğlu, İ., *Eskiçağ'da Dokuma*, İstanbul, 2001².
- Fırat, M., *Antik Çağ'da Taş Duvar İşçiliği*, İstanbul, 2016.
- Gülbay, O., *Eskiçağ'da Tuvalet Kültürü*, İstanbul, 2004.
- Hırçın, S., *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, İstanbul, 2000³.
- Hürmüzlü, B., *Eski Yunan'da Ölü Gömme Gelenekleri*, İstanbul, 2008.
- İren, K., *Vazo Resimlerinin Işığında Eski Yunan Çanak Çömlekçiliği*, İstanbul, 2003.
- Karagöz, Ş., *Eskiçağ'da Depremler*, İstanbul, 2005.
- Köroğlu, G., *Anadolu Uygarlıklarında Taki*, İstanbul, 2004.
- Özdizbay, A., *Eski Yunan'da Tarım*, İstanbul, 2004.
- Salman, B., *Eskiçağ'da Güneş Saatleri*, İstanbul, 2007.
- Serdaroğlu, Ü., *Eskiçağ'da Tıp*, İstanbul, 2002².
- Tekin, O., *Eskiçağ'da Para, Antik Nümismatikçe Giriş*, İstanbul, 1998³.
- Tekin, O., *Byzas'tan I. Constantinus'a Kadar Eskiçağ'da İstanbul (Byzantion)*, İstanbul, 2005³.
- Tekin, O., *Tarih Boyunca İstanbul'da Sikke Darbı ve Sikkeler*, İstanbul, 2012.
- Uzel, İ., *Anadolu Tıp Tarihine Giriş*, İstanbul, 2008.
- Zeren Hasdağlı, Melike, *Eski Çağ'da Lahitler*, İstanbul, 2019.